

Preskakanje i prenošenje naglasaka na proklitiku u prijedložno-padežnim izrazima u hrvatskome i ruskome jeziku - sinkronijski i dijakronijski aspekt

Vasilj, Darko

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:898968>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-29**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti

Katedra za ruski jezik

**PRESKAKANJE I PRENOŠENJE NAGLASKA NA PROKLITIKU U
PRIJEDLOŽNO-PADEŽNIM IZRAZIMA U HRVATSKOME I RUSKOME JEZIKU
– SINKRONIJSKI I DIJAKRONIJSKI ASPEKT**

DIPLOMSKI RAD

23 ECTS-boda

Darko Vasilj

Zagreb, 18. siječnja 2024.

Mentor

dr. sc. Helena Delaš, v. lekt.

Komentor

prof. dr. sc. Željka Čelić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti

Katedra za ruski jezik

**ACCENT SHIFT AND RETRACTION TO THE PROCLITIC IN PREPOSITIONAL
PHRASES IN CROATIAN AND RUSSIAN LANGUAGES
– SYNCHRONIC AND DIACHRONIC ASPECTS**

DIPLOMSKI RAD

23 ECTS-boda

Darko Vasilj

Zagreb, 18. siječnja 2024.

Mentor

dr. sc. Helena Delaš, v. lekt.

Komentor

prof. dr. sc. Željka Čelić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti

Katedra za ruski jezik

**АКЦЕНТНАЯ МОБИЛЬНОСТЬ В ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫХ СОЧЕТАНИЯХ
В ХОРВАТСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ
– СИНХРОНИЧЕСКИЙ И ДИАХРОНИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ**

DIPLOMSKI RAD

23 ECTS-boda

Darko Vasilj

Zagreb, 18. siječnja 2024.

Mentor

dr. sc. Helena Delaš, v. lekt.

Komentor

prof. dr. sc. Željka Čelić

Na savjetima, sugestijama i vođenju u izradi rada
srdačno zahvaljujem svojim mentoricama
dr. sc. Heleni Delaš i dr. sc. Željki Čelić.

Posebnu zahvalu na iskazanome interesu za rad i obrađenu tematiku,
velikodušnoj pomoći i poticajnim diskusijama upućujem i
akademiku Josipu Užareviću.

Najviše zahvaljujem
svojim roditeljima Željku i Margareti te cijeloj obitelji
na ogromnoj podršci tijekom studija i života.

Kutjevo, 5. veljače 2023. – Zagreb, 18. siječnja 2024.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Uvod u prijedložno-padežnu proklizu i njezino istraživanje.....	2
2.1. Prijedlog.....	2
2.2. Prijedložno-padežni izraz	4
2.3. Naglasna cjelina i njezin ustroj.....	5
2.4. Prokliza – definicija i uvod u problematiku	7
2.5. O naglasnome sustavu suvremenoga ruskog jezika	11
2.6. O naglasnome sustavu suvremenoga hrvatskog jezika.....	12
2.7. Hrvatski i ruski jezik u dodiru – temelji poredbenoakcentološkoga istraživanja.....	14
3. Prokliza u praslavenskome naglasnom sustavu.....	16
3.1. Praslavenski prozodemi	16
3.2. Praslavenske naglasne paradigme i teorija valentnosti.....	17
3.3. Automatski čeon i cirkumfleks i prokliza u okvirima teorije valentnosti	21
4. Prokliza u (staro)ruskome naglasnom sustavu – povijesni razvoj	25
4.1. Prokliza u kontekstu pojave ruskoga dinamičkog naglaska	26
4.2. Staroruske naglasne paradigme	28
4.3. Sustavne inovacije i njihov utjecaj na proklizu	30
5. Prokliza u (staro)hrvatskome naglasnom sustavu – povijesni razvoj	33
5.1. Refleks praslavenskoga naglasnog sustava u starohrvatskome	33
5.2. Prokliza u kontekstu novoštokavske naglasne retrakcije	36
5.3. Inovacije u novoštokavskim naglasnim paradigmama	38
6. Prokliza u suvremenome ruskom jeziku	43
6.1. Temeljni uvjeti (ne)provođenja proklize	44
6.2. Prokliza i suvremena naglasna pomičnost.....	52
7. Prokliza u suvremenome hrvatskom jeziku	55
7.1. Prokliza i promjenjivi naglasni tip.....	56

7.2. (Ne)provođenje proklize – suvremena norma i praksa.....	61
7.3. Prokliza u kontekstu jezične politike 20. stoljeća.....	67
8. Hrvatska i ruska prokliza u sinkronijskoj perspektivi – sinteza i noviji pristupi	73
8.1. Kriteriji (ne)provođenja proklize u hrvatskome i ruskome jeziku	73
8.2. Novije metode opisa neoslabljenoga i oslabljenoga pomicanja	76
9. Zaključak.....	82
10. Sažetak / Резюме	84
11. Literatura	87
12. Životopis autora.....	95

1. Uvod

Tema je ovoga rada preskakanje i prenošenje naglaska na proklitiku u hrvatskim i ruskim prijedložno-padežnim izrazima. Riječ je o dvjema naočigled sličnim, ali u biti različitim naglasnim pojavama koje se obično podvode pod zajedničku nadređenicu – *prokliza* ili *pomicanje naglaska*. Kada govorimo o proklizi, u vidu imamo očitovanje naglaska neke naglasne cjeline na proklitici, tj. atoničkoj riječi koja prethodi naglasno samostalnoj riječi (bazi) te se na nju oslanja. Pritom je jasno da u kontekstu prijedložno-padežnih izraza, tj. spojeva prijedloga i imenica, bazama smatramo imenice, a proklitikama prijedloge. U radu će se na temelju podataka iz slavističke akcentološke literature ponuditi sažet pregled funkcioniranja proklize (točnije, pomicanja naglaska s imenice na prijedlog) kao specifičnoga naglasnog mehanizma u dvama srodnim jezicima. Pri razmatranju i potencijalnom revidiranju postojećih uvida važnu će ulogu imati spajanje dijakronijske i sinkronijske perspektive. Osim povijesnoga razvoja proklize, što uključuje razmatranje njezine zastupljenosti u suvremenim jezicima s obzirom na prijašnje stanje, kao i različitih dijakronijskih mijena na razini naglasnih sustava u cjelini, cilj je rada uputiti i na aktualna akcentološka pitanja te odrediti položaj proklize u suvremenim naglasnim sustavima.

U uvodnome ćemo poglavlju pobliže definirati temeljne termine, u osnovnim crtama razlučiti dva tipa proklize, uputiti na glavne značajke hrvatskoga i ruskoga naglasnog sustava te na osnove hrvatsko-ruske poredbene akcentologije. Uslijedit će opis praslavenskoga konteksta nastanka proklize. U četvrtome i petome poglavlju pozornost ćemo usmjeriti na refleks praslavenskoga naglasnog sustava u starohrvatskome i staroruskome jeziku te na niz naglasnih mijena koje su zapečatile sudbinu proklize poput staroruske refonologizacije politonskoga naglaska u dinamički te novoštokavske naglasne retrakcije. Šesto i sedmo poglavlje bavit se će proklizom u sinkronijskome aspektu, poglavito razlozima i uvjetima njezine nedosljednosti u suvremenim jezicima. Rad će završiti sintezom i usporedbom suvremene ruske i hrvatske proklize uz iznalaženje (uvjetnih) kriterija vjerojatnosti njezina (ne)provođenja te propitivanje tradicionalnih opisa dvaju tipova pomicanja naglaska.

Napominjemo da svrha ovoga rada nije sveobuhvatno i kataloški nabrojiti i prikazati sve kontekste, naglasne tipove i situacije u kojima se prokliza provodi(la) ni egzaktno utvrditi u kojemu je postotku slučajeva ona (bila) zastupljena, nego usporedbom srodnih jezika na prototipnim i frekventnim primjerima (ali i istaknutim iznimkama) uočiti i propitati određene opće tendencije njezina razvoja te ponuditi nove načine opisa.

2. Uvod u prijedložno-padežnu proklizu i njezino istraživanje

Prije nego što se posvetimo proklizi kao središnjoj temi rada, uvodno ćemo reći nešto o gramatičkoj konstrukciji u okviru koje ćemo ju proučavati i opisivati – prijedložno-padežnomu izrazu. A kako bismo razumjeli posebnost prijedložno-padežnoga izraza i njegovu funkciju u jeziku, moramo uputiti na glavna obilježja njegovih sastavnica – morfološki nepromjenjivih prijedloga i morfološki promjenjivih imenica koje se u konkretnome sintaktičkom položaju ostvaruju u određenome obliku svoje morfološke (a i prozodijske) paradigme s pripadajućim gramatičkim kategorijama (morfosintaktička ili gramatička riječ).

2.1. Prijedlog

Prijedlozi su (rus. *предлоги*) u hrvatskome i ruskome jeziku uz zamjenice, veznike, uzvike i čestice suznačne (gramatičke) riječi, što znači da nemaju samostalno značenje i u rečenici ne mogu stajati samostalno, nego se pridružuju samoznačnim riječima (Marković 2012: 28; Silić i Pranjković 2007: 39–40). Drukčije rečeno, oni ne mogu sami po sebi biti nositeljima koje sintaktičke službe, tj. ne mogu zauzimati pozicije ni samostalnih ni nesamostalnih članova rečeničnoga ustroja (Silić i Pranjković 2007: 184). Prijedlozi su morfološki nepromjenjivi te upućuju na odnose među predmetima i događajima, tj. izražavaju i uređuju korelacije između zavisnih i glavnih sintagmema omogućujući ostvarivanje zavisnih sintaktičkih veza unutar spojeva riječi i rečenica (Isto: 242; Репина 1990; Сичинава 2018: 329; Касаткин et al. 2001: 639). S druge strane, iako im je primarna uloga u jeziku gramatička i relacijska, neki ih jezikoslovci promatraju kao nositelje leksičke informacije (v. Репина 1990), pri čemu im je moguće pripisati širok raspon značenja – od dimenzionalnih (prostornoga i vremenskoga) do logički složenijih nedimenzionalnih značenja načina, uzročnosti, posljedičnosti i sl. (v. Silić i Pranjković 2007: 245).¹ Prijedlozi su relativno zatvorena, leksički ograničena vrsta riječi (Сичинава 2018: 331), a pojednostavljeno ih je moguće podijeliti na neproizvedene, tj. iskonske ili etimološki nemotivirane (hrv. *u, na, od, po*, rus. *у, на, от, по*), i proizvedene, tj. etimološki transparentne, motivirane, tvorene od primjerice imeničkih i

¹ Iako se načelno ubrajaju u suznačne riječi, prijedlozi su, ističe Pranjković (2013: 176), u leksičkome smislu potpuni jer naznačuju tip prostornoga, vremenskoga (dimenzionalnoga) ili nedimenzionalnoga odnosa koji se u svojoj punini uspostavlja pomoću jedinica koje označuju predmet (imenicā).

glagolskih oblika ili prijedložno-padežnih izraza² (hrv. *putem, zahvaljujući, povrh*, rus. *путем, благодаря, вместо*) (Isto: 345; Silić i Pranjković 2007: 242–243). Osim toga s pravopisnoga gledišta prijedlozi se dijele na jednostavne (sastoje se od jedne pravopisne riječi, hrv. *u, na, između*, rus. *у, на, между*) i složene (čine ih najmanje dvije pravopisne riječi, hrv. *s obzirom na, u skladu s*, rus. *в течение, в соответствии с*) (Сичинава 2018: 331).³ Mnogi su hrvatski i ruski prijedlozi bliski prefiksima te s njima dijele formu, semantička i morfonološka svojstva (Isto: 346; Касаткин et al. 2001: 639), odnosno mnogi su suvremeni prefiksi u službi derivacijskih afikasa pri tvorbi novih leksema porijeklom zapravo prijedlozi (Marković 2012: 53). Zbog toga ne iznenađuje podatak kako su se u antičkim i srednjovjekovnim gramatikama među prijedloge nerijetko ubrajali i prefiksi, a ta se tradicija provlačila kroz ruske gramatike čak do kraja 19. stoljeća (Репина 1990). Da su prijedlozi bliski prefiksima te lako postaju elementima u tvorbi novih riječi, potvrđuju, među ostalim, prilozi nastali od prijedložno-padežnih izraza (v. fusnotu 2; v. i 6.1., 7.2.). Na sličan način, sjedinjavanjem s bazom (imenicom), na prozodijskoj razini prijedlozi postaju sastavnicama naglasnih cjelina, tj. jedinstvenih fonetskih riječi.

Semantika je prijedloga, dakako, bliska i semantici padeža riječi uz koju se nalazi, odnosno njegov odabir u određenome prijedložno-padežnom izrazu uvjetovan je značenjem pripadajuće imenice (kao druge bitne sastavnice izraza) te rečeničnom obaviješću u cjelini. Upoznavši se s glavnim značajkama prijedloga kao vrste riječi, u nastavku ćemo se osvrnuti na strukturne i funkcionalne aspekte prijedložno-padežnih izraza, koji se u okvirima ovoga rada mogu promatrati kao sintaktički ekvivalenti onoga što na prozodijskoj razini čine naglasne cjeline. Time ćemo ujedno pojasniti i ulogu imenice koja ulazi u specifičan i višerazinski odnos s prijedlogom.

² Osim prijedloga u hrvatskome i ruskome jeziku mnogi su prilozi nastali upravo adverbijalizacijom prijedložno-padežnih izraza, a u tome je procesu važnim kohezivnim faktorom između dviju pravopisnih riječi (prijedloga i imenice) objedinjenih jedinstvenim naglaskom nerijetko bila prokliza (usp. hrv. *na + trag > nãtrãg*, rus. *за + муж > з'амуж*) (v. 6.1., 7.2.). U tome smislu zanimljivo je primijetiti svojevrsan paralelizam između tvorbenoga povezivanja prijedloga i imenice u jednu (pravopisnu) riječ te njihova naglasnog objedinjavanja, što je osnova uspostavljanja naglasnih cjelina o kojima će u radu biti govora.

³ Drukčiju podjelu v. u Barić et al. 2005: 278. Ondje se prijedlozi po postanku dijele na prave i neprave, a složeni su prijedlozi podvrsta nepravih te nastaju iz veze dvaju prijedloga ili prijedloga i imenice (prijedložno-padežnoga izraza). Složeni se prijedlozi u toj klasifikaciji ne sastoje od više pravopisnih riječi.

2.2. Prijedložno-padežni izraz

Prijedložno-padežni (ili prijedložni) izraz (rus. *предложно-падежное сочетание, предложно-падежная конструкция*; prema Виноградов 1972 i Мохаммадиан 2014: 41 *предложно-падежная форма имени*) posebna je i cjelovita značenjska jedinica koja se očituje kao spoj (veza) prijedloga i kojega padežnog oblika imenice (usp. Barić et al. 2005: 278). Značenje prijedloga i značenje imenice u toj se konstrukciji objedinjuju u sintaktičkome i semantičkome odnosu formirajući jedinstvenu cjelinu, zbog čega je prema Mohammadianu (2014) odvojeno značenje pojedinih članova konstrukcije izostavljanjem drugih nemoguće odrediti. Drugim riječima, prijedložno-padežni izraz jest nečlanjiv te se imenica ne može promatrati izvan spoja s prijedlogom. Prema tome iako prijedlozi kao suznačne riječi ne zauzimaju samostalnu sintaktičku poziciju te nisu samostalni članovi rečenice, u spoju s pridruženom imenicom (samostalnom riječju) čine semantičko i strukturno jedinstvo kojim se izražava niz značenja što ih je nemoguće izraziti isključivo padežnim oblicima imenica (usp. Репина 1990; Сичинава 2018: 342). Sičinaва (2018: 336) ističe da je u flektivnim jezicima (kakvi su hrvatski i ruski) prijedlog usko povezan s morfološkim (dodali bismo, i dubinskim, semantičkim) aspektima kategorije padeža. Zadaća je prijedlogā u okviru prijedložno-padežnih izraza modificiranje i konkretiziranje značenja imenicā, zbog čega su oni važni padežni markeri (sredstva izricanja dubinskih padeža),⁴ tj. dijelom su istoga funkcionalnog kompleksa i imaju slične funkcije kao gramatički (padežni) morfemi (Marković 2012: 253, Касаткин et al. 2001: 640), a nerijetko su i neizostavan element u postizanju semantičke konkretnosti, usp. hrv. *pričati prijateljima / pričati o prijateljima / pričati s prijateljima* (gramatička homonimija u DLI mn.), rus. *положить в шкаф / положить на шкаф / положить под шкаф* (Marković 2012: 253; Сичинава 2018: 341). Štoviše, u analitičkim jezicima prijedlozi ne podcrtavaju samo značenje morfološki indeklinabilnih imenica nego u potpunosti preuzimaju funkciju padežnih oblika, što se ponekad naziva prijedložnom ili analitičkom sklonidbom (usp. engl. *the house of his friend* vs. hrv. *kuća njegova prijatelja*, rus. *дом его друга*) (v. Репина 1990). O povezanosti prijedloga i padežnih oblika u kontekstu uloge padežnih markera svjedoči i svojevrsna ravnoteža između broja prijedloga i morfološkoga bogatstva u jeziku: primjerice u

⁴ Pranjković (2013: 176) će zbog toga prijedloge nazvati i *potpadežima*, ističući da je njihova suznačnost tek sintaktičke naravi, a sastoji se u tome što ne mogu samostalno uspostavljati značenjske odnose bez imenica, tj. padežnih oblika. Time se potvrđuje važnost prijedložno-padežnoga izraza kao značenjske i sintaktičke cjeline.

staroruskome⁵ je jeziku prijedloga bilo kudikamo manje nego u suvremenome ruskom jeziku (čak se i lokativ, čija je uporaba u hrvatskome i ruskom danas nezamisliva bez prijedloga, u staroruskome koristio u besprijedložnim konstrukcijama), no postupnom simplifikacijom i redukcijom pojedinih padežnih paradigmi prijedlozi preuzimaju funkcije padežnih markera te postaju frekventnijima i zastupljenijima u jeziku (v. Сичинава 2018: 341–342). Ponekad se u novijoj literaturi prijedlozima pripisuje i svojstvo valentnosti (iako se o njoj obično govori kod drugih vrsta riječi) zbog njihove sposobnosti da upravljaju zavisnim sastavnicama, tj. „otvaraju im mjesto“, npr. u prijedložno-padežnim izrazima *na kuću* i *iz kuće* prijedlozi *na* i *iz* jesu jednovalentni jer „otvaraju mjesto“ jednoj obveznoj zavisnoj sastavnici (imenici *kuća* u akuzativu i genitivu) (Marković 2012: 227–228).

U sažetju, no za potrebe ovoga rada dostatnoj definiciji prijedložno-padežnoga izraza uputili smo na semantičko, sintaktičko i strukturno jedinstvo koje se ostvaruje između sastavnica jezičnih konstrukcija poput *na kuću* i *iz kuće* u konkretnoj rečeničnoj okolini. Ipak, u radu ćemo se primarno baviti prozodijskim povezivanjem prijedloga i imenica u naglasne cjeline (npr. *na_kùću / nà_kuću, iz_kùćē / iz_kućē*), koje ćemo u nastavku definirati ističući položaj i funkciju pojedinih njihovih dijelova (proklitikā i bazā).

2.3. Naglasna cjelina i njezin ustroj

Kako smo prije istaknuli, više se pravopisnih i leksičkih riječi (npr. prijedlog i imenica) može ujediniti u jedinstvenu izgovornu jedinicu koja se naziva naglasnom cjelinom ili fonetskom (govornom) riječju (rus. *тактовая группа, фонетическое слово*). Osim toga naglasnu cjelinu može činiti i samo jedna, uglavnom samoznačna riječ s vlastitim naglaskom. Stoga fonetsku riječ najjednostavnije možemo odrediti kao slijed glasova (i od njih tvorenih slogova) koji se izgovaraju (i sjedinjeni su) jednim naglaskom. Sve riječi hrvatskoga i ruskoga jezika prema položaju u naglasnim cjelinama dijelimo na toničke (naglasno samostalne), tj. one koje mogu same činiti naglasnu cjelinu te su njezin obvezatan dio (baza, nositelj naglaska), i atoničke riječi ili klitike, koje u pravilu ne mogu same činiti naglasnu cjelinu. Atoničke se riječi

⁵ *Staroruskim* ćemo jezikom u radu nazivati jezik predak svih suvremenih istočnoslavenskih jezika (bjeloruskoga, ruskoga i ukrajinskoga) nastao raspadom praslavenskoga jedinstva (ekvivalentan mu je termin u rusistici *древнерусский язык*; riječ je o jeziku koji se odnosi na razdoblje Kijevske Rusi). U rusističkoj se tradiciji naziv *старорусский язык* upotrebljava pri označavanju jezika koji je bio izravan predak suvremenoga ruskoga jezika (rabio se približno od 14. do 17. stoljeća), što ne odgovara terminu *staroruski jezik* kojim se ovdje koristimo.

izgovaraju zajedno s toničkim riječima na koje se prozodijski oslanjaju, a mogu se nalaziti ispred ili iza njih (proklitike i enklitike) (v. Jelaska 2004: 199; Šajkevič 2020: 49; Silić i Pranjković 2007: 21; Шведова et al. 1980: 90; Новиков et al. 2001: 102; Зализняк 2008: 9; Зализняк 2019: 10; Алтайская 2022: 6; Федянина 1976: 12). Za temu ovoga rada važnije su proklitike, zbog čega ćemo im pridati više pozornosti.

Proklitike, prednaglasnice ili prislonjenice (rus. *проклитики, предударные слова*) nenaglašene su, u pravilu suznačne riječi koje se nalaze pred toničkom riječju te s njom čine naglasnu cjelinu. Prema gramatičkim priručnicima u hrvatskome se jeziku kao proklitike tradicionalne navode svi jednosložni (npr. *u, na, po*), neki dvosložni (npr. *među, tamo, prema*) i neki trosložni prijedlozi (npr. *umjesto, između*), pojedini veznici (npr. *a, da, pa, i*) i čestice (npr. *i, da, ni*, osobito niječna *ne*) (Barić et al. 2005: 71; Silić i Pranjković 2007: 21; v. i Ćorluka 2020). Ipak, neka istraživanja (Rajle 2020) pokazuju raskorak između teorije i prakse fonetičkim instrumentarijem dokazujući kako se neki dvosložni i trosložni prijedlozi (osobito oni tvoreni od *iz-* i prijedloga) u nezanemarivome postotku slučajeva izgovaraju s vlastitim naglaskom, tj. kao toničke riječi. U ruskome se jeziku među proklitike obično ubrajaju jednosložni, u pravilu neproizvedeni prijedlozi (npr. *у, на, по*) i veznici (npr. *и, а, ну*) te niječna čestica *не* (Шведова et al. 1980: 90; Федянина 1976: 12–13). Dvosložni i višesložni prijedlozi zbog višega stupnja sintaktičke i formalne autonomije najčešće se opisuju kao naglašeni, no taj je naglasak, kako se ističe, dopunski, slabiji i manje intenzivan nego naglasak samoznačnih riječi (rus. *побочное ударение*). Prijedlozi na kojima se očituje takav oslabljen naglasak nazivaju se „slabo naglašenima“ (rus. *слабоударяемые предлоги*), npr. višesložni prijedlozi *кроме, после, около, кругом* (često tvoreni od priloga), ali i jednosložni prijedlog *сквозь* kao iznimka (Федянина 1976: 12–13; Новиков et al. 2001: 102; Касаткин et al. 2001: 332; Шведова et al. 1980: 90; Аванесов 1956: 82).

U određenim slučajevima hrvatske i ruske proklitike kao izvorno nenaglašene riječi u dodiru s toničkim riječima mogu dobiti ili preuzeti njihov naglasak (npr. *ù vodu, ì kuću, nè trebāt; н'а ночь, н'а дом, н'е было*), tj. naglasak se može očitovati na njima, što nazivamo proklizom.⁶ Nakon rasvjetljavanja pojmova nužnih za shvaćanje srži rada (prijedloga i

⁶ Proklizi se kod imenica općenito pridavalo više pozornosti nego proklizi kod drugih vrsta riječi (Delaš 2003; Николић 1970: 35), a razlog bi mogao biti u njezinoj intrigantnoj prirodi – nedosljednosti i nepredvidljivosti (za razliku od primjerice spoja glagola i niječne čestice *не*) (v. dalje).

proklitika, prijedložno-padežnih izraza i naglasnih cjelina), treba dati uvodnu i radnu definiciju proklize (pomicanja naglaska) kao središnje teme.

2.4. Prokliza – definicija i uvod u problematiku

Vidjeli smo da pod određenim okolnostima naglasak može prijeći s toničke riječi (baze) na atoničku riječ (proklitiku), čime, kako se to obično u literaturi objašnjava (Jelaska 2004: 200; Аванесов 1956: 63; Алтайская 2022: 6; Шведова et al. 1980: 90; Федянина 1976: 13), tonička riječ gubi udar (ostaje bez naglaska), a atonička ga dobiva postajući naglašenom (npr. *ući u kùću > ući ù kuću, staviti na glâvu > staviti nà glāvū; взять на р'уки > взять н'а руки, водить за н'ос > водить з'а нос*). Ipak, uzimajući u obzir kako je naglasak obilježje (naglasne) cjeline, a ne pojedinoga njezina dijela, možda bi preciznije bilo ustvrditi da se naglasak na proklitici tek očituje. Proklizu ili pomicanje naglaska (rus. *оттяжка / отбрасывание ударения, перенос ударения, акцентная мобильность*) stoga možemo odrediti kao obuhvaćanje proklitike naglaskom (v. Delaš 2003: 21).

Za potrebe ovoga rada, poglavito opisa hrvatskoga naglasnog sustava, nužno je razgraničiti dva tipa proklize koji se pojavljuju u naslovu, a prvi ih je objasnio Stjepan Ivšić 1911. oslanjajući se na Mažuranićevu distinkciju između primarnoga i sekundarnoga cirkumfleksa u hrvatskome jeziku (Ivšić 1911; Martinović 2014: 99). U kroatističkoj literaturi stoga razlikujemo neoslabljeno pomicanje naglaska ili (pre)skakanje te oslabljeno pomicanje naglaska ili prenošenje. Preskakanje je naglaska praslavenskoga podrijetla i rezultira kratkosilaznim (jakim, prodornim) naglaskom na početku fonetske riječi (npr. *nà vodu, nà mōre, ìspod mosta*), dok je prenošenje naglaska mlađa novoštokavska pojava pri kojoj se naglasak pod utjecajem zakona novoštokavske naglasne retrakcije pomiče s početka toničke riječi (baze) na prethodni slog (ne nužno na sam početak naglasne cjeline) kao kratkouzlazan (slabi) po istome principu kao unutar naglašenih riječi (npr. *nà krāj, ù kuću, isprèd kučē*) (Kapović 2015: 32; Ćurković 2016: 189–190, Martinović 2014: 99, Peić 2021: 22). Prema tome u hrvatskome jeziku silazni naglasci (kratkosilazni i dugosilazni) mogu ili preskakati ili prenositi se s baze na proklitiku (tj. pomicati se neoslabljeno ili oslabljeno), što je uvjetovano dijakronijskim razlozima o kojima ćemo govoriti u nastavku. Dok je prenošenje novija pojava povezana s eliminiranjem nepočetnih silaznih slogova u novoštokavskim govorima, preskakanje je u prvome redu povezano sa zakonitostima praslavenskoga naglasnog sustava i praslavenskim čeonim cirkumfleksom (silaznim naglaskom) na recesivnome morfemu. Ono se

uz novoštokavske govore (i hrvatski standardni jezik) javlja i u drugim hrvatskim narječjima te drugim slavenskim jezicima, među kojima je, dakako, i ruski.⁷ Dakle u suvremenome ruskom jeziku, u čijemu naglasnom sustavu nema spomenutih tonskih opreka, situacija je u sinkronijskome aspektu kudikamo jednostavnija – uz rubne slučajeve djelovanja analogije sva su pomicanja naglasna ondje u načelu praslavenske naravi (npr. *н'а дом, з'а городом*).

	preskakanje naglasna	prenošenje naglasna
stari naglasak	silazni (˘, ˘)	silazni (˘, ˘)
novi naglasak	(kratko)silazni (˘)	(kratko)uzlazni (˘)
tip pomicanja	neoslabljeno	oslabljeno
položaj	krajnji početak naglasne cjeline	slog ispred staroga naglasna
podrijetlo	starije (praslavensko)	novije (novoštokavsko)
rasprostranjenost	novoštokavski i nenovoštokavski govori	novoštokavski govori ⁸

Tablica 1. *Preskakanje i prenošenje naglasna u hrvatskome jeziku.*

Sljedeće pitanje koje treba postaviti nakon uvodnoga definiranja proklize jest problem njezina značaja i položaja u naglasnim sustavima hrvatskoga i ruskoga jezika. Vrijedi li izučavati proklizu i kako time obogaćujemo spoznaje o temeljima naglasnih sustava u cjelini? Kako povezati dijakroniju sa sinkronijom i je li uopće nužno detaljno opisivati pojavu koja je u sinkronijskome presjeku svedena na poprilično malen broj primjera u aktualnoj uporabi, tj. sve više gubi na značenju, zatvara se u okvire fakultativnosti, potiskuje se i naočigled nestaje?

Unatoč svemu prokliza u hrvatskoj i ruskoj akcentuaciji ima poseban status koji ćemo, nadamo se, rasvijetliti do kraja ovoga rada, a sada tek najaviti. Poznato je kako se hrvatski standardni naglasni sustav temelji na više ili manje čvrstim pravilima koja se u već ustaljenome

⁷ Preskakanje se naglasna u kroatističkoj literaturi naziva različito: *praslavenska prokliza*, *staroslavenska prokliza*, *starohrvatska prokliza*, *praslavensko pomicanje naglasna* i sl. (v. Bašić 2008: 1). Zbog opisanih razloga u ovome ćemo radu uz termine *preskakanje naglasna* i *prenošenje naglasna* rabiti i termine *praslavenska prokliza* i *novoštokavska prokliza*. *Pomicanje naglasna* (odnosno *prokliza*) termin je nadređen *preskakanju* i *prenošenju*.

⁸ Podaci su u tablici tek okvirni i orijentacijski, samim time nisu u potpunosti primjenjivi na sve slučajeve, npr. nije na svim novoštokavskim prostorima i u svim novoštokavskim govorima prenošenje naglasna (jednako) aktualno i dosljedno, ponegdje ga je, štoviše, bolje nazvati iznimkom nego pravilom (v. 7.3.). Osim toga, kao što ćemo vidjeti, neka preskakanja naglasna nisu odraz praslavenskoga stanja, nego rezultat analogije (npr. *zâ srce*, *nâ ljeto*; *n'o двору*, *n'o суду*) (Николић 1970; Зализняк 1985: 285), a postoje i rijetki slučajevi kod kraćih riječi kada novonastali naglasak nije pokraćen (npr. dijalektalno *zâ me*, ekvivalent novoštokavskomu i standardnojezičnomu *zá me*) (v. Kapović 2015: 241; Bašić 2008: 11).

obliku nabrajaju u gotovo svim jezičnim priručnicima. Jedno od tih temeljnih pravila („idealnoga“) novoštokavskoga naglašavanja izostanak je silaznih naglasaka na središnjim (nepočetnim) slogovima riječi (odnosno naglasnih cjelina) jer su oni eliminirani novoštokavskom naglasnom retrakcijom. To se pravilo, kao i ostala tradicionalna pravila koja nisu uvijek najtočnija i ne uključuju rubne slučajeve, dovodi u pitanje kod nekih vlastitih imena, riječi stranoga porijekla i složenica (Jelaska 2004: 213; Vukušić et al. 2007: 26), no nikako ne treba zanemariti slučajeve neprovođenja proklize koji podrazumijevaju pojavu neuzlaznih unutarnjih slogova. Naime upravo su se sklopovi akcentogenih riječi s proklitikama prvi izuzeli od navedenoga pravila, koje se ujedno pokazalo najproblematičnijim (Delaš 2021). Drugim riječima, izostanak proklize (npr. *u kùću, bez vèžē*) kojim se dopušta silazno naglašavanje izvan početnoga sloga (v. Martinović 2006) prvi je kontekst koji je potaknuo preispitivanja te temeljne novoštokavske naglasne zakonitosti, zbog čega danas možemo tvrditi da silazni naglasci u sredini i na kraju riječi nisu strani standardnom jeziku (Kapović 2015: 30), tj. da su nepočetni slogovi u određenim slučajevima otvoreni naglascima neuzlaznoga tona (Vukušić et al. 2007: 26). U krajnjemu slučaju možemo ustvrditi da hrvatski standardni tonovi zapravo nemaju slogovnoga ograničenja (Jelaska 2004: 213). Time nam se otvara put prema dosljednomu opisivanju jezične stvarnosti nasuprot perpetuiranju pojednostavljenih pravila (Kapović 2015). Prokliza je stoga, kako tvrdi Delaš (2003), nesumnjivo „slabo mjesto“ hrvatske ortoepske norme koje povlači mnoga akcentološka (unutarjezična), ali i jezičnopolitička pitanja (v. 7.3.).

Iako gotovo krajnje marginalizirana, prokliza je podjednako važna i za suvremeni ruski naglasni sustav,⁹ o čemu svjedoči rad R. F. Kasatkine (2008) koji se bavi važnim akcentološkim pitanjima suvremenoga ruskog jezika, a ističe pomicanje naglasaka na proklitiku kao teško uhvatljivu, u srži nedosljednu, impulzivnu i individualno obilježenu jezičnu pojavu koja se mijenja pred očima (i ušima) govornikā. Posebnu zbrku u opis proklize unose i različita nesustavna tumačenja uvjeta njezine realizacije koja se donose u nizu rusističkih članaka i priručnika 20. i 21. stoljeća. Doduše, ne treba ignorirati činjenicu da ta ista istraživanja upućuju na neke relevantne aspekte proklize te njihovim proučavanjem možemo dobiti približan uvid u njezino funkcioniranje, kao i podlogu za buduća istraživanja. Problem je, kako ističe Altajskaja

⁹ U ruskome se jeziku i njegovoj povijesti govorilo i o tzv. *poluproklitikama* i tzv. *sekundarnoj proklizi*, pojavi pri kojoj neke inače naglasno samostalne riječi mogu izgubiti svoj naglasak te se osloniti na koju susjednu riječ (Зализняк 2008: 8). Ta je pojava ograničena i u staroruskome je jeziku zahvaćala neke zamjenice i proizvedene veznike, a ne prijedloge, pa se ovdje njome nećemo baviti.

(2022: 6), u nesustavnosti starijih opisa, ali i nedostatku kvalitetnoga opisa najnovije izgovorne norme u pogledu pomicanja naglasaka. Položaj je proklize u ruskome jeziku dvostruk: s jedne strane postoje teorije kako će ona zbog akcenatske unifikacije i jezične ekonomičnosti s vremenom potpuno nestati, a na to mišljenje navodi izraženo odustajanje od naglašavanja proklitika u 20. stoljeću (u odnosu na primjerice 18. i 19. stoljeće); s druge strane u nekim se kontekstima, kao što su ustaljeni i ekspresivni izrazi te frazemski sklopovi, prokliza još uvijek nameće kao bolja ili čak jedina izgovorna varijanta, zbog čega ju nije moguće jednostavno otpisati iz jezika (Isto).

Proklizom su se tijekom povijesti bavili mnogi poznati ruski i hrvatski akcentolozi čije ćemo radove ovdje nastojati sumirati (po potrebi i revidirati) te se njima koristiti u potvrđivanju postavljenih teza. Opis praslavenskoga naglasnog sustava bio bi nepotpun bez radova V. A. Dybova (1971, 1981, 1995, 1999, 2000), glavnoga predstavnika Moskovske akcentološke škole (*Московская школа лингвистической компаративистики*), te njegovih suradnika. Sa staroruskom smo akcentuacijom, ustrojem staroruskih naglasnih cjelina i položajem proklitika unutar njih upoznati ponajprije zahvaljujući radovima A. A. Zaliznjaka (1985, 2003, 2007, 2008, 2019) te studijama o povijesti ruskoga naglasaka V. V. Kolesova (1972), a ne treba zaboraviti ni radove iz suvremene ruske akcentuacije R. I. Avanesova, A. A. Potebnje, A. A. Šahmatova, N. A. Fedjanine i dr. Pri opisu proklize u hrvatskome jeziku otegotna je okolnost nedostatan broj istraživanja jezične povijesti do vremena standardizacije (Reindl i Franks 2000: 325–326). Orijentirrom će nam služiti poglavito Kapovićeve *Povijest hrvatske akcentuacije* (2015) i popratni članci (2006a, 2007, 2008, 2011a, 2011b). Od vremena standardizacije nezaobilazna je tradicija vukovsko-daničićevske akcentuacije, ponajprije Daničićeva knjižica *Akcenti u imenica i pridjeva* (1913), u kojoj je obrađeno pomicanje naglasaka na proklitiku kod imenica, pa nam ona predstavlja polazište za opis suvremene proklize. Nakon toga uslijedili su radovi M. Rešetara (opisao je proklizu u ostalih vrsta riječi) te drugih značajnih hrvatskih i srpskih akcentologa koji su tijekom 20. stoljeća potvrđivali uspostavljenu normu ili ju kritizirali (A. Belić, G. Ružičić, M. Popović, S. Ivšić, Lj. Jonke, M. Hraste, B. Klaić, S. Vukušić i dr.). Hvalevrijedno je i korisno usustavljivanje znanja o proklizi na osnovi poznate građe koje je proveo B. Nikolić (1970), a u kontekstu suvremenoga stanja uz niz etabliranih jezičnih priručnika podosta ćemo se osvrnuti na radove B. Martinović (2006, 2014, 2017).

Na kraju uvodnoga dijela i prije dijakronijskoga opisa proklize podsjetit ćemo na glavna obilježja suvremenoga ruskog i hrvatskog naglasnog sustava.

2.5. O naglasnome sustavu suvremenoga ruskog jezika

Suvremeni se ruski naglasak obično opisuje kao slobodan i pomičan – on se može nalaziti na bilo kojemu slogu naglasne cjeline (ne postoje distribucijska ograničenja) te pri tvorbi novih riječi ili različitih oblika iste riječi može mijenjati svoj položaj, odnosno „skakati“ s jednoga morfema na drugi (Кедрова et al. 2002; Бондарко 1997; Зализняк 1985; Челич 2012: 34). Ruski je jezik potpuno izgubio praslavenske tonske opreke, razvivši naglasak koji se tradicionalno naziva dinamičkim (silinskim), a on pak, kako smatra Jakobson (1962), nije poveziv s kvantitetom, zbog čega je zajedno s tonom iz sustava morala biti uklonjena duljina kao jedno od triju razlikovnih obilježja praslavenskoga naglaska (v. i Mihaljević 2014: 222). Prema tome jedinim je razlikovnim obilježjem suvremenoga ruskog naglaska udar (ili mjesto udara),¹⁰ tj. naglasna pomičnost, koja pomaže pri diferencijaciji različitih leksema (homografa) (npr. *з'амок* ‘zamac, palača’ i *зам'ок* ‘brava’; *м'ука* ‘muka’ i *мук'а* ‘brašno’), ali je uz afiksaciju i dodatno gramatičko sredstvo pri tvorbi različitih gramatičkih oblika iste riječi te ima važnu paradigmatSKU funkciju (npr. G jd. *м'оря, н'оля* i NA mn. *мор'я, пол'я*) (usp. Аванесов 1956: 72; Челич 2012: 34; Новиков et al. 2001: 120). Iako je ruski jezik izgubio politonski naglasak te postao monotonskim jezikom u kojemu ton nije inherentan pojedinoj riječi, nego je ovisan o položaju riječi unutar veće naglasne jedinice (frazе) i ne nosi nikakvu tonsku obavijest, te usto ne poznaje kategoriju duljine i kračine vokala (Аванесов 1956: 67; Виноградов 1990; Јеласка 2004: 203), on i u suvremenome stanju čuva neke naglasne smjene i tragove politonskoga sustava (Каровић 2015: 90; Борковскић i Кузнецов 2006: 78), zbog čega je pogodan za akcentološke usporedbe. Kako je udar (silina, jačina, intenzitet) upravo primarna značajka ruskoga naglaska, sve se imenice očekivano mogu svrstati u jedan od dvaju osnovnih naglasnih tipova: imenice s nepomičnim (stalnim) naglaskom, koji može biti na osnovi ili nastavku, te imenice s pomičnim naglaskom, koje se dodatno dijele na šest podtipova (Касаткин et al. 2001: 325).

Usputno ćemo upozoriti na izgovornu, materijalnu stranu ruskoga udarnog (silinskog) naglaska, kojoj se u rusistici pridavalo dosta pozornosti.¹¹ Tradicionalno se njegova dinamičnost objašnjavala snažnijim i višim izgovorom i duljenjem naglašenih slogova (uz

¹⁰ Taj ćemo naglasak u radu bilježiti apostrofom (') ispred naglašenoga vokala. Istom ćemo se oznakom koristiti pri označivanju praslavenskih pokraćenih naglašenih vokala u zadnjemu slogu kojima nije moguće sa sigurnošću rekonstruirati ton.

¹¹ Sličan je tip naglaska svojstven i drugim istočnoslavenskim jezicima, ali primjerice i poljskomu i bugarskomu (Аванесов 1956: 66; v. i Виноградов 1990).

upotrebu veće količine zračne struje) te slabljenjem ostalih slogova, tj. njihovom kvantitativnom, ali i kvalitativnom redukcijom koja ovisi o njihovu položaju u riječi, njihovim obilježjima, ali i fonetskome okruženju (tzv. *rusko akanje* i *ikanje*). Drugim riječima, naglašeni se vokali za razliku od nenaglašenih i reduciranih izgovaraju razgovjetnije i snažnije te se kvalitativno ostvaruju u punini svojih fonemskih značajki (usp. Челич 2012: 34–37; Šajkevič 2020: 51–53). Neki istraživači (npr. Бондарко 1997; Новиков et al. 2001: 114) navedene teze djelomično opovrgavaju, smatrajući kako povišenje glasa, silina i duljina tona pri izgovoru naglašenoga vokala uistinu jesu važan element ruskoga naglasaka, ali i pravilo primjenjivo samo u određenim uvjetima (kontekstima). Oni tvrde kako se udarni slog ne mora uvijek izgovarati najglasnije ili pri najvišem stupnju napetosti govornoga aparata, nego silina ovisi o kvaliteti samoga vokala te njegovu položaju u riječi, primjerice vokali na početku riječi u pravilu se artikuliraju najglasnije iako ondje ne mora biti mjesto udara, tj. nenaglašeni vokal na početku riječi zapravo može biti istaknutiji od naglašenoga na kojemu od narednih slogova. Uz uvriježenu odrednicu *dinamički*, spomenimo da se ruski naglasak ponekad opisuje i kao *kvantitativno-dinamički* (v. Шведова et al. 1980: 90; Касаткин et al. 2001: 339), *kvalitativni* (v. Новиков et al. 2001: 119) te *ekspiratorni* (v. Mulić 1974: 11). Ipak, nama je ponajprije zanimljiva njegova mogućnost preskakanja na proklitiku na mjestu iskonskih cirkumfleksa.

2.6. O naglasnome sustavu suvremenoga hrvatskog jezika

Za razliku od ruskoga hrvatski je jezik očuvao tonski (melodični) naglasak te su u njegovu naglasnom sustavu fonološki razlikovna tri naglasna obilježja – intenzitet (udar), trajanje i intonacija (oscilacije tona) (Челич 2012: 34–35), zbog čega je on po akcentuaciji blizak ostalim zapadnojužnoslavenskim jezicima (Аванесов 1956: 66). Ti jezici poput jezika baltičkoga područja čine izoliranu zonu u Europi u kojoj je uz mnoge mijene vezane uz mjesto i ton naglasaka (metatakse i metatonije) očuvan slobodni tonski naglasak kao nadasve arhaična prozodijska crta (v. Mihaljević 2014: 193; Matasović 2008: 167, 171). Hrvatski je dakle politonski jezik u kojemu je ton svojstven i inherentan pojedinoj riječi i(li) njezinu obliku te njegova silaznost ili uzlaznost može razlikovno upućivati na značenje riječi ili određenu gramatičku kategoriju (Jelaska 2004: 194; Аванесов 1956: 68), no unatoč tomu iskonski praslavenski naglasni sustav u njemu je duboko narušen i izmijenjen (Mihaljević 2014: 222), što zahvaća i pitanje proklize. Osim tonom hrvatski su vokali obilježeni i svojom kvantitetom (trajanjem) te ostvaruju dva stupnja dužine (kratki i dugi) (Jelaska 2004: 197).

Hrvatska se standardna akcentuacija temelji na četveronaglasnome sustavu novoštokavskoga tipa, jednome od sedam osnovnih naglasnih sustava štokavskoga narječja, koji je rasprostranjen na području Dalmatinske zagore, Like, Korduna i Banije, središnje Slavonije i južne Baranje, u velikome dijelu Bosne i Hercegovine te u dijelovima Srbije i Crne Gore (Kapović 2015: 55–56). Time hrvatski jezik dijeli naglasnu podlogu s drugim štokavskim standardnim jezicima (bosanskim, crnogorskim i srpskim) (Isto: 21). Naglasni inventar hrvatskoga standardnog jezika čine četiri naglasaka – kratkosilazni (˘),¹² kratkouzlazni (˙), dugosilazni (˘˘) i dugouzlazni (˙˙) – te zanaglasna dužina (–),¹³ koja se nalazi na dugim nenaglašenim slogovima iza naglašenoga sloga. Prema tome dok se ruski nenaglašeni vokali tradicionalno smatraju kraćima od naglašenih, hrvatski vokali u zanaglasnome položaju mogu biti i kratki i dugi bez obzira na to što nisu naglašeni. U položaju ispred naglašenoga sloga s druge strane mogući su samo kratki vokali (iako su se u povijesti jezika ondje mogle nalaziti prednaglasne dužine). Promatrajući naglasni sustav u cjelini i krajnje pojednostavljeno, možemo reći kako njegovu osnovu čine dva tona (tj. dva prozodema) koja se ostvaruju bilo na kratkome bilo na dugome slogu (Isto: 23). Osim ranije spomenutih triju naglasnih obilježja (udara, tona i trajanja) razlikovnu ulogu mogu imati i zanaglasne dužine, usp. *kùpiti* i *kúpiti*, *vòdīte* (prezent) i *vòdite* (imperativ), *pàs* i *pàs*, *òna* (lična zamjenica) i *ònā* (pokazna zamjenica) i sl. (Isto: 24).

Kada govorimo o naglasnim preinakama u paradigmama imenica, za razliku od ruskoga jezika relevantna, dakako, nije samo pomičnost naglasaka, nego se kao kriterij razvrstavanja riječi u naglasne tipove uzimaju i prozodijska načela tona i trajanja (Vukušić et al. 2007: 27). Prema tome u hrvatskome razlikujemo imenice nepromjenjivoga tipa (bez preinaka vezanih uz mjesto naglasaka, ton i trajanje) te imenice promjenjivoga tipa (Isto). Potonje će nam, iako zastupljene u relativno malome broju, biti posebno važne pri opisu proklize u hrvatskome jeziku (v. 7.1.) zbog njezinih korijena koji sežu u praslavensku promjenjivu naglasnu paradigmu. Doduše, ne treba zanemariti ni imenice nepromjenjivoga tipa sa silaznim naglascima koje su

¹² U radu ćemo se dosljedno koristiti navedenim nazivima naglasaka (i pripadajućim znakovima za njih) zbog njihove duboke ukorijenjenosti u tradiciji hrvatske akcentologije i opće prihvaćenosti iako smo svjesni da oni ponekad ne odgovaraju u potpunosti fonetskoj stvarnosti, tj. realnomu izgovoru (v. Jelaska 2004: 197; Kapović 2015: 22–23).

¹³ Vukušić et al. (2007: 25) u naglasni inventar po uzoru na zanaglasnu dužinu ubrajaju i zanaglasnu kraćinu koja se nalazi na kratkim zanaglasnim slogovima.

pod utjecajem novoštokavskih naglasnih promjena također ušle u okvire djelovanja proklize. Spomenuti se naglasni tipovi dijele na niz podtipova.

2.7. Hrvatski i ruski jezik u dodiru – temelji poredbenoakcentološkoga istraživanja

Okosnica je ovoga poredbenoakcentološkog rada usporedba proklize u dvama povijesno bliskim naglasnim sustavima u dijakronijskome i sinkronijskome aspektu. Zbog toga prije upoznavanja s njihovim zajedničkim praslavenskim izvorištem još valja istaknuti nužnost, važnost i obostranu korisnost njihova poredbenog izučavanja.

Velikan ruske filologije A. A. Potebnja (1973: 22–23) isticao je krucijalnost usporedbe ruskoga jezika sa srpskim i hrvatskim jer se upravo na toj relaciji mogu dokazati izgubljena kvantitativna i tonska obilježja ruskih vokala, čiji su se tragovi u suvremenome jeziku sačuvali tek u natruhama (npr. u riječima s istočnoslavenskim punoglasjem, v. poglavlje 4). Rusko-srpsko-hrvatska poredbena analiza usto pomaže datirati naglasne promjene u staroruskome jeziku koje su uvelike izmijenile ruski naglasni sustav. Pri usporedbi se, dakako, ne treba ograničiti na hrvatski standardni jezik s novoštokavskom osnovicom, nego se osloniti na posvemašnju raznolikost naglasnih sustava hrvatskih narječja i dijalekata. Neki su od njih tipološki veoma bliski ruskome,¹⁴ a (imantno) poznavanje njihove gramatike olakšava ovladavanje ruskim jezikom i njegovim naglasnim sustavom, što te idiome, neovisne o standardu, čini polifunkcionalnima te veoma korisnima u poredbenoj lingvistici (Čelić i Lewis 2016).

S druge strane u ruskome, najrasprostranjenijemu slavenskom jeziku, hrvatski akcentolozi često pronalaze adekvatne primjere kao potvrdu svojim tezama o promjenama koje su zahvatile (staro)hrvatski naglasni sustav. Ne treba zaboraviti ni činjenicu kako su mnogi vodeći akcentolozi u slavističkome svijetu upravo Rusi (npr. Moskovska akcentološka škola), a njihova bi iscrpna istraživanja ruskoga jezika uistinu u mnogim aspektima mogla biti svojevrsan uzor i obrazac za budući opsežniji i precizniji opis dijakronije hrvatskoga jezika

¹⁴ Kako ističe Užarević (2016a), sa suvremenim ruskim dobro korespondiraju čakavština i staroštokavština jer čuvaju arhaične naglasne crte, a iz njih se vrlo lako izvodi i novoštokavski sustav (v. i Mulić 1974: 50). To potvrđuje i rad R. Šejčić [Božić] (2000) koji se bavi usporedbom naglasnoga mjesta u ruskome i srednjodalmatinskoj čakavštini te svjedoči o visokome stupnju podudarnosti unutar promatranoga korpusa.

prije vremena standardizacije. Štoviše, mnoga su bitna obilježja hrvatskoga naglaska opisali upravo ruski akcentolozi (Šahmatov, Dybo, Nikolaev i dr.).

Usto ruski i hrvatski jezik kao, metaforički rečeno, braća neizostavni su pri rekonstrukciji svojega oca – praslavenskoga jezika, čiji se naglasni sustav, kako je poznato, u prvome redu rasvjetljava poredbenom metodom, tj. usporedbom suvremenih slavenskih jezika. Pritom treba imati na umu kako je upravo akcentuacija najproblematičnije područje rekonstrukcije jer najstariji pisani spomenici nisu sadržavali akcenatske oznake (Mihaljević 2014: 193; Mulić 1974: 4). Nedeljković (1970: 113) zato ističe da je praslavenska akcentologija jedno od najsloženijih pitanja slavističke znanosti, tj. njezino „tamno poglavlje“. Kako bi se pojedini slavenski jezik u procesu rekonstrukcije uzeo u obzir, on mora imati barem neki trag slobodnoga naglaska, što je slučaj i s ruskim, u kojemu varira mjesto udara, i s hrvatskim (uključujući i dijalekte i standard), u kojemu su signifikantna i ostala dva razlikovna obilježja (v. Kapović 2015: 69). Štoviše, B. László cjelinu hrvatskoga i ruskoga jezika naziva „maksimalnim sustavom“ koji je osnova razumijevanja akcentuacije svih drugih slavenskih jezika (prema Užarević 2016a).

3. Prokliza u praslavenskome naglasnom sustavu

3.1. Praslavenski prozodemi

Napočetku valja razmotriti temeljne značajke praslavenskoga naglasnog sustava i njegov inventar. Prokliza je u širemu smislu povezana s tonskim obilježjima praslavenskih vokala. Ton je u praslavenskome zasigurno bio razlikovnim obilježjem, što dokazuju jednostavne akcentološke usporedbe suvremenih slavenskih leksema, npr. u okviru istočnoslavenskoga punoglasja kao prežitak izgubljene tonske opreke akut – cirkumfleks razlikujemo naglasak na prvome ili drugome vokalu (v. poglavlje 4). Za kasni se praslavenski obično rekonstruiraju tri tona – akut, cirkumfleks i novi akut (tj. dva iskonska i jedan novonastali), pri čemu se tradicionalno pretpostavlja da je akutski ton uzlazan, a cirkumfleksni silazan (Mihaljević 2014: 194–196). Ipak, radi jednostavnijega izvođenja naglasnih sustava suvremenih jezika i njihovih predaka nastalih raspadom slavenskoga jedinstva, a time i radi jednostavnijega objašnjavanja proklize, spomenutu ćemo podjelu detaljizirati, odnosno prikloniti se Kapovićevoj (2008, 2015) shemi koja obuhvaća pet naglasaka: (stari) akut (**kǫrva*), kratki cirkumfleks (**slǫvo*), dugi cirkumfleks (**zǫlto*), kratki neoakut (**bǫbǫ*) i dugi neoakut (**kǫrlǫ*) (detaljnije v. u Kapović 2008: 2).

Stari je akut (´), kao što je spomenuto, najvjerojatnije bio uzlaznoga tona te se nalazio na dugim slogovima. U hrvatskome je jeziku dao kratkosilazni naglasak (*bàba*, *kràva*, *blàto*), a u ruskome je njegov refleks pozicioniran na drugome slogu punoglasja (*коп'ова*, *бол'омо*).

Kratki (˘) i dugi neoakut (˜) zapravo čine isti prozodem koji se ovisno o trajanju sloga može ostvarivati kratko ili dugo te se tradicionalno smatra uzlaznim. Uz izravan odraz iz baltoslavenskoga neoakut je nastao retrakcijom (povlačenjem, unatražnim pomakom) s unutarnjega cirkumfleksnog sloga ili sloga sa slabim poluglasom, što opisuje Ivšičev (Ivšič-Stangov) zakon (Kapović 2015: 78–79; Mihaljević 2014: 194, 225–226; Matasović 2008: 138). Matasović (2008: 168) ga naziva i *slavenskim neoakutom*, a uobičajen je i naziv *općeslavenski novi akut* (Majić 2021: 16). Kratki je neoakut u hrvatskome jeziku dao kratkosilazni naglasak (*bǫb*). Dugi se i danas čuva u nekim čakavskim i (staro)štokavskim govorima (*krâlj*), a u standardnome je jeziku dao dugosilazni naglasak (*krâlj*), što će biti značajno za razvoj novoga tipa proklize u kasnijim fazama. Dok se u hrvatskome jeziku stopio s refleksom praslavenskoga cirkumfleksa, u ruskome je, kao i stari akut, ostavio udar na drugome slogu punoglasja (*коп'оль*).

Za proklizu u praslavenskome jeziku ipak nam je od presudne važnosti preostali prozodem – cirkumfleks, koji se također mogao ostvarivati na dugim (˘) i kratkim (˚) slogovima. Za njega je karakteristično strogo distribucijsko ograničenje – nalazio se samo na početku (prvome slogu) fonetske riječi (*vòdǫ, *rǫkǫ). Prema tome ako se ispred imenice s cirkumfleksom našao prijedlog čineći s njom prijedložno-padežni izraz i jedinstvenu fonetsku riječ, silaznost se morala ostvariti na njemu (npr. *rǫkǫ > *nâ rǫkǫ, usp. hrv. *nâ rûku*, rus. *н'а pyкy*).¹⁵ Isto je pravilo vrijedilo i za veznike i čestice u ulozi proklitike (Kapović 2008; Kapović 2015: 78). Kako bismo detaljnije objasnili akcentuacijsko-paradigmatske uvjete u kojima se takvo preskakanje naglasaka razvilo te utvrdili specifičnost proklize u odnosu na ostale fenomene praslavenskoga naglasnog sustava, osvrnut ćemo se na njegove naglasne paradigme te temeljna pravila i načela naglasne distribucije iznesena u okvirima tradicionalnih i suvremenih opisa.

3.2. Praslavenske naglasne paradigme i teorija valentnosti

Pri opisu praslavenske proklize valja voditi računa o dvama važnim praslavenskim naglasnim obilježjima. Prvo, svi morfemi u praslavenskome jeziku (i naglasni sustav u cjelini) mogu se ekonomično opisati ako ih podijelimo u dva akcenatska razreda s obzirom na njihovu valentnost, koja je prema Dybou (2000: 11) odraz njihovih morfonoloških obilježja.¹⁶ Drugim riječima, svi se morfemi mogu podijeliti na dominantne (+), one kojima je naglasak (iktus)

¹⁵ Naknadno Kapović (2015: 67–68) izvornoj shemi dodaje i tzv. *neocirkumfleks* (još se naziva i *novim cirkumfleksom*), koji je nastao novijom vokalnom kontrakcijom ili duženjem u određenim pozicijama. Njegov je status u slavenskoj akcentologiji i danas problematičan – nije sasvim jasno je li praslavenskoga porijekla i radi li se uopće o posebnome prozodemu ili ekvivalentu običnoga cirkumfleksa (Mihaljević 2014: 194–195). Iako je dao isti refleks kao iskonski dugi cirkumfleks, među njima ipak postoji očigledna razlika jer neocirkumfleks nikada ne preskače na proklitiku (Kapović 2008: 21). Njegovi su tragovi vidljivi u slovenskome jeziku i kajkavskome narječju hrvatskoga jezika, a djelomice i u čakavštini i štokavštini, dok su teorije o tome da je ostavio traga i izvan zapadnojužnoslavenskih jezika slabo prihvaćene (Mihaljević 2014). Iako se neocirkumfleks ponekad naziva i *sekundarnim cirkumfleksom*, napominjemo da ćemo *sekundarnima* u ovome radu u širem smislu nazivati sve hrvatske cirkumflekse koji nisu praslavenskoga porijekla (nego su se razvili sekundarno, npr. iz staroga akuta ili neoakuta).

¹⁶ Pripadnici Moskovske akcentološke škole smatraju kako se valentnost realno ostvarivala, i to tonski, tj. promatraju je izvan okvira uskoga teorijskog pojma. Pritom bi pozitivna valencija odgovarala visokomu tonu, a negativna niskomu (Kapović 2015: 101; Mihaljević 2014: 205–206; v. Дыбо 1999; Дыбо 1981: 10–11; Дыбо 1995: 236–237).

inherentan, i recesivne (–), one koji ga nemaju (Kapović 2008: 7–8). U istoj su se riječi mogli nalaziti i dominantni i recesivni morfemi, a dominantni su s obzirom na svoja svojstva određivali konačni položaj naglasaka (visokoga tona) u riječi, dok su se recesivni njima „podčinjavali“, tj. u dodiru s dominantnima oni su se smatrali „nepostojećima“. Naglasak se nalazio na prvome dominantnom morfemu od početka riječi, a poseban je i relevantan za proklizu slučaj kada su svi morfemi u riječi bili recesivni, čime je ona zapravo bila fonološki nenaglašena (v. dalje). Navedeno konturno pravilo uređivalo je odnose među morfemima niže i više valentnosti, odnosno raspored pojavljivanja naglašenoga sloga unutar riječi u odnosu prema nenaglašenima (Дыбо 2000).

Drugo, praslavenski je naglasni sustav paradigmatske naravi (Mihaljević 2014: 197), odnosno u njemu postoji nekoliko predvidljivih obrazaca kretanja naglasaka u riječi te se paradigma svake riječi može uklopiti u jedan od njih. Osnovna je jedinica opisa praslavenskoga naglasnog sustava stoga naglasna paradigma (skraćeno: n. p., rus. *акцентная парадигма*), koja predstavlja cjelokupnost naglasnih obilježja (odnosa i položaja) u različitim gramatičkim oblicima iste riječi, na temelju kojih se izvodi naglasna krivulja (rus. *акцентная кривая*) (Дыбо 2000: 15; Иллич-Свитыч 1963). Pripadnost je neproizvedenih riječi kojoj od naglasnih paradigmi bila uvjetovana tradicijom, a ne njihovim fonološkim, morfonološkim ili morfološkim značajkama (Дыбо 1981). Sve je riječi moguće svrstati u tri (ili prema pripadnicima Moskovske akcentološke škole u četiri) naglasne paradigme – n. p. *a*, n. p. *b*, n. p. *c*, (n. p. *d*) – koje je prvi opisao i usustavio Christian Stang (1957). Oslanjajući se na općeprihvaćena slavistička tumačenja (Mihaljević 2014: 199–200; Kapović 2011a; Kapović 2008: 3 i dalje; Kapović 2015: 93 i dalje; Колесов 1972: 8 i dalje; Stang 1957; Дыбо 2000: 45–46; Иллич-Свитыч 1963; Дыбо 1971: 93; Дыбо 1981), ovdje ćemo spomenuti i na primjerima ilustrirati samo temeljne odrednice svake paradigme, a više ćemo se zadržati na n. p. *c*, u kojoj mjesto nalaze praslavenski cirkumfleks i naglasna mobilnost. Pritom treba imati na umu da su naglasne paradigme usko povezane s praslavenskim tonovima.

Naglasnoj paradigmi *a* bio je svojstven paradigmatski nepromjenjiv akutski ton na vokalu u gramatičkoj osnovi. Kao primjer navodimo jedninske oblike imenica **kōrva* i **rākъ*: N jd. *kōrva*, G jd. *kōrvy*, DL jd. *kōrvě*, A jd. *kōrvø*, I jd. *kōrvojø*; NA jd. *rākъ*, G jd. *rāka*, D jd. *rāku*, L jd. *rācě*, I jd. *rākomъ*.

Naglasna paradigma *b* ima dvije temeljne prozodijske značajke – imenice toga naglasnog obrasca prototipno imaju naglasak na prvome slogu iza osnove (na gramatičkome

morfemu), ali moguć je i neoakut na zadnjemu slogu osnove nastao ranije opisanom retrakcijom (Ivšić-Stangov zakon). Ton naglasaka na nastavku, gdje su u otvorenome slogu pokraćeni svi stari dugi vokali (Kapović 2008: 2), nije moguće sa sigurnošću odrediti (Mihaljević 2014), pa ćemo taj naglasak bilježiti apostrofom (') ispred naglašenoga vokala, čime se sugerira samo mjesto udara. Kao primjer navodimo jedninske oblike imenica *žen'a i *vol'ъ: N jd. žen'a, G jd. žen'y, DL jd. žen'ě, A žen'o, I jd. žen'ojǫ; NA jd. vol'ъ, GL jd. vol'u, D jd. vol'ovi, I jd. vol'ътъ.¹⁷

Naglasna se paradigma *c*, uz koju vezujemo pojavu proklize, od prethodnih dviju razlikuje pomičnošću naglasaka, što je i u suvremenim jezicima jedan od njezinih popratnih znakova (v. 6.2., 7.1.). Naglasak je u toj paradigmi ovisno o naglasnim značajkama pojedinoga oblika mogao preskakati s jednoga mjesto na drugo, odnosno nalaziti se na početku riječi, u sredini ili na kraju. U sredini riječi (tj. na prvome slogu nastavka) redovito se nalazio akut (npr. *rǫkǎma), na kraju naglasak nepoznata tona (kao u n. p. *b*) (npr. *rǫk'y), a na početku ovisno o dužini sloga kratki ili dugi cirkumfleks (npr. *rǫkǫ). Kako smo vidjeli u dijelu o praslavenskim prozodemima, on je imao tendenciju preskakanja na početni slog fonetske riječi (*nâ rǫkǫ), zbog čega se naziva i čeonim (rus. *начальный циркумфлекс, начальное циркумфлексовое ударение*), a pojavljivao se isključivo u dotičnoj naglasnoj paradigmi (Дыбо 2000: 46). Kompletnu ćemo paradigmu imenica n. p. *c* prikazati na primjeru prototipnih imenica *a*-osnove: *rǫk'a (dugi vokal u korijenu) i *vod'a (kratki vokal u korijenu).

	jednina	množina	dvojina
N	vod'a	vǫdy	vǫdě
G	vod'y	vǫdъ / vǫdъ (vod'ъ)	vod'u
D	vǫdě	vodǎmъ	vodǎma
A	vǫdǫ	vǫdy	vǫdě
V	vǫdo	vǫdy	vǫdě
L	vod'ě	vodǎhъ	vod'u
I	vodoj'ǫ	vodǎmi	vodǎma

Tablica 2. Praslavenska naglasna paradigma *c* na primjeru imenice *a*-osnove *vod'a (hrv. *voda*, rus. *вод'a*) – kratki korijenski slog (usp. Kapović 2011a: 161).

¹⁷ Primjere cjelovite jedninske, dvojinske i množinske paradigme odabranih i sličnih imenica v. u Kapović 2011a: 148 (za n. p. *a*) i Kapović 2011a: 153 (za n. p. *b*).

	jednina	množina	dvojina
N	r̥k'a	r̥ky	r̥cě
G	r̥k'y	r̥kъ (r̥k'ъ)	r̥k'u
D	r̥cě	r̥kámъ	r̥káma
A	r̥kɔ	r̥ky	r̥cě
V	r̥ko	r̥ky	r̥cě
L	r̥c'ě	r̥káhъ	r̥k'u
I	r̥koj'q	r̥kámi	r̥káma

Tablica 3. Praslavenska naglasna paradigma *c* na primjeru imenice *a*-osnove *r̥k'a (hrv. *ruka*, rus. *рука*) – dugi korijenski slog (usp. Kapović 2011a: 161).

Naglasna paradigma *c* bila je raširenim naglasnim obrascem i u imenica drugih rodova i osnova, što potvrđuju sljedeće opozicije čeonoga cirkumfleksa i naglasna na nastavku u imenica *s̥nъ, *r̥gъ i *k̥stъ: NA jd. s̥nъ, D jd. s̥novi vs. GL jd. syn'u, I jd. synъm'ъ (*u*-osnova); NA jd. r̥gъ vs. I mn. rog'y (*o*-osnova); NA jd. k̥stъ vs. LI jd. kost'i (*i*-osnova) (usp. Kapović 2015: 766–769; Mihaljević 2014: 200). Radi ekonomičnosti prostora nećemo navoditi sve oblike.

Na naglasnoj se paradigmi *d* nećemo odveć zadržavati. Razlog je tomu činjenica što u slavističkome svijetu njezino izdvajanje nije općeprihvaćeno. Pripadnici Moskovske akcentološke škole opisali su je kao svojevrsnu mješavinu n. p. *b* i n. p. *c*, no na osnovi dostupnoga akcentološkog materijala u većini slavenskih jezika ona se uglavnom ne može razlučiti od promjenjivoga *c*-tipa (Mihaljević 2014).

Nakraju, pojednostavljeno rečeno, možemo utvrditi da se praslavenski naglasni sustav temeljio na opoziciji dvaju naglasnih tipova – nepromjenjivoga i promjenjivoga. Riječ je zapravo o odrazu baltoslavenskoga sustava, koji je izvorno (ako se izuzmu naknadne promjene) imao dva naglasna tipa: fiksni, koji se u praslavenskome razdvojio na dvije naglasne paradigme (n. p. *a* i n. p. *b*), i pomični, koji odgovara praslavenskoj n. p. *c*. Prema tome praslavenska je naglasna paradigma *c* sa sebi svojstvenim alternacijama zapravo direktan izdanak baltoslavenskoga nasljeđa (Дыбо 1981; Mihaljević 2014: 208; Kapović 2015: 97, 143).

3.3. Automatski čeonu cirkumfleks i prokliza u okvirima teorije valentnosti

Dvije opisane značajke praslavenskoga naglasnog sustava – valentnost morfema i postojanje triju paradigmi – potrebno je sada promotriti u zajedničkim okvirima. Kao što smo istaknuli, praslavenski se naglasci, pa tako i njihova (ne)pomičnost, mogu objasniti valentnim svojstvima morfema koji tvore riječi. Iz paradigmi imenicā vidljivo je da su korijenski morfemi u naglasnim paradigmama *a* i *b* dominantni (struktura + / –), time određujući položaj visokoga tona u riječi. S druge strane korijeni su u naglasnoj paradigmi *c* recesivni, zbog čega naglasak riječi „diktira“ nastavak (gramatički morfem), koji može biti dominantan i tako privući naglasak (struktura – / +) ili pak recesivan, kao i sam korijen, što znači da visokoga tona (iktusa) u riječi zapravo nema (struktura – / –). Valentnost morfema u sastavu pojedinih padežnih oblika imenica svih triju naglasnih paradigmi donosi se u tablici niže.

	naglasna paradigma <i>a</i>		naglasna paradigma <i>b</i>		naglasna paradigma <i>c</i>	
	osnova	nastavak	osnova	nastavak	osnova	nastavak
N	+ (↓) ¹⁸	–	+ (→)	–	–	+ (↓)
	kórv-	-a	žen-	-'a	vod-	-'a
G	+ (↓)	–	+ (→)	–	–	+ (↓)
	kórv-	-y	žen-	-'y	vod-	-'y
D	+ (↓)	–	+ (→)	–	–	–
	kórv-	-ě	žen-	-'ě	vòd-	-ě
A	+ (↓)	–	+ (→)	–	–	–
	kórv-	-ǫ	žen-	-'ǫ	vòd-	-ǫ

Tablica 4. Valentnost morfema u praslavenskim naglasnim paradigmama na primjeru imenica *kórv-a (hrv. kràva, rus. кор'ова), *žen'a (hrv. žèna, rus. жен'a) i *vod'a (hrv. vòda, rus. вод'a).

Zamjećujemo da su pojedini oblici naglasne paradigme *c* imali naglasak na nastavku (ovdje N i G jd.) zahvaljujući njegovoj dominantnosti, dok u drugim oblicima zbog recesivnosti nastavka (ali i osnove) visoki ton izostaje (ovdje D i A jd.). Ti oblici u kojima nijedan slog nije bio fonološki naglašen dobivali su automatski čeonu cirkumfleks (dugi ili kratki), a u literaturi

¹⁸ Uz uvriježene oznake za dominantne (+) i recesivne (–) morfeme u tablici se služimo i strelicama (↓, →) po uzoru na A. A. Zaliznjaka (1985). Kod njega spomenute strelice stoje isključivo na dominantnim morfemima (zamjenjujući znak +) te sadržavaju informaciju o tome kako dotični dominantni morfem uvjetuje naglasak riječi. Tako dominantni korijeni u naglasnoj paradigmi *a* realiziraju naglasak na sebi samima, dok dominantni korijeni u naglasnoj paradigmi *b* uvjetuju pojavu visokoga tona na prvome slogu iza sebe (tj. na gramatičkome morfemu).

su poznati kao *enklinoameni* ili *enklinoemenski oblici* (Jakobsonov i Dyboov termin, rus. *энклиномены*). Njima su suprotstavljeni naglasno samostalni *ortotonički oblici* (Dyboov termin, rus. *ортотонические формы*), koji sadržavaju naglašeni slog (Зализняк 2019: 11). Vratimo li se tablicama 2 i 3 na 19. i 20. stranici, vidjet ćemo da u n. p. *c* *a*-osnove osim oblika dativa i akuzativa jednine enklinoemenima pripadaju i oblici vokativa jednine te nominativa, akuzativa i vokativa dvojine i množine, dok su ostali oblici te naglasne paradigme ortotonički.

Za preskakanje je naglasna bitna činjenica da se ta podjela jednako odnosi i na naglasne cjeline, koje također mogu biti enklinoemenske ili ortotoničke. Stoga ako se ispred kojega enklinoemenskoga oblika pomične paradigme s čeonim cirkumfleksom nađe proklitika (riječ bez vlastitoga naglasna), silazni će se ton premjestiti na nju jer ona stoji na početku fonetske riječi (npr. **nâ rǫkǫ*, **nî na rǫkǫ*). Dakle uz unutarnju naglasnu mobilnost koja se realizira u alternaciji početnoga i dočelnoga naglasna za n. p. *c* karakteristična je i vanjska mobilnost koja je rezultat uključenosti oblika imenice u naglasnu cjelinu s akcenatski nesamostalnim riječima (Kapović 2015).

Nešto je drukčija situacija u tzv. zatvorenim naglasnim cjelinama (rus. *замкнутые тактовые группы*), koje uz proklitike sadržavaju i enklitike, a prvi ih je opisao ruski akcentolog V. Dolobko.¹⁹ Istražujući staroruske, srednjobugarske i starosrpske spomenike, kao i sinkronijsko stanje ruskoga, bugarskoga, srpskoga i hrvatskoga jezika, koji (u ostacima) sadržavaju naznake nekadašnje prisutnosti i rasprostranjenosti enklinoemena, uočio je kako u takvim cjelinama naglasak pokazuje tendenciju prelaska na enklitiku, odnosno na sam kraj naglasne cjeline (neovisno o proklitikama koje se nalaze na njezinu početku). Taj je zakon u literaturi poznat kao pravilo Vasileva i Dolobka, a njegovo je djelovanje ilustrirano u tablici 5.

proklitika 1	proklitika 2	proklitika 3	baza	enklitika
			vǫzъ	
		nâ	voZъ	
	nè	na	voZъ	
î	ne	na	voZъ	
i	ne	na	voZъ	ž'e

¹⁹ Praslavenske naglasne cjeline u kojima se naglasak pomiče s baze Dolobko je podijelio u dvije skupine: *zatvorenima* (rus. *замкнутые*) je nazvao one koje sadržavaju kako proklitike, tako i enklitike (jer atoničke riječi time omeđuju bazu s objiju strana), a *nezatvorenima* (rus. *незамкнутые*) one koje se sastoje samo od baze i proklitike (v. Дыбо 1981: 44).

Tablica 5. Naglasak riječi u naglasnim cjelinama s proklitikama i enklitikama (prema primjeru u Дыбо 1971: 93). V. i Mihačević 2014: 209; Kapović 2015: 97–98; Дыбо 2000: 65; Дыбо 1981: 44–47; Циммерлинг 2013: 52; Зализняк 2008: 11.

Ipak, ovo pravilo, iako duboko ukorijenjeno u slavistici, treba uzeti s rezervom u kontekstu općeslavenskih univerzalija – dok je preskakanje naglasaka na proklitiku u tzv. nezatvorenim naglasnim cjelinama posvjedočeno u više jezika, pomicanje na enklitiku prisutno je u tragovima tek u nekim staroruskim i istočnobugarskim dijalektima od 13. do 15. stoljeća (pričem više kao fakultativna nego obvezna pojava), a u starosrpskim tekstovima 15. stoljeća vidljivi su tek relikti te pojave (v. Дыбо 1981: 47).

Govoreći o imeničkim enklinomenima u praslavenskome, možemo zaključiti da je ključnu ulogu u proklizi igrao čeon cirkumfleks koji se automatizmom distribuirao na početne slogove fonoloških nenaglašenih (fonetskih) riječi neovisno o iskonskim prozodijsko-tonskim značajkama njihova korijena (Isto: 44). Drugim riječima, recesivni cirkumfleks (bilo kratki, bilo dugi) na apsolutnome početku riječi s motrišta teorije jest izostanak bilo kakva naglasaka (Kapović 2015: 147), odnosno u praksi realizacija tona posve drukčijega tipa u odnosu na ortotoničke oblike (Дыбо et al. 1993: 16), što se jednostavno objašnjava teorijom valentnosti praslavenskih morfema. Međutim u slavističkoj se povijesti ista pojava objašnjavala i na drugi način, tzv. Šahmatovljevim zakonom. Šahmatov je proučavajući enklinomenske forme u praslavenskome jeziku, ali i novoštokavsko pomicanje naglasaka u hrvatskome i srpskome jeziku zapravo prvi ustvrdio da je u praslavenskome cirkumfleksni ton mogao stajati samo na početnome slogu, tj. da su silazni naglasci bili nemogući na nepočetnim slogovima. Ipak, taj je fenomen objasnio retrakcijski – smatrao je da su nekadašnji silazni tonovi mijenjali mjesto, tj. pomicali se ulijevo na kratke slogove (prema početku riječi), čime su se pojavili i na proklitikama (Дыбо 2000; Дыбо 1971; Дыбо 1990; Шапиро 1967; Nedeljković 1970: 118–119; Mulić 1974: 23). Povezanost slavenskoga cirkumfleksa s retrakcijom u drugoj su polovini 20. stoljeća na osnovi novih pokušaja rekonstrukcije praslavenskoga naglasnog sustava baziranih na izučavanju staroruske, srednjobugarske, starosrpske i hrvatske (čakavske i kajkavske) akcentologije opovrgnuli Dybo i Stang, objasnivši njegovu čeonu poziciju morfonološki (kako smo prije u radu opisali). Iako djelomično odbačen, Šahmatovljev je zakon sa svojim temeljnim postavkama odigrao važnu ulogu u poredbenoj akcentologiji.

Slavenski je cirkumfleks dakle samo varijanta nenaglašenosti²⁰ te nije nastao pomicanjem na početne slogove. Iz automatskoga dodjeljivanja silaznosti početnomu slogu naglasne cjeline proizlazi pitanje opravdanosti suvremenoga tumačenja praslavenske proklize, tj. samoga termina. Bismo li tu pojavu uopće trebali nazivati *preskakanjem naglaska* ako znamo da je riječ o automatskome naglasku koji se nije nikamo pomicao? Iz suvremene pozicije u kojoj proklizu doživljavamo tek kao fakultativnu, dopunsku pojavu i svojevrsan otklon od osnovne forme (naglašene baze) (*na rûku* > *nà rûku*) termin se uistinu može činiti opravdanim, no povezivanjem sinkronije i dijakronije, kao i usporedbom s drugim tipom proklize koju ćemo uskoro provesti, on doista postaje upitnim.

²⁰ Zanimljivo je i blisko opisanomu tumačenje Z. Junkovića, iz čijega se članka (1970) daje naslutiti kako riječi sa silaznim naglaskom u suvremenome hrvatskome poput *môst* i *grâd* smatra nenaglašenima, tj. tvrdi kako se udar u tim riječima automatski očituje na prvoj mori, što se odnosi i na proklizu provedenu u prijedložno-padežnim izrazima čijom su sastavnicom (npr. *môsta* > *dô mosta* > *ôko mosta*). Na sličnome je tragu N. S. Trubeckoj i njegova teorija o novoštokavskim (hrvatskim i srpskim) naglascima u okviru koje suprotstavlja slobodne, „fonološki naglašene“ uzlazne naglaske i „fonološki nenaglašene“ silazne, čime dovodi u pitanje fonološku vrijednost potonjih (prema Nedeljković 1970: 128).

4. Prokliza u (staro)ruskome naglasnom sustavu – povijesni razvoj

Kada govorimo o istraživanjima staroruskoga naglasnog sustava u cjelini, treba imati na umu da je s njim situacija nešto prozirnija nego s praslavenskim jer se možemo osloniti na sačuvane pisane tragove, pa cjelovita rekonstrukcija nije potrebna. S druge strane, iako su ti pisani tragovi plodno tlo za morfološka i sintaktička istraživanja, oni uglavnom ne daju nužne podatke o izgovoru glasova i naglasnome sustavu (Šajkević 2020: 277). Prvi starovelikoruski spomenici u kojima se dijelom bilježe akcenatske značajke teksta nastaju tek u 14. stoljeću (Борковский i Кузнецов 2006: 78), u vrijeme raspada istočnoslavenskoga jedinstva.

Pretpostavlja se da je u ranim fazama staroruski jezik očuvao tonski sustav. Zaliznjak (1985: 3) tvrdi da su razlike između praslavenske i rane staroruske akcentuacije upravo zanemarive, druga je gotovo dijalektalna varijanta prve. Ipak, kako je poznato, u narednim je fazama razvoja (staro)ruski jezik izgubio politonski naglasak (tj. postojanje više tonskih linija i mogućnost kretanja tona kao razlikovno obilježje naglasaka), kao i kvantitativnu vrijednost vokala²¹ (Борковский i Кузнецов 2006: 78), a intonaciju je refonologizirao kao mjesto udara (Mihaljević 2014: 196). Iako su u ruskome mnogi tragovi praslavenskih tonova nestali, kako smo već prije spomenuli (v. 2.7., 3.1.), stara razlika (neo)akuta i cirkumfleksa čuva se u riječima s metatezom likvida (*r*, *l*), koja je bila potaknuta fonotaktičkom tendencijom o raspoređivanju glasova unutar sloga prema maksimalnomu stupnju zvonkosti, odnosno općom praslavenskom težnjom prema otvorenim slogovima (zakon otvorenih slogova), a u istočnoslavenskim je jezicima rezultirala pojavom karakterističnoga punoglasja (više o punoglasju v. u Борковский i Кузнецов 2006: 70; Mihaljević 2002: 183–196). Na mjestu nekadašnjega akuta u ruskome je jeziku danas naglasak na drugome slogu punoglasja (npr. **vŕrna* > *вор'она*, **stŕrža* > *стор'ожа*), a na mjestu bivšega cirkumfleksa na prvome slogu (npr. **vŕrgŕ* > *в'орог*, **gŕrdŕ* > *г'ород*) (Kaprović 2015: 90–91; v. i Mihaljević 2014: 194, 225; Užarević 2016a; Matasović

²¹ Treba reći da su se u prvim tekstovima s označenim naglascima (14. stoljeće) dugi slogovi gdje gdje bilježili, no ti su tekstovi uglavnom vezani uz liturgijske prakse i nisu vjernim odrazom inovativnoga razgovornog jezika (Mulić 1974: 31). Očuvanju i obnovi kvantitativnih opreka u vokala u nekim slavenskim jezicima pridonijele su kontrakcije, no one gotovo uopće nisu zahvatile istočnoslavenske jezike (za razliku od primjerice češkoga) (Mihaljević 2002: 223). Što se tiče tonskih opreka, još je Jakobson utvrdio odnos međusobne isključivosti između politoničnosti i razvijenih opreka po umekšanosti (palataliziranosti) konsonanata, što je značajka ruskoga jezika. Ruski je jezik zbog toga smješten u skupinu tzv. suglasničkih slavenskih jezika, koji su prozodijske razlike vokala nadomjestili alofonskom umekšanošću konsonanata (Isto: 228–229). O kvantitativnim oprekama u slavenskim jezicima te pokraćivanju cirkumfleksa i akuta v. Moguš 2010: 100.

2008: 138; Nedeljković 1970: 114; Mulić 1974: 16; Moguš 2010: 98; Борковский i Кузнецов 2006: 79). Time su se očuvali i uvjeti za preskakanje naglasaka s prvoga sloga baze na proklitiku u imenica s cirkumfleksnim tonom (*z'opod > z'a zopod*), dok u bivših akutiranih imenica to nije moguće.

Prije opisa proklize u kontekstu staroruske refonologizacije tonskih opreka, kao i promjena koje su zahvatile staroruske naglasne paradigme (osobito promjenjivu), ukratko ćemo uputiti na temeljne zakonitosti ustroja staroruskih fonetskih riječi. Njih je prvi detaljnije opisao A. A. Zaliznjak, zaključivši kako su bile vrlo slične praslavenskima. Dakle već opisane zakonitosti vrijedit će i pri analizi staroruskoga sustava: u staroruskome su jeziku atoničke riječi činile naglasne cjeline sa samostalnim riječima koje za njima slijede i koje se pred njima nalaze, a u bržemu govoru dvije su se susjedne naglasne cjeline mogle i objediniti u jedinstvenu naglasnu cjelinu (osobito ako su značenjski i sintaktički povezane). Sačuvani su i praslavenski odnosi temeljeni na valentnosti – ortotoničke su riječi posjedovale i „čuvale“ svoj naglasak, dok su nenaglašeni enklinomeni „prebacivali“ naglasak na krajnji početak ili kraj naglasne cjeline (ovisno o prisutnosti ili odsutnosti enklitika) i takva je distribucija naglasaka bila automatska. Aktivno je i dalje bilo konturno pravilo, a pri ispadanju slabih poluglasova naglasak se obično pomicao za slog ulijevo (Зализняк 2008: 11; Зализняк 1985: 120–121; Циммерлинг 2013: 52). Ti će se odnosi, a osobito proklitički automatizam, ponešto izmijeniti pojavom dinamičkoga naglasaka.

4.1. Prokliza u kontekstu pojave ruskoga dinamičkoga naglasaka

Preskakanje je naglasaka na proklitiku stara pojava u istočnoslavenskome naglasnom sustavu, naslijeđena iz praslavenskoga (Морозова 2005: 28). Ipak, u staroruskome jeziku broj se posvjedočenih primjera sa zastupljenom proklizom naglo smanjuje, a za to je, među ostalim, zaslužna pojava dinamičkoga naglasaka.

Kako rekosmo, s obzirom na ustroj naglasnih cjelina u staroruskome su se jeziku, kao i praslavenskome, razlikovali enklinomenski oblici s automatskim čeonim naglaskom (rus. *автоматическое ударение*) te ortotonički oblici s inherentnim, autonomnim (samostalnim) naglaskom (rus. *автономное ударение*), koji im nije dodjeljivan automatizmom zbog specifičnoga sintaktičko-prozodijskog položaja i morfonoloških značajki morfema. Za pojavu je dinamičkoga naglasaka, koji je svojstven suvremenomu ruskom jeziku (ali i ostalim istočnoslavenskim jezicima), ključan trenutak u kojemu su se ta dva tipa naglasaka na početnomu

slogu (automatski i autonomni) počela prožimati, što je s vremenom izazvalo njihovu sve izraženiju konvergenciju i stapanje u jedan unificirani naglasak (Mihaljević 2014: 225; Lehfeldt 1993). Ta pojava, koju je vrlo teško pobliže datirati, u ruskoj je literaturi poznata kao *gubljenje intonacijskih razlika* (rus. *падение интонационных различий*) (v. Зализняк 1985), a Garde (1976) govori i o tzv. *staroruskoj reakcentuaciji*. Posljedično razlika se između autonomnoga i automatskoga naglasaka, koji je uvjetovao proklizu, potpuno izgubila, odnosno fonološki su nenaglašene riječi dobile vlastiti naglasak i prestale se razlikovati od ortotoničkih, zbog čega je djelovanje praslavenskoga pravila poništeno. Drugim riječima, automatski je čeon naglasak nestao, odnosno više nije bilo fonološko-prozodijskih razloga zbog kojih bi se on trebao nalaziti na krajnjemu početku naglasne cjeline (na proklitici). Prema tome ako su bivši cirkumflektirani prijedložno-padežni izrazi poput *н'а золото* i *н'а руку* u ranome staroruskom imali obvezan naglasak na proklitici, sada su stvoreni uvjeti da se taj naglasak analogijom očituje na bazi (*на з'олото, на р'уку*). Dakako, zbog opisanih okolnosti prokliza postaje fakultativnom, a time i rjeđom, nepravilnijom i nedosljednijom. Iako preskakanje više nije bilo obveznim, ono se nerijetko provodilo u skladu s tradicijom (osobito u liturgijskome kontekstu), što je uvjetovalo pojavu tzv. *morfoloških enklinoмена* (rus. *морфологические энклиномены*) (v. Зализняк 1985: 178–179), tj. slučaja fakultativne proklize.

Do 14. stoljeća praksa je preskakanja naglasaka uglavnom ostala nepromijenjenom (osobito u prijedloga), a inovativno odustajanje od proklize vidljivo je uglavnom u čestica i veznika. U 16. i 17. stoljeću, poslije raspada jedinstvenoga istočnoslavenskog jezika, prokliza u veznika i čestica više praktički ne postoji (osim čestice *не*, koja se isto ponašala nedosljedno), no u prijedloga je još izrazito pravilna i regularna. U 18. i 19. stoljeću o pomicanju naglasaka na prijedlog svjedoče brojni spomenici pismenosti i književni tekstovi u kojima je prokliza uobičajena pojava, no suvremenomu su čitatelju oni zacijelo arhaični, stilski obilježeni i(li) posve udaljeni od živoga govora zbog jezične prakse koja je obilježila kraj 19. stoljeća i cijelo 20. stoljeće (Mihaljević 2014: 225; Сичинава 2018: 334; Шапиро 1967: 55; Зализняк 1985: 283). Tada se situacija u potpunosti okrenula jer je neprovođenje proklize postalo normom, a provođenje iznimkom i raritetom.

Upoznavši se s temeljnom naglasnom inovacijom staroruskoga jezika koja je u većoj mjeri predodredila današnji položaj ruske proklize (o čemu više u šestome poglavlju), pozornost ćemo posvetiti i promjenama u naglasnim paradigmama te ostalim, manje dalekosežnim uvjetima njezine neregularnosti.

4.2. Staroruske naglasne paradigme

Staroruske su naglasne paradigme bile ustrojene prema praslavenskome modelu. Pripadnost određene imenice kojoj paradigmi bilo je određeno tradicionalnim razlozima i neobjašnjivo obilježjima konkretne riječi. Paradigme ćemo opisati oslanjajući se poglavito na dosege Zaliznjakovih istraživanja (2019: 11 i dalje).

U naglasnoj se paradigmi *a* u svim oblicima imenice nalazio fiksni naglasak na kojemu od slogova gramatičke osnove. U takvu je obliku ona očuvana i u suvremenome ruskom (npr. N jd. *коп'ова*, G jd. *коп'овы*, DL jd. *коп'ове*, A jd. *коп'ову*, I jd. *коп'овой* itd.; NA jd. *с'умо*, G jd. *с'ума*, D jd. *с'умы*, L jd. *с'уме*, I jd. *с'умом* itd.) (Kapović 2011a: 149; Kapović 2011b: 112).

U naglasnoj paradigmi *b* naglasak je, kao i u praslavenskome, padao na prvi slog gramatičkoga morfema (nastavka), a u slučaju da je njegov nositelj bio slabi poluglas, pomaknuo bi se ulijevo, na posljednji slog osnove. U suvremenome ruskom jeziku tomu naglasnom tipu odgovara paradigma s dočetnim naglaskom (npr. N jd. *жен'а*, G jd. *жен'ы*, DL jd. *жен'е*, A jd. *жен'у*, I jd. *жен'ой*; NA jd. *вин'о*, G jd. *вин'а*, D jd. *вин'у*, L jd. *вин'е*, I jd. *вин'ом*), koja može biti i inovativno izmijenjena (npr. imenica *жен'а* u množini ima naglasak na osnovi: N mn. *жѣны*, GA mn. *жѣн* itd.) (Kapović 2011a: 155; Kapović 2011b: 120).

Najzanimljivijom će nam ponovno biti naglasna paradigma *c*, tj. treća staroruska paradigma koja je izravno nasljeđovala praslavenski promjenjivi naglasni tip. Do stapanja autonomnoga i automatskoga naglasaka i u staroruskome je jeziku dio oblika te paradigme pripadao enklinomenima, a dio ortotoničkim oblicima. Naglasna su obilježja enklinomena pritom omogućavala preskakanje naglasaka na prijedlog, što prikazujemo na primjeru odabranih imenica *o*-osnove, *a*-osnove i *i*-osnove.²²

	<i>o</i> -osnova	<i>a</i> -osnova	<i>i</i> -osnova
N	р'одъ	вод'а	к'ость
G	р'ода, 'отъ рода	вод'ы, отъ вод'ы	к'ости, 'отъ кости
D	р'оду, п'о роду	в'одѣ, п'о водѣ /	к'ости, п'о кости

²² Okviran popis imenica koje pripadaju staroruskoj n. p. *c* vidi u Зализняк 1985: 137–138.

		вод'ѣ, по вод'ѣ ²³	
A	р'одѣ, з'а родѣ	в'оду, н'а воду	к'ость, н'а кость
L	р'одѣ, 'о родѣ	вод'ѣ, на вод'ѣ / в'одѣ, н'а водѣ	кост'и, о кост'и / к'ости, 'о кости ²⁴
I	р'одомѣ, з'а родомѣ	водо'ю, за водо'ю	к'остью / з'а костью

Таблица 6. Naglasna paradigma *c* u staroruskome jeziku na primjeru jedninske paradigme imenica *o*-osnove, *a*-osnove i *i*-osnove (prilagođeno prema Зализняк 2019).²⁵ Мјеста у парадигми на којима је могућа проклза означена су подебљаним фонтом.

²³ Osim oblikā s naglaskom na gramatičkoj osnovi i preskakanjem naglasaka na prijedlog, koji su očekivani s obzirom na praslavenski dativni oblik s automatskim čeonim kratkim cirkumfleksom (*vǫdĕ), Zaliznjak (2019) kao inovaciju navodi i oblik s naglaskom na gramatičkome morfemu (*вод'ѣ*), koji je nastao analogijom s lokativom i predstavlja prepreku realizaciji proklize. S druge strane zabilježena je i obratna situacija – u lokativu se u tragovima pronalazi dativni oblik (v. Mulić 1974: 55), što svjedoči o konvergenciji i približavanju tih dvaju padežnih oblika. U suvremenome ruskom jeziku u ovome su slučaju dativni i lokativni oblik prozodijski izjednačeni u korist nekadašnjega lokativa (*вод'е, по вод'е, на вод'е*), a to zasigurno možemo pripisati i utjecaju nepomične naglasne paradigme *b* (usp. DL *žen'ě*). Uz osnovni razlog – gubljenje starih tonskih odnosa – mogući je uvjet dominacije udara na nastavku i veća frekventnost lokativa (Mulić 1974: 54). Dijakronijska konvergencija dativa i lokativa u ruskom jeziku uvjetovala i uporabu prijedloga *no* s dativom, koji je danas u tome kontekstu uobičajen (usp. Сичинава 2018: 340).

²⁴ Uz izravan odraz praslavenskoga lokativnog oblika **kost'i* u zapadnoj se zoni staroruskoga jezika pojavljuje i oblik s naglaskom na korijenu (*к'ости*), odnosno u slučaju prijedložno-padežnoga izraza oblik s realiziranom proklizom (*'о кости*). Za tu je zonu, kako ističe Zaliznjak (1985: 245–246), karakterističan naglasak na osnovi, dok je u istočnoj zoni češći naglasak na flektivnome morfemu. U obzir treba uzeti i semantičku razliku akcenatskih varijanti u lokativu. U staroruskome jeziku naime lokativni se oblik sa značenjem teme (*к'ости, 'о кости*) počinje prozodijski razlikovati u odnosu na lokativni oblik sa značenjem mjesta (*кост'и, на кост'и*), a ta je akcenatska dihotomija svojstvena i nekim imenicama *i*-osnove u suvremenome ruskom jeziku (*о к'ости vs. на кост'и; о печ'и vs. на печ'и*).

²⁵ Za dvojinšku i množinsku paradigmu navedenih imenica, naglasne paradigme drugih odabranih imenica te detaljnije opise staroruskih naglasnih tipova v. Зализняк 2019: 11 i dalje. U tablici donosimo samo najfrekventnije i najznačajnije deklinacijske kategorije s prototipnim primjerima, no ne treba iz vida ispustiti ni proklizu kod imenica *u*-osnove (npr. *д'омѣ, д'о дому, з'а домѣ* itd.), imenica *o*-osnove srednjega roda (npr. *м'оре, 'из моря, н'а море* itd.) te imenica *i*-osnove muškoga roda (npr. *з'ость, 'отъ гостѣ, пр'о гостѣ* itd.). Neke od tih deklinacijskih vrsta, dakako, više ni nisu aktivne u suvremenome ruskom jeziku, npr. malobrojne imenice *u*-osnove uglavnom su prešle u sklonidbu *o*-osnove; isto se dogodilo s nekim imenicama *i*-osnove muškoga roda, dok su neke ostavši u okvirima istoga deklinacijskoga tipa promijenile gramatički rod (više v. u Борковский i Кузнецов 2006). Za neke konkretne primjere proklize zabilježene u staroruskim tekstovima v. Mulić 1974: 133–134.

U suvremenome jeziku promjenjivi tip nasljeđuje naglasna paradigma u kojoj mjesto naglasaka varira između početnoga i dočelnoga sloga (npr. N jd. *рук'а*, G jd. *рук'и*, DL jd. *рук'е*, A jd. *рук'у*, I jd. *рук'ой*, NA mn. *рук'и* itd.; N jd. *ноле*, G jd. *ноля*, N mn. *ноля*, G mn. *нолей*) (usp. Kapović 2011a: 162; Kapović 2011b: 126).²⁶

4.3. Sustavne inovacije i njihov utjecaj na proklizu

Uz pojavu dinamičkoga naglasaka kao temeljnu naglasnu inovaciju staroruski je naglasni sustav zahvatio i niz drugih promjena koje su se u većoj ili manjoj mjeri odrazile na proklizu i njezino provođenje. Jedan su od razloga promjene unutar naglasnih paradigmi, što se može dobro ilustrirati imenicama *a*-osnove. Već smo spomenuli primjerice da je imenica *жен'а* sa svojim stalnim naglaskom na nastavku pripadala n. p. *b* (što je vidljivo i u praslavenskome), no množinski su joj oblici dobili naglasak na osnovi (N mn. *жѣны*),²⁷ zbog čega se razvila nova pomičnost realizirana u opoziciji jednine i množine (Колесов 1972: 68). Istovremeno kod nekih imenica n. p. *c* promjenjivost se u paradigmi gubi jer dolazi do akcenatskoga ujednačivanja akuzativa i dativa jednine s ostalim jedninskim oblicima prema uzoru na n. p. *b* (npr. A jd. *п'осу* > *пос'у*, prema N jd. *пос'а*, G jd. *пос'ы* itd.) (v. Колесов 1972: 68; Зализняк 1985: 373). Pomicanjem naglasaka prema kraju riječi izravno se sprječava djelovanje proklize. Posljedično mobilnost naglasaka u okviru jedninske poluparadigme zbog djelovanja analogije više nije odveć raširena – prema Fedjaninoj (1976: 22–23) u suvremenome jeziku prototipnu akcenatsku opoziciju između nominativa i akuzativa jednine (tipa *рук'а* – *рук'у*) ima tek 30-ak imenica.²⁸

²⁶ U srednjemu rodu n. p. *c* zamjećujemo opreku između naglasaka na osnovi u jednini i naglasaka na nastavku u množini. Zanimljivo je s druge strane da ćemo suprotne odnose (opreku između naglasaka na nastavku u jednini i naglasaka na osnovi u množini) imati u ruskih imenica koje pripadaju praslavenskoj n. p. *b* (NA jd. *вин'о*, *сел'о* – NA mn. *вина*, *сѣла*). Općenito, kada je riječ o imenicama srednjega roda, nije sasvim jasno u slavenskoj akcentologiji kako rekonstruirati množinske nastavke n. p. *b* jer se i naglasak na osnovi i naglasak na nastavku nameću kao mogućnosti za koje postoje potvrde na terenu (v. Kapović 2011b: 119).

²⁷ Ovaj primjer, među ostalim, svjedoči kako naglasne promjene nisu u užemu smislu vezane samo uz naglasnu razinu jezika. Mulić (1974: 59) napominje kako je pojava naglasaka na osnovi u cijeloj množinskoj poluparadigmi ove imenice povezana s kategorijom živosti i morfološkim promjenama, tj. širenjem genitivnoga nastavka na akuzativ u imenica koje označavaju što živo. Genitiv je još prije dobio naglasak na osnovi zbog nultoga morfema u nastavku (nastaloga ispadanjem poluglasa). Poslije toga frekventnost je genitiva i akuzativa najvjerojatnije utjecala na akcentuaciju ostalih padežnih oblika.

²⁸ O razvoju i postupnome odumiranju te opozicije u standardnome jeziku v. i Зализняк 1985: 374. U suvremenome jeziku glavno mjesto zauzima akcenatska opozicija između jedninske i množinske poluparadigme

S druge strane u istočnoj se zoni²⁹ sporadično javlja i obratna tendencija – širenje nominativno-akuzativne opozicije na imenice kod kojih je prvotno nije bilo (npr. A jd. *трав'у* > *тп'аву*). Iako je riječ o vrlo ograničenoj pojavi, ona je potencijalno pogodna za razvoj proklize zbog pomicanja naglaska prema početku riječi i približavanja izvornoj *c*-paradigmi (Зализняк 1985: 374). Slični su slučajevi zabilježeni i u lokativu jednine *a*-osnove, koji zbog dočelnoga naglaska u praslavenskome nije provodio proklizu (*в з'емли, н'а земли*). Uspostavljanje ravnoteže i novih odnosa između iskonskih paradigmi i analoških inovacija odlično pokazuju i višesložne imenice *a*-osnove, u kojih Avanesov (1956: 70) uočava akcenatske dublete (npr. A jd. *б'орозду* i *борозд'у, н'олосу* i *полос'у*). One i dan danas postoje u jeziku dokazujući da je proces akcenatske unifikacije još uvijek itekako živ (Mulić 1974: 56).

Provođenje proklize neizravno su uvjetovali i ispadanje i vokalizacija jerova (*ь, ъ*), iako ta promjena nije utjecala na prozodijski status enklinomena. Naime automatski je naglasak, dok je još postojao, padao na početni slog naglasne cjeline neovisno o položaju reduciranih poluglasova – ako su se jerovi u proklitičkome prijedlogu vokalizirali, naglasak je bio na njima (*с'о свѣта* < *съ свѣта*), a ako su u slabome položaju ispali, padao je na prvi slog baze (*с св'ѣта* < *съ свѣта*) (v. Зализняк 1985: 168). Na vokalizaciju ili ispadanje jerova u prijedložno-padežnim izrazima, a samim time i proklizu, utjecali su osim Havlikova pravila i konsonantski skupovi koji su činili pristup prvoga sloga baze, ali i stilske osobitosti teksta: vokalizirani jerovi (*в'о плоти, в'о страсти* u odnosu na *в пл'оти, в стр'асти*) bili su odlikom višega stila. Unatoč opisanim vezama proklize i ispadanja poluglasova generalno možemo ustvrditi da čeonu naglasak nije utjecao na njihov nestanak iz jezika i obratno (Isto).³⁰

(tipa *жен'а – жѣны, звезд'а – звѣзды*), a ne ona unutar pojedine poluparadigme. Takav oblik pomičnosti prema Fedjaninjoj (1976) ima više od 65 % svih ruskih imenica s pomičnim naglaskom.

²⁹ Govoreći o akcenatskim zonama staroruskoga jezika, oslanjamo se na podjelu koju je na osnovi klasifikacije staroruskih dijalektalnih mikrosustava izradio, usustavio te kartografski prikazao A. A. Zaliznjak (1985: 237–241). Između istočne i zapadne zone kao dvaju osnovnih elemenata u podjeli mikrosustavā smješten je *središnji međuprostor* koji uključuje mikrosustave prijelaznoga tipa. Više o geografskoj podjeli, konkretnim granicama zona i izoglosama v. u Зализняк 1985.

³⁰ Ipak, može se reći da je slavensko gubljenje jerova utjecalo na opću prozodijsku strukturu jer je izazvalo pomicanje naglaska (npr. prelazak udara na osnovu u n. p. *b*), promjenu tona (npr. nastanak neoakuta prema Ivšić-Stangovu pravilu), kompenzacijska duljenja (v. 5.1.) ili promjenu naravi vokala u prethodnome slogu (Mihaljević 2002: 210–211). Dio tih promjena nije izravno primjenjiv na ruski jezik zbog eliminacije tonskih i kvantitativnih obilježja ruskoga naglaska.

Proučavajući prijedložno-padežne izraze i njihov sastav, Zaliznjak (1985: 284–285) je doveo u vezu neregularnost proklize s još nekoliko sintaktičkih, morfoloških, fonoloških i tvorbenih faktora: utvrdio je kako prijedlozi *отъ, подъ, надъ, передъ, предъ, черезъ (черезъ), чрезъ (чрезъ)* (rjeđe i prijedlog *о*) u ulozi proklitike priječe proklizu, a isti efekt ima i višesložnost i proizvedenost imenice (baze) te činjenica da ona započinje vokalom (slogom bez pristupa). Na (ne)provođenje proklize mogu utjecati i stilsko-funkcionalna obilježja teksta.

S jedne strane dok prokliza kod određene skupine imenica postaje upitnom te se ukida, zanimljivo je da se istovremeno s druge strane u nekih staroruskih imenica tek rađa. Riječ je o posebnim slučajevima neiskonskoga preskakanja naglaska (onoga koji nije posvjedočen u praslavenskome), koji se javlja zbog približavanja imenice akcenatskim obilježjima n. p. *с* na razini određenoga dijalektalnog mikrosustava (kao u imenica *сердце, смерть* i sl.) ili zbog djelovanja analogije koje nije izravno povezano s promjenom naglasne paradigme (umjesto očekivanoga *по дв'ору, по с'уду, на пл'ачь, на л'ѣто* imat ćemo *н'о двору, н'о суду, н'а плачь, н'а лѣто*) (Зализняк 1985: 285; v. i Mulić 1974: 136). Ta je pojava, kako ćemo vidjeti u 7.1., svojstvena i nekim hrvatskim imenicama s neiskonskim neoslabljenim pomicanjem.

Kako je staroruski jezik (i njegov naglasni sustav) zapravo skup više ili manje bliskih i srodnih mikrosustava, spomenimo i da je Zaliznjak (1985: 284) njegove regionalne sastavnice podijelio prema stupnju inovativnosti u kontekstu (ne)provođenja proklize: među arhaične je tipove smjestio mikrosustave istočne zone staroruskoga jezika u kojima se prokliza dobro čuva, a odustajanje je od nje raritetna ili gotovo nepostojeća pojava; prijelaznomu tipu većinski pripadaju spomenici pismenosti zapadne zone i dalekoga sjeveroistoka u kojima naglasak na bazi čini nešto značajniji postotak primjera (ali ne više od 20 %); u treću se skupinu ubrajaju najinovativniji spomenici zapadne zone i dalekoga sjeveroistoka (uglavnom nastali između 16. i 18. stoljeća) u kojima je izostanak proklize gotovo jednako čest kao i staro stanje ili čak prevladava.

Uzimajući u obzir cjelovit opis staroruskoga naglasnog sustava i njegovih promjena, jasno je zašto Zaliznjak (1985: 372) upravo postupno napuštanje naglaska na (pro)klitici izdvaja kao jednu od glavnih povijesno-akcentuacijskih tendencija ruskoga jezika. Ona je jednom od dalekosežnih posljedica razvoja dinamičkoga naglaska i težnje za unifikacijom naglasnih paradigmi po uzoru na ortotoničke imenice te fiksiranjem naglaska na bazi bez obzira na atoničke riječi koje se mogu (ali ne moraju) pojaviti u njezinu okruženju.

5. Prokliza u (staro)hrvatskome naglasnom sustavu – povijesni razvoj

U odnosu na povijest (staro)ruskoga jezika povijest je hrvatskoga jezika uvelike slabije opisana zbog manjega broja i opsega dijakronijskih istraživanja do vremena standardizacije (19. stoljeće), pa o mnogim starijim jezičnim procesima ne postoji posve jasna predodžba. Taj problem treba imati na umu pri proučavanju povijesti (staro)hrvatske akcentuacije, čiji cjelovit, sustavan i detaljniji opis dugujemo ponajprije M. Kapoviću (2015). Oslanjajući se na njegovu podjelu tonova i naglasaka u kasnim fazama praslavenskoga jezika te spoznaje o njihovu odrazu u (staro)hrvatskome jeziku, u ovome ćemo poglavlju opisati položaj i značaj proklize u starohrvatskome naglasnom sustavu, kao i promjene izazvane novoštokavskim povlačenjem naglasaka i pojavom novoga uzlaznog tona, što čini osnovu suvremene hrvatske standardne akcentuacije.

5.1. Refleks praslavenskoga naglasnog sustava u starohrvatskome

Iako je hrvatski jezik do danas zadržao tonske opreke, u njemu je došlo do niza promjena u odnosu na kasni praslavenski (Mihaljević 2014: 225), što je, među ostalim, posljedica djelovanja analogije i težnje za unifikacijom.

Podsjetimo se, prema Kapoviću (2008: 9 i dalje, 2015: 71 i dalje) kasni je praslavenski imao tri akuta: stari (´) te dva nova (neoakuta) – kratki (˘) i dugi (˘̄). Odrazi su se staroga akuta i kratkoga neoakuta u hrvatskim govorima stopili te dali jedinstveni kratkosilazni naglasak (˘̄). Pritom treba imati na umu kako se u različitim govorima ostvaraj toga prozodema razlikuje, tj. u realnosti nužno ne odražava sam termin kojim je uvriježeno nazivati ga. Dugi se neoakut u starohrvatskome očuvao, a i danas je prisutan u nekim arhaičnim govorima svih triju narječja.³¹ Iako ga je S. Ivšić³² početkom 20. stoljeća opisao kao dugi naglasak s „brzim“ i „skokovitim“ završetkom, Kapović (2008: 13) tvrdi kako je današnja situacija nešto drukčija te da se on uglavnom ostvaruje kao ravno-silazan ili blago silazan (unatoč tomu u „jakim položajima“ jasno je vidljivo da je on fiziološki i funkcionalno uzlazan). Za spomenute je starohrvatske

³¹ Ovdje o refleksima akutā govorimo samo općenito. Detaljnije o hrvatskim odrazima staroga akuta te kratkoga i dugoga neoakuta, izjednačavanju s cirkumfleksom te teritorijalno ograničenome razvoju neocirkumfleksa iz akuta v. u Majić 2021.

³² Iako su mu fiziologiju pobliže opisali Ivšić i Belić, treba napomenuti kako je novi akut teorijski prvi obradio ruski jezikoslovac A. A. Šahmatov, što ističe sam Ivšić (1912), njegov sljedbenik (v. i Mulić 1974: 26; Majić 2021: 15).

reflekse praslavenskoga akutskog tona karakteristično to što, kao i praslavenski akuti, nisu mogli preskakati na proklitiku.

Akutskomu je tonu u okviru djelovanja proklize, ali i u okviru cijeloga naglasnog sustava suprotstavljen cirkumfleksni ton. Kasni je praslavenski imao dva cirkumfleksa – dugi (˘) i kratki (˚). Izravan je odraz potonjega u svim hrvatskim govorima kratkosilazni naglasak (˚), karakterističan i za odraze staroga akuta i kratkoga neoakuta. Ipak, kratkosilazni naglasak nastao od praslavenskoga cirkumfleksa (iskonski, primarni) može preskakati na proklitiku (npr. *kòlo > kòlo, ù kolo).³³ Slično tomu, dugi cirkumfleks u starohrvatskome daje dugosilazni naglasak (˘), koji također omogućuje praslavensku proklizu³⁴ (*gòlvq > glâvu, *nâ golvq > nâ glâvu) (v. Kapović 2015: 230).³⁵

Sumirajući sve rečeno, dobivamo najstariji, polazišni zapadnojužnoslavenski (time i hrvatski) naglasni sustav, na osnovi kojega se izvode ostali podsustavi (štokavski, čakavski i kajkavski) (Kapović 2015: 53; Kapović 2008: 27). Njega su činila tri naglasaka – kratkosilazni (˚), dugosilazni (˘) i akut (˘) – te prednaglasna i zanaglasna dužina.³⁶ Distribucija naglasaka nije imala slogovnih ograničenja – za razliku od praslavenskih cirkumfleksa silazni su se naglasci mogli pojavljivati na svim slogovima riječi, zbog čega su izgubili nekadašnji status automatskih i isključivo čeonih naglasaka, no i dalje su bili ključnim faktorom preskakanja naglasaka.

³³ Treba reći kako se mogućnost praslavenskoga preskakanja u prvome redu odnosi na štokavske i čakavske govore, dok je u kajkavštini ono gotovo potpuno nestalo.

³⁴ Time se on razlikuje od akuta. To ilustrira László (1996: 349) na primjeru posavske uzrečice u kojoj u akcenatsku opreku ulaze homografi *sūd* ‘posuda’ i *sūd* ‘sudište’: *Bolje pòd sūd nego pod sūd*. Dok akut ostaje na bazi, cirkumfleks ostvaruje čeonu naglasak na proklitici.

³⁵ Usputno spomenimo da je u nekim slovenskim i hrvatskim govorima (npr. u sjevernoj Istri, Gorskom kotaru, Međimurju i Zagorju) za cirkumfleks (i njegov odraz) karakterističan progresivan pomak (s početnoga sloga prema kraju riječi) (npr. *mêso* > *mesô* / *mes'o*, A jd. *glâvo* > *glavô* / *glav'o*). Riječ je dakle o pomaku suprotnoga smjera u odnosu na djelovanje proklize, čime se ona onemogućuje (o progresivnome pomaku v. Celinić i Menac-Mihalić 2017; o pomaku slavenskoga cirkumfleksa udesno u enklinomena v. Дыбо et al. 1993: 17; Ivšić 1911).

³⁶ Taj naglasni sustav s trima slobodnim naglascima koji imaju tri distinktivna naglasna obilježja P. Ivić u odnosu na ostale pojednostavljene slavenske sustave naziva „predstavnikom maksimuma prozodijskih mogućnosti“ (prema Nedeljković 1970: 122–123), ali ističe i njegova ograničenja, npr. činjenicu da u tonsku opreku ulaze samo dugi naglasci (tj. kratki naglasak nema svoj „parnjak“). O opozicijama u tronaglasnome sustavu v. i Užarević 2016b.

Sljedeći je korak pojednostavljivanje sustava s trima naglascima eliminacijom akuta, što se događa u većemu dijelu štokavskih govora, a gdje gdje i u čakavskim i kajkavskim. Riječ je o inovaciji koja se odnosi na stapanje akuta s dugosilaznim naglaskom, čime je stvoren dvonaglasni sustav (Kapović 2008: 28; Mihaljević 2014: 226).³⁷ Činili su ga dakle kratkosilazni naglasak nastao od staroga akuta, kratkoga neoakuta i kratkoga cirkumfleksa te dugosilazni nastao od dugoga neoakuta i dugoga cirkumfleksa (v. Matasović 2008: 169–170). Prema tome vidimo da je (staro)hrvatski silazni naglasak zapravo dvojakoga postanja – on može biti iskonski (praslavenski) ili dobiven sekundarno od (neo)akuta (Matasović 2008: 139). Ta je činjenica ključna za proklizu i razlikovanje njezinih dvaju tipova: praslavenskoga, koji podrazumijeva pomicanje iskonskoga (praslavenskoga) silaznog naglasaka, i novoštokavskoga, koji podrazumijeva pomicanje sekundarnoga silaznog naglasaka (detaljnije v. u poglavlju 7).

Osim toga Matasović (2008: 169–170) navodi da je dugosilazni naglasak mogao nastati duljenjem kratkoga cirkumfleksa, što je posljedica kompenzacije izgubljenoga poluglasa (npr. NA jd. *rògъ* > *ròg*, usp. G jd. *ròga*) (o duljenju vokala ispred slabih jerova v. i Mihaljević 2002: 18). To će duljenje pri preskakanju naglasaka na proklitiku uvjetovati pojavu zanaglasne dužine na bazi, tj. na njezinu dugom slogu (*nà ròg*). S druge strane za proklizu dalekosežnije i općenitije posljedice ima obratna pojava – nastanak kratkosilaznoga naglasaka pokraćivanjem dugoga cirkumfleksa, što se redovito događalo ako je iza njega u naglasnoj cjelini slijedilo više od jedne more (Kapović 2008: 13), npr. u riječima tipa *mlädōst* < *mlād*, *žīvōst* < *živ* ili u višesložnih imenica n. p. *c* poput *stānovi* (N mn.) < *stān* (N jd.) i *sīnovi* < *sīn* (Kapović 2015: 248–249; v. i Matasović 2008: 169). Prema istomu se modelu pokraćivanje provodi i u naglasnim cjelinama s proklitikom i imenicom, npr. *nì bōg* < **nī bogъ*, *nà glāvu* < **nā golvō* (Kapović 2015: 248–249). Izravna je posljedica toga činjenica da je pri preskakanju silazni naglasak gotovo uvijek pokraćen, tj. na proklitici se pri praslavenskoj proklizi redovito nalazi kratkosilazni naglasak (Isto: 241, 249). Do pokraćivanja nije došlo jedino kod kraćih riječi, pa Bašić (2008: 11) u crkveničkome govoru nalazi primjere poput *vâ te*, *pô te*, *nâ te* (usp. s novoštokavskim *zá me*, *ná te*).

Sažimajući sve rečeno, ističemo da se u starohrvatskome praslavensko pomicanje naglasaka očuvalo u imenica koje na početku osnove imaju kratkosilazni i dugosilazni naglasak,

³⁷ Taj se pojednostavljeni dvonaglasni sustav smatra najstarijim sustavom (tj. osnovom) novoštokavskih govora (v. Nedeljković 1970: 127). Užarević (2016b) upravo postupno gubljenje neoakuta uzima kao relevantan indikator prijelaznih faza u razvoju novoštokavštine iz staroštokavštine. Više o postupnome gubitku neoakuta i njegovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti v. u Majić 2021: 24–26.

pričem samo onaj koji je, kako ističe Bašić (2008: 4), kontinuanta praslavenskoga cirkumfleksa (kratkoga ili dugoga). Naglasak se pomiče neoslabljeno (kao kratkosilazni) na sam početak naglasne cjeline (ne nužno samo za jedan slog ulijevo) (usp. *oko mōsta* > *ōko mosta*), iz čega proizlazi svojevrsna „prodornost“ ovoga tipa proklize (Isto; Delaš 2003), što je uvjetovano praslavenskim kontekstom njegova nastanka (v. tablicu 1).

5.2. Prokliza u kontekstu novoštokavske naglasne retrakcije

Novoštokavska je naglasna retrakcija jedna od najvažnijih naglasnih inovacija koja je utjecala na suvremenu hrvatsku proklizu te standardni naglasni sustav u cjelini. Štoviše, jedan se od dvaju tipova pomicanja naglasaka na proklitiku razvio upravo u njezinim okvirima. U uvodnome smo dijelu vidjeli da je suvremena hrvatska akcentuacija četveronaglasna, a dosad smo pobliže opisali dva naglasaka od njih četiriju – kratkosilazni i dugosilazni, tj. one naglaske koji su nastali i očuvali se kao refleksi praslavenskih prozodema. S druge strane novijega su postanja suvremeni hrvatski uzlazni naglasci (´, ˘), čije je formiranje uvjetovano upravo povlačenjem naglasaka prema početku riječi (usp. Moguš 2010: 126).

U okviru novoštokavske retrakcije, koja je uz velik dio štokavskoga područja³⁸ rubno zahvatila i pojedine čakavske i kajkavske govore, svi su se silazni naglasci na unutarnjim ili posljednjim slogovima povukli za jedan slog ulijevo, a na novonaglašenome slogu razvio se novi uzlazni ton, koji se ovisno o trajanju sloga ostvarivao kratko ili dugo (Matasović 2008: 169–170; Kapović 2008: 28; Moguš 2010: 124). Konkretnije govoreći, pomicanjem silaznoga naglasaka na kratki slog koji mu je prethodio nastaje kratkouzlazni naglasak (npr. *nogà* > *nòga*, *ženà* > *žèna*), dok pomicanjem na prethodni dugi slog nastaje dugouzlazni (npr. *rūkà* > *rúka*, *glāvà* > *gláva*). Slog koji je izgubio naglasak pritom čuva njegov trag jer se na njemu ostvaruje visoki ton³⁹ (Kapović: 2015: 52) te (ako je dug) zanaglasna dužina. Ako u obzir uzmemo tumačenje prema kojemu svaki vokal sadržava dvije more, pri čemu se kod dugih aktiviraju obje, a kod kratkih samo jedna od njih (prva ako je naglasak silazan, a druga ako je naglasak

³⁸ Inovacija nije zahvatila štokavske govore na nekim dubrovačkim otocima te dijelove istočnobosanskoga i (osobito) slavonskoga dijalekta (Kapović 2008: 29), kao ni neke crnogorske govore.

³⁹ Novoštokavski se uzlazni naglasci tradicionalno smatraju dvoslogovnim, a silazni jednoslogovnim (jer se ostvaruju u okvirima jednoga sloga) (Užarević 2015: 56; v. i Užarević 2016b). Ostvarivanje visokoga tona (H, engl. *high*) na slogu iza uzlaznoga naglasaka bit će osobito razvidno u autosegmentnim prikazima naglasnih cjelina (v. 8.2.).

uzlazan),⁴⁰ novoštokavsku retrakciju možemo objasniti i kao pomicanje udara s prve more silaznoga sloga za jednu moru ulijevo. Pritom je riječ zapravo o pomicanju na prethodni slog (tzv. *međuslogovnome prebacivanju*), tj. na njegovu drugu moru, što novonastali ton čini uzlaznim. Ta je promjena, koja je zahvatila naglasni sustav u cjelini, učinila novoštokavsku akcentuaciju uvelike inovativnom u odnosu na mnoge druge hrvatske govore (Isto: 27).⁴¹

Kada opisani princip naglasne inovacije stavimo u kontekst naglasnih cjelina s proklitikama, očekivano, razvija se novi tip pomicanja na proklitiku koji je zapravo identičan retrakciji unutar toničkih riječi.⁴² Dakle ako se na prvome slogu imenice (baze) nalazi silazni naglasak, a ispred baze atonički prijedlog (proklitika), radi eliminacije silaznosti na nepočetonome slogu naglasne cjeline udar će prijeći na proklitiku te će se naglasak, kao i u slučaju unutarnje retrakcije, ostvariti uzlazno (oslabljeno), npr. *u ràt > ù rat, na pût > nà pūt* (usp. Kapović 2015: 28). Na osnovi svega rečenog zaključujemo da novoštokavsku proklizu od praslavenske ne dijele samo bazične činjenice pobrojene u tablici 1 (v. str. 8) nego i dubinska prozodijska motivacija i način nastanka – za razliku od automatskoga dodjeljivanja silaznoga tona enklinomenskim oblicima u praslavenskome, u novoštokavštini doista u pravome smislu možemo govoriti o pomicanju (retrakciji) naglaska.

⁴⁰ Riječ je teorijskoj konstrukciji tzv. nulte more kojom se, među ostalim, objašnjava uzlaznost i silaznost kratkih slogova (v. Užarević 2015; Užarević 2016b; Lukežić 2012).

⁴¹ Kapović (2008: 35) ipak naglašava da fonetsku inovativnost, koja se odražava u opsegu i količini promjena koje su zahvatile sustav te ga na taj način izmijenile u odnosu na polazišni, treba razlikovati od paradigmatске, koja se odnosi na očuvanje starih akcentuacijskih odnosa. S te je (paradigmatске) strane novoštokavski sustav arhaičan jer njegove naglasne paradigme i korelacije (poput odnosa enklinomenskih i ortotoničkih oblika) dobro odražavaju staro stanje te se lako izvode iz prasustava.

⁴² Na isti se način naglasak pomiče na niječnu česticu *ne* ispred silazno naglašenoga glagola (glagolskoga oblika) (npr. *pjěvām > ně pjěvām, rādīm > ně rādīm*), a tako funkcionira i pomicanje naglaska na glagolski prefiks (npr. *pjěvām > zàpjěvām, rādīm > zàrādīm*) (v. Moguš 2010: 126).

5.3. Inovacije u novoštokavskim naglasnim paradigmatama

Sljedeće je pitanje kako su novoštokavska retrakcija i ostale promjene koje su joj prethodile utjecale na izgled hrvatskih naglasnih paradigmi, posebice n. p. *c*.⁴³

Pojava je novoga tipa proklize, očekivano, proširila okvire njezina djelovanja (v. Mulić 1974: 132), koje je prije bilo ograničeno isključivo na prijedložno-padežne izraze s imenicama koje pripadaju *c*-paradigmati. O tome svjedoče neke imenice naglasne paradigme *a*, koja je prije imala fiksni akut na osnovi, a u (staro)hrvatskome on je dao kratkosilazni naglasak (npr. *kràva*, *rìba*). Kratkosilazni je naglasak prije novoštokavske retrakcije uvjetovao proklizu samo ako je bio iskonski, što Moguš (2010) naziva *naslijedenim prijenosom* (npr. *pòdъ oko*). Iako to ovdje nije slučaj, prema pravilima novoštokavskoga prenošenja on se sada može pomaknuti na prethodni slog oslabljeno (npr. *rìbu* > *pò ribu*, usp. starohrvatski *po rìbu*). Time sekundarni silazni naglasak naknadno dobiva „prijenosnu funkciju“ (v. Moguš 2010: 112). Štoviše, budući da je bivši akut u nekih imenica bio nepomičan na početnome slogu, novi kratkosilazni naglasak na njegovu mjestu uvjetuje ostvarivanje proklize gotovo u svim oblicima padežne paradigme (*òd ribē*, *pò ribu*, *ò ribi*, *pòd ribōm*).⁴⁴ Taj naglasak nije prodoran kao praslavenski cirkumfleks i nema tendenciju skakanja na apsolutni početak naglasne cjeline (*okò ribē*). Usto na osnovi u sinkronijskoj n. p. *a* nalazimo i dugosilazni naglasak koji je nastao zbog zamjene neoakuta cirkumfleksom (*sūša* > *sûša*) i sonantnoga duljenja (*bâjka*, usp. N jd. *stàrac* – G jd. *stârca* < *stârca*).⁴⁵ Ipak, izvan okvira djelovanja proklize u n. p. *a* i dalje ostaju imenice koje su prije imale (fiksni) naglasak na nepočetonome slogu osnove – on se pomaknuo za jedan slog ulijevo, no novi uzlazni ton priječi njegovo daljnje prenošenje prema proklitici (*lopàta* > *lòpata*, *na lòpati*) (paradigme imenica v. u Ćurković 2016: 192).

⁴³ Od pomoći će nam ovdje biti istraživanje D. Ćurković (2016) o naglasnim paradigmatama govora Bitelića, novoštokavskoga mjesta nedaleko od Sinja čija akcentuacija dijeli mnogo sličnih obilježja sa standardnom. Detaljnije o razvoju naglasnih paradigmi u različitim grupama i podgrupama štokavskih, čakavskih i kajkavskih govora v. u Дыбо et al. 1993: 95 i dalje.

⁴⁴ Takvu bi razvoju proklize iz sekundarnoga cirkumfleksa u imenica *o*-osnove odgovarao slučaj imenice *svät* (*òd svata*, *zà svata*, *sà svatom*, *ò svatu*), a u imenica *i*-osnove primjerice slučaj imenice *smřt* (*òd smrti*, *nà smrt*, *sà smrću/smrti*, *ò smrti*) (v. Kapović 2015).

⁴⁵ Radi usporedbe prikazujemo primjer paradigmatškoga sonantnog duljenja iz sinkronijske perspektive. To ne znači da je on posve podudaran s dijakronijskim razvojem svih mikrosustava. Za razliku od južnočakavskih govora, kako ističe Delaš (2003, 2013) oslanjajući se na Beličeve uvide, u sjevernočakavskim je govorima prije duljenja kratki slog bio akutiran (tj. prethodno nije postao silaznim), pa se razvio dugi akut (*stârca*), a sljedeći bi korak bio prelazak akuta u cirkumfleks (u inovativnijim sustavima).

Naglasna paradigma *b* neće nam biti posebno zanimljiva. Budući da su imenice koje su pripadale toj paradigmi prije imale naglasak na nastavku (osim slučaja s gubljenjem reduciranih poluglasova u pojedinim padežima),⁴⁶ nakon novoštokavske retrakcije u pravilu razvili su se uzlazni naglasci na osnovi koji se ne prenose na proklitiku (npr. *žèna*, *tráva*) (v. Ćurković 2016: 195). Na primjeru tih imenica, ali i nekih oblika imenica s bivšim dočetnim naglaskom u n. p. *c*, uočljivo je kako je novoštokavska retrakcija eliminacijom naglasaka s posljednjih slogova zapravo uvjetovala izraženu baritonezu, tj. apsolutnu prevlast naglasaka na gramatičkoj osnovi (v. Mulić 1974: 36), što se uklapa u evolucijsku tendenciju novoštokavskih sustava – višekratno dijakronijsko povlačenje udara prema početku riječi (Užarević 2016b).

Pozornost ponovno najviše zaokuplja promjenjiva paradigma *c*. Kod onih oblika koji su prije imali naglasak na nastavku (u praslavenskome su bili ortotonički zbog dominantnoga gramatičkog morfema) situacija je vrlo slična kao u n. p. *b* – na osnovi su se razvili novi uzlazni naglasci koji priječe proklizu (*vòda*, *rúka*). S druge strane bivši enklinomeni s iskonskim cirkumfleksima prema pravilima razvoja praslavenskih refleksa zadržavaju silaznost, kao i mogućnost praslavenskoga, neoslabljenoga pomicanja naglasaka na prijedlog (A jd. *nà vodu*, *nà rúku*). Omjer padežnih oblika koji mogu provoditi proklizu i onih koji to ne mogu, kao i u praslavenskome, ovisi o imenskome tipu (osnovi). U tablici 7 donosimo naglasne obrasce *c*-tipa u imenica *o*-osnove, *a*-osnove i *i*-osnove. Pritom se oslanjamo na Kapovićeve (2015) paradigme koje oslikavaju naglasne tipove u arhaičnoj varijanti književne novoštokavštine. Oni se, kao i prije opisano stanje naglasnih paradigmi, ne podudaraju u potpunosti sa sadašnjom normom i praksom.

⁴⁶ Gubljenje je poluglasa jedan od razloga sporadične pojave silaznoga naglasaka i u imenica n. p. *b*. O tome svjedoči i Kapovićev (2015: 766) primjer paradigme imenice *pòp* (G jd. *pòpa*), koja u nominativu razvija cirkumfleks kao refleks neoakuta nastaloga povlačenjem naglasaka sa slaboga jera (**pòpъ*). Uvjeti za isti razvoj stvorili su se i u akuzativu, no situaciju je zakomplicirala kategorija živosti te izjednačavanje akuzativa s genitivom, koji potom analoški dobiva uzlazni naglasak (*pòpa*). Usto, pojednostavljeno rečeno, nominativni je oblik spomenute imenice jednosložan, pa prema pravilima novoštokavske akcentuacije ne može imati uzlazni naglasak. Silazni naglasak osim u jednosložnome nominativu jednine nalazimo i u vokativu (*pòpe*) (čeoni vokativni cirkumfleks). Kako su nominativ i vokativ samostalni padeži koji dolaze bez prijedloga, prijedložno-padežnu proklizu ipak ne možemo očekivati, ali u oblicima sa silaznim naglaskom moguće je prenošenje na veznik (*nì pop*) (usp. u imenica koje označuju neživo akuzativ će biti jednosložan kao i nominativ, pa ćemo imati npr. *pût > nà pût*). U množini ćemo silazni naglasak zateći u genitivu (za njegov razvoj v. Kapović 2015: 349–351) (*pòpòvā*), i on bi se mogao prenositi na prijedlog (*òd popòvā*), no, kako ističe Kapović (2015: 766), ipak nerijetko podliježe ujednačivanju prema ostalim oblicima te postaje uzlaznim (*pòpòvā*).

	<i>o-osnova</i> ⁴⁷	<i>a-osnova</i>	<i>i-osnova</i>
N	rôg ⁴⁸	vòda	kòst
G	ròga, òd roga	vòdē, od vòdē ⁴⁹	kòsti, òd kosti
D	rògu, prèma rogu ⁵⁰	vòdi, prèma vodi	kòsti, prèma kosti
A	rôg, ⁵¹ zà rôg	vòdu, nà vodu	kòst, zà kòst
V	ròže	vòdo	kòsti

⁴⁷ U tablici navodimo primjer za muški rod *o*-osnove, no ne treba zaboraviti ni imenice srednjega roda, npr. NAV jd. *zvòno* < **zvòno* (*nà* *zvono*) vs. NAV mn. *zvòna* < **zvona* (*na* *zvòna*) (usp. Kapović 2015: 767).

⁴⁸ Ova je imenica izvorno pripadala naglasnoj paradigmi *d* koju je rekonstruirala Moskovska akcentološka škola. Njoj su pripadale imenice koje su pokazivale kombinirana obilježja n. p. *b* i n. p. *c*, no kako se u većini suvremenih slavenskih jezika ona ne može jasno razlučiti od pomične paradigme *c*, njezino izdvajanje nije općeprihvaćeno u slavističkome svijetu (Mihaljević 2014: 201–202; v. i Kapović 2008: 7). Dotičnu imenicu ovdje smještamo u n. p. *c* slijedeći primjer u Kapović 2015: 766–767.

⁴⁹ S morfološke strane treba primijetiti kako su u hrvatskome jeziku za razliku od ruskoga gramatički morfemi imenica *a*-osnove ujednačeni prema palatalnim osnovama, zbog čega imamo npr. **vod'y* > *vodě* > *vòdē*. U genitivu se usto zbog novoštokavskoga pomicanja naglasaka na mjestu nekadašnjega dugog akuta (koji je u većini štokavskih govora u procesu pojednostavljivanja prozodijskoga sustava dao dugi cirkumfleks) pojavljuje zanaglasna dužina (Kapović 2008: 27–28). Za objašnjenja dužine genitivnoga nastavka v. Kapović 2011a: 155.

⁵⁰ Iako je naglasak bio važnim obilježjem kojim su se razlikovali morfološki homonimni oblici dativa i lokativa, očito je analoško potiranje te distinkcije (D *rògu*, L *rògu* > DL *rògu*; D *gràdu*, L *gràdu* > DL *gràdu*). Ista pojava zahvaća imenice ženskoga roda *a*-osnove, npr. prema praslavenskome dativnom obliku **vòdē* očekivali bismo hrvatski oblik *vòdi*, no vjerujemo kako je danas značajno frekventniji oblik *vòdi*, nastao analogijom prema lokativu (u Barić et al. 2005: 159 ta se dva oblika navode kao dublete). Spomenuta analogija utječe i na preskakanje naglasaka jer ga zapravo onemogućuje. Đuro Daničić (1913: 1) na uvodnim stranicama svoje čuvene studije *O akcentu imenica i pridjeva* ističe upravo prozodijsku razliku između silaznoga dativa i uzlaznoga lokativa kao važan dokaz prisutnosti lokativa kao posebnoga padeža u srpskome (i hrvatskome) jeziku jer se time izbjegava potpuni sinkretizam s dativom. Kapović (2011a: 163) potvrđuje kako se u nekim štokavskim govorima doista dobro čuva izvorna opreka po visnosti između dativa i lokativa (npr. D *mètli* – L *mètli*; D *zìmi* – L *zìmi*; Ćurković (2016) bilježi opreku u govoru Bitelića), no u mnogim štokavskim govorima dolazi do ujednačivanja (npr. DL *mètli*, DL *zìmi*). Riječ je samo o jednome od primjera očite tendencije harmoniziranja naglasne paradigme (tj. analoškoga ujednačivanja naglasaka) koja zahvaća prozodijski sustav u cjelini. Stara se razlika prema Kapoviću (2007: 76) bolje čuva u imenica *i*-osnove (npr. D *nòci*, L *nòci*). S druge strane u nekih se imenica n. p. *a* koje označuju neživo sekundarno javlja opreka karakteristična za n. p. *c*, pa imamo obrnut proces (npr. DL *rātu* > D *rātu*, L *rātu*).

⁵¹ U nominativu i akuzativu nekih imenica dolazi do cirkumfleksnoga duljenja potaknutoga ispadanjem završnoga poluglasa: *rògь* > *rôg*, *kòstь* > *kòst*.

L	rògu, na rògu ⁵²	vòdi, na vòdi	kòsti, na kòsti
I	rògom, zà rogom	vòdòm, za vòdòm	kòšću / kòsti, zà košću

Tablica 7. Naglasna paradigma *c* u arhaičnoj novoštokavštini na primjeru jedninske paradigme imenica *o*-osnove, *a*-osnove i *i*-osnove (prilagođeno i dopunjeno prema Kapović 2015).⁵³ Mjesta u paradigmi na kojima je moguća prokliza označena su podebljanim fontom.

Vidimo da se praslavenska opreka ortotoničkih i enklinomenskih oblika (tj. dočetnoga i početnoga naglasaka) u kraćih imenica može odraziti kao novoštokavska opreka uzlaznosti i silaznosti na istome slogu osnove. S druge strane zanimljive su višesložne imenice *a*-osnove u kojih u okviru promjenjivoga naglasnog (pod)tipa osim tona varira i mjesto udara, tj. silazni naglasak na početku i uzlazni na zadnjemu slogu osnove (npr. *visina* – *vìsinu*, *planina* – *plàninu*) (Kapović 2011a: 162). Taj je naglasni tip zabilježen i u Daničića (1913) (v. i Martinović 2014; Николић 1970), pri čemu silazni naglasci uvjetuju proklizu (*nà visinu*, *nà planinu*). Dakako, tako nalaže pravilo o realizaciji praslavenske proklize, dok je suvremena jezična praksa nešto posve drugo: iako je spomenuto neoslabljenije pomicanje s višesložnih riječi gdje gdje prisutno (v. Ćurković 2016), nerijetko se gubi, a naglasak se ujednačava prema ostalim oblicima paradigme te ostaje na unutarnjemu slogu (*nà planinu* > *na planìnu*). Osim toga moguć je razlog odustajanja od proklize i prodornost silaznoga naglasaka koja u višesložnih riječi narušava optimalne naglasne intervale zbog povećega broja nenaglašenih slogova koji imaju doći iza naglasaka u istoj naglasnoj cjelini. Zato se općenito naglasak na proklitiku češće

⁵² Izvorno u imenica *o*-osnove poput **rògъ* svi su jedninski oblici imali cirkumfleks – prema tome u lokativu bismo očekivali silazni naglasak i proklizu (*rògu* < **ròžě*, *nà rogu*). Razlog je pojava uzlaznoga naglasaka bivši dočetni naglasak koji se razvio sekundarno pod utjecajem dominantnoga nastavka *-u* preuzetog iz *u*-osnove (koji je zamijenio *-ě*). Posljedično lokativni oblik više nije imao valentnu strukturu *- / -* i čeonu silazni naglasak, nego strukturu *- / +* s naglaskom na nastavku. Time stvorena tonska opreka između dativa i lokativa dokazuje upravo preuzimanje nastavka iz *u*-osnove i poriče prenošenje dativnoga *-u* iz same *o*-osnove u lokativ jer je to dativno *-u* bilo recesivno te bi dalo silazni naglasak (**rògu* > *rògu*, **gòrdu* > *gràdu*) (Kapović 2011b: 138). Uspostavljanje novoga naglasaka ovisilo je o više faktora, među kojima se ističu rod imenice i kategorija živosti (Isto). Generalno se za štokavštinu i standard može reći da se opreka uzlaznoga i silaznoga naglasaka (tj. nekadašnjega dočetnoga i čeonoga naglasaka) u lokativu jednine muškoga roda n. p. *c* nakraju odrazila kao opreka između živoga i neživoga (*bògu*, *kùmu* vs. *rògu*, *gràdu*) (Isto: 139; v. i Marković 2012: 276). Prema tome kod imenice koja označuje što živo prokliza se u osnovi može ostvariti (*ò bogu*), a kod one koja označuje što neživo ne može (*o rògu*). Ipak, treba imati na umu da se pod utjecajem naknadnih ujednačivanja opreka potire (v. fusnotu 50).

⁵³ Za množinsku paradigmu navedenih imenica te naglasne paradigme nekih drugih imenica (uključujući imenice s dugim slogom u osnovi, npr. N jd. *rùka* – A jd. *rùku*) v. Kapović 2015: 436; Kapović 2015: 765–769; Kapović 2011a; Kapović 2011b; Kapović 2006a; Kapović 2007.

pomiče s kraćih nego s dužih riječi (Kapović 2015). Kod dvosložnih je imenica pak manje odstupanja – u njih se tonska razlika i prokliza bolje čuvaju.

U ovome smo se poglavlju upoznali s razvojem i odrazom praslavenske proklize u (staro)hrvatskome te s nastankom novoga, novoštokavskoga tipa pomicanja naglaska koji je zahvatio poglavito imenice n. p. *a*. Osim toga osvijestili smo mnogobrojne razlike koje se tiču motivacije, razloga, uvjeta, okolnosti i rezultata provedbe dvaju tipova proklize, zbog čega se postavlja pitanje opravdanosti njihova svođenja pod isti nazivnik (v. 8.2.). Nastavljajući se na iznesene uvide i usporedbe, u narednim ćemo poglavljima opisati suvremenu rusku i hrvatsku proklizu te više pozornosti posvetiti njezinoj realizaciji u suvremenoj izgovornoj praksi dovodeći ju u vezu s teorijskim pravilima.

6. Prokliza u suvremenome ruskom jeziku

Kako smo vidjeli u prijašnjim poglavljima, pomicanje naglasaka na proklitiku pojava je koja je u ruskom jeziku tijekom vremena postajala sve rjeđom. Na sve izraženiju fakultativnost proklize utjecale su naglasne tendencije staroruskoga jezika koje su uvelike izmijenile temeljne zakonitosti njegova naglasnog sustava u odnosu na polazišni praslavenski. Broj se proklitičkih prijedloga koji mogu „preuzimati“ naglasak smanjivao, a isto se događalo i s brojem imenica koje su „dopuštale“ pomicanje (enklinoмена)⁵⁴ (za primjere imenica v. Морозова 2005). Takve su okolnosti učinile proklizu izrazito ograničenom i marginalnom pojavom u ruskom naglasnom sustavu koja je sinkronijski posvjedočena tek u manjemu broju primjera, tj. tek u određenih prijedloga i imenica. Posljedica je staroruskih naglasnih promjena, što se ponajprije odnosi na razvoj dinamičkoga naglasaka te eliminaciju praslavenskih distinktivnih naglasnih obilježja i uvjeta ostvarivanja praslavenske proklize, činjenica da se u suvremenome ruskom jeziku naglasak na bazi percipira kao polazišni i neobilježen, dok je prokliza otklon od toga. Ključna je inovacija koja je dovela do sadašnjega stanja akcenatska mobilnost suprotna proklizi – pomicanje naglasaka na bazu (v. Морозова 2005: 29; Шапиро 1967: 56).

Već krajem 18. i početkom 19. stoljeća, u vrijeme stvaranja ruskoga književnog jezika kakva danas poznajemo, zakonitosti su proklize bile poljuljane. Ipak, u beletrističkome jeziku 18 i 19. stoljeća ona je bila mnogo rasprostranjenija nego danas. Prokliza je važno sredstvo u izgradnji pjesničkoga ritma u opusu A. S. Puškina, tvorca suvremenoga ruskog jezika, a sporadično se njome koriste i neki ruski autori prošloga stoljeća (npr. Blok i Pasternak) (v. Морозова 2005: 28; Касаткина 2008: 378–379). S druge strane pomicanje je naglasaka osim književnomu stilu bilo svojstveno i narodnim govorima, a osobito su dosljedni u njezinu provođenju sjeverni ruski govori (Шапиро 1967: 56; Морозова 2005: 29). Zanimljivo, u tim se govorima za razliku od južnoruskih bolje očuvalo i staro mjesto naglasaka, tj. oni su

⁵⁴ Enklinoмене ovdje shvaćamo ponešto drukčije nego u kontekstu praslavenskoga jezika. U praslavenskome riječ je o onim imenicama (obicima n. p. c) koje su fonološki bile nenaglašene te su zbog toga dobivale automatski čeonu cirkumfleks, tj. poseban ton koji se uvijek javljao na samome početku (enklinoменске) naglasne cjeline, što je u slučaju prijedložno-padežnoga izraza zapravo bio prijedlog u ulozi proklitike. U staroruskome jeziku morfonološki su enklinoмени one imenice koje imaju vlastiti naglasak, no taj naglasak s njih može (ali ne mora) preskočiti na proklitiku, i to poglavito iz tradicijskih razloga (zbog naglasnih promjena to više nije obvezno). Slično tomu u suvremenim ćemo jezicima enklinoменима nazivati imenice (baze) koje mogu „prepuštati“ naglasak proklitici, tj. „dopuštaju“ njegovo očitovanje na prijedlogu, bez obzira na korijene i razloge takva pomicanja, koje može biti i praslavenskoga porijekla, ali i rezultatom analogije te naglasnoga razvoja u kasnijim fazama.

akcenatski manje inovativni (Mulić 1974: 8, 137).⁵⁵ Iz današnje perspektive mnogi se primjeri nekadašnjih „neutralnih“ pomicanja zbog toga uzimaju kao arhaični,⁵⁶ folklorni (vezani uz narodno stvaralaštvo), regionalni ili umjetnički i stilski obilježeni (Сичинава 2018: 334). Usto aktualna je i teorija kako bi u slučaju prolongacije opisanih naglasnih tendencija, začetih još u staroruskome kontekstu, prokliza s vremenom mogla potpuno nestati iz jezika (Алтайская 2022: 6), što je posljedica težnje za ekonomičnošću i unifikacijom, dakle odustajanjem od obilježenoga, manje frekventnoga. U tome smislu prokliza doživljava krajnju marginalizaciju, ali biva i vrijednosno označena, pa će ju primjerice Vostokov smjestiti isključivo u „niži“, razgovorni stil (prema Mulić 1974: 132). Ipak, kako ćemo pokazati u nastavku, u određenim se kontekstima naglasak na prijedlogu u ruskome jeziku još uvijek nameće kao bolja ili čak jedina moguća izgovorna varijanta (osobito kada je riječ o konstrukcijama za koje je karakterističan viši stupanj leksikaliziranosti), a ponekad kao suprasegmentalno obilježje može upućivati i na semantičke razlike. (Ne)provođenje proklize u ruskome jeziku prema tome ovisi o nizu uvjeta – uza spomenutu leksikaliziranost i semantičke faktore, to su struktura i sastav prijedloga i imenica koji čine prijedložno-padežni izraz, sintaktičko okruženje, adverbijalnost, ustaljenost i frekventnost izraza i sl.

6.1. Temeljni uvjeti (ne)provođenja proklize

Osim generalnoga opisa proklize i njezina razvoja u ruskome jeziku u ruskoj akcentološkoj literaturi navode se različite okolnosti koje utječu na njezino (ne)provođenje. Različiti autori 20. i 21. stoljeća nude različita tumačenja, a neka od njih čak nisu usko jezične naravi, nego zadiru i u pojedine izvanjezične faktore. U ovome ćemo potpoglavlju nastojati sumirati izabrane radove te navesti temeljne uvjete koji „olakšavaju“ ili „koče“ djelovanje proklize. Imajući na umu nedosljednost proklize, napominjemo da te kriterije ne treba uzeti zdravo za gotovo, tj. kao nešto o čemu ne treba sporiti. Oni usto nisu primjenjivi na sve slučajeve, a u stvarnome se kontekstu (jezičnoj situaciji) nerijetko i isprepliću, dok će krajnji

⁵⁵ U nastavku ćemo vidjeti da slična veza između očuvanja proklize i očuvanja nekih arhaičnih akcenatskih crta poput stare naglasne pomičnosti postoji i u pojedinim hrvatskim govorima.

⁵⁶ Arhaičnošću proklize pridonose i arhaični oblici imenica u pojedinim prijedložno-padežnim konstrukcijama koje se koriste kao okamenjene forme, npr. stari oblici genitiva imenica muškoga roda s nastavkom *-u* iz nekadašnje *u*-deklinacije (*с'о свету, с'о смеху*) u odnosu na uobičajeno genitivno *-а* (*света, смеха*). Neki se slučajevi proklize, kako potvrđuju rezultati istraživanja (Касаткина 2008: 377), doživljavaju kao arhaični bez obzira na izostanak arhaične varijante koje komponente (npr. *н'од вечер*).

rezultat (odabir jedne ili druge izgovorne varijante) zapravo ovisiti o samome govorniku te okolnostima jezičnoga (govornoga) čina. Spomenuti nam kriteriji mogu služiti tek putokazom u tumačenju pojedinih uvjeta eliminacije ili očuvanja proklize u jeziku.

Pojednostavljeno, možemo reći da prokliza (odnosno stupanj vjerojatnosti njezina pojavljivanja) ovisi o vanjskoj strukturi prijedložno-padežnoga izraza i njegovih komponenata (prijedloga i imenice), njegovim unutarnjim obilježjima (semantici, stupnju semantičke povezanosti i cjelovitosti komponenata te stupnju semantičke transformacije), sintaktičkome okruženju i kontekstu u kojemu se konstrukcija nalazi, ali i o određenim izvanjezičnim čimbenicima – psihološkim i socijalnim.

Započet ćemo s prijedlozima. U dijelu o staroruskoj proklizi (v. 4.3.) već smo istaknuli Zaliznjakovu (1985) tvrdnju da određeni prijedlozi nepovoljno utječu na provođenje proklize, tj. da „nevoljko prihvaćaju“ naglasak. Spomenuli smo i da je broj prijedloga koji mogu preuzimati naglasak u ruskome jeziku s vremenom opadao (Морозова 2005: 28). U suvremenome ruskom jeziku prijedlozi na koje naglasak preskače odreda su jednosložni i neproizvedeni (v. Шапиро 1967: 53) – kao prototipni obično se navode *на* (npr. *н'а руку, н'а вечер*), *за* (npr. *з'а воду, з'а уши*) i *по* (npr. *н'о морю, н'о полу*),⁵⁷ a ponekad u obzir dolaze i prijedlozi *из(о)*, *без*, *до*, *о*, *об*, *от*, *при*, *под* i *у* (Морозова 2005: 29; Шапиро 1967: 53, 59; Аванесов 1956: 81; iscrpan pregled prijedloga na kojima se prema podacima prikupljenima iz akcentuiranih rječnika ruskoga jezika može očitovati naglasak v. u Сичинава 2018: 334–335). Prijedlozi *в*,⁵⁸ *к* i *с* ne mogu biti naglašeni jer ne sadržavaju vokal (tj. nijedan slog), osim ako dolaze u morfonološkim varijantama s vokalom na kraju (*во*, *ко*, *со*) koje se obično upotrebljavaju ispred nekih suglasničkih skupova, a i tada je preskakanje iznimno rijetko (Сичинава 2018: 335, 343). S druge strane, kako smo istaknuli u 2.3., ruski dvosložni i višesložni prijedlozi vladaju višim stupnjem sintaktičke i formalne autonomije te mogu imati vlastiti naglasak, koji se u tome slučaju ipak tumači kao „oslabljen“ u odnosu na naglasak punoznačnih riječi (rus. *ослабленное ударение*). Takvi se prijedlozi stoga nazivaju „slabo

⁵⁷ Prema podacima iz korpusa umjetničkih tekstova 19. stoljeća kojim se bavi Morozova (2005) prijedlozi *на* i *за* najčešće preuzimaju naglasak ispred akuzativnih oblika imenica muškoga (*н'а берег, з'а город*), ženskoga (*н'а землю, з'а душу*) i srednjega roda (*н'а небо*), ali i u akuzativu množine ženskoga roda (*н'а воды, з'а земли*). Dativni prijedlog *по* to čini poglavito u dodiru s imenicama muškoga (*н'о ветру, н'о лесу*) i srednjega roda (*н'о полу*). Vidljivo je kako ti primjeri u većoj mjeri odgovaraju praslavenskomu pomicanju.

⁵⁸ Hrvatska varijanta toga prijedloga (*у*) zbog specifičnosti štokavskoga razvoja sadržava vokal na kojemu se naglasak nerijetko očituje.

naglašenima“ (rus. *слабоударяемые предлоги*) i nemaju punopravni status proklitike (jer nisu posve atonički), pa kod njih ni ne možemo govoriti o proklizi, npr. *м'имо вокз'ала, вокр'уг реб'енка* (Шведова et al. 1980: 90; Касаткин et al. 2001: 332; Новиков et al. 2001: 102; Аванесов 1956: 82). Prema tome važan je čimbenik (ne)provođenja proklize broj slogova, a i (ne)proizvedenost prijedloga. Neki autori spominju i mogući utjecaj značenja prijedloga na odvijanje proklize (Зализняк 2003; v. i Алтайская 2022: 7).

Osim prijedloga na proklizu utječe i druga sastavnica prijedložno-padežnoga izraza – imenica, tj. njezin padežni oblik određen valentnim svojstvima pripadajućega prijedloga. Istaknut ćemo nekoliko obilježja imenice relevantnih za proklizu (dorađeno prema Морозова 2005):

- **Број slogova.** Корпусне анализе показују да је помичање заступљеније у краћих именца, поглавито оних с једносложном оснoвом (нпр. *вод-а, гор-а, душ-а*). Разлог би могао бити у одржавању говорнога ритма, односно стварању оптималних нагласних интервала (размака између двају сусједних удара) (Касаткина 2008), чему не погодноје нагласак на почетку нагласне цјелине у случају вишесложне базе. Енклиномени су уједно најчешће непроизведене именце.
- **Пуногласје у основи.** Помичање је присутно у (обликā) именца с пуногласјем које имају нагласак на његову прву slogу, што је одраз праславенскога циркумфлекса (*н'а голову, н'а сторону, з'а город, н'а берег*). У парњака тих именца код којих је метатежа извршена без појаве пуногласја (углавном су преузети из старославенскога језика те се могу значењски разликовати од истоčnoславенских варијанти, нпр. *голова – глава*) проклize у правилу нема (*на глав'у, на стран'у, на бр'ег*) (v. Mulić 1974: 135).
- **Уметанје vokala у основу.** Проклиза је изгледнија у именца које у одређеним обличима пadežне парадигме због фонотактичких разлога имају уметнути vokal (*e, o*), нпр. *угол – угла, день – дня, лед – льда*. Притом према примјерима који се наводе није важно јесу ли уметнути vokali настали vokalizацијом јаких јерова или накнадном аналогijом.
- **Поријекло именце.** Ако је именца посуђена из страног језика (особито у каснијим fazama језичнога развоја), мања је вјеројатност да ће нагласак с ње прескакати, макар она била једносложна (нпр. *на шк'аф, на фр'онт, на б'ал*). Проклиза је најзаступљенија у именца (pra)славенскога поријекла, тј. оних које припадају древному лексичком слоју.

- **Gramatički nastavak imenice.** Ponekad iza određenih prijedloga mogu dolaziti različiti oblici imenice, tj. ona može imati različite nastavke u istome padežu. Arhaični nastavci uvjetovat će i akcenatsku arhaičnost, odnosno preskakanje naglasaka. Primjerice prijedlozi *без*, *до* i *из* traže imenicu u genitivu te se uz arhaični genitivni nastavak na njima može očitovati naglasak (*'из дому*, *'из лесу*), dok uporabom sinkronijski uobičajenijega nastavka prokliza izostaje (*из д'ома*, *из л'еса*) (v. Mulić 1974: 136).

Uza spomenuto navodi se i da enklinomeni češće označuju što neživo te je njihova naglasna paradigma često obilježena nestabilnim mjestom udara, tj. naglasnom pomičnošću, što bi se moglo dovesti u vezu s akcenatskim svojstvima praslavenskih enklinomena (v. dalje).

Navodeći uglavnom vanjske (formalne) uvjete (ne)provođenja proklize, prijedložno-padežne smo izraze radi zornijega prikaza implicitno podijelili na njihove sastavnice – prijedloge i imenice. U nastavku ćemo ih promatrati kao značenjsku cjelinu, što oni uistinu i jesu. Jedno je od važnih svojstava mnogih prijedložno-padežnih izraza adverbijalnost, tj. viši ili niži stupanj priložnoga kategorijalnog značenja, koje je ujedno važan čimbenik u odabiru izgovornih varijanti, a čak se odražava i u pismu. Prokliza je tako stabilnija kod onih prijedložno-padežnih izraza koji su obilježeni priložnim (uglavnom prostornim i vremenskim) značenjem (npr. *н'а дом*, *н'а землю*) ili su, štoviše, postali pravim priložima, što se odrazilo na ortografiji (*за + мужем > з'амужем*, *на + смерть > н'асмерть*) (Морозова 2005: 38; Шапиро 1967: 53, 61). Mjesto udara u govoru te pravilo o (ne)sastavljenome pisanju u pismu pritom mogu biti i semantički relevantni, pa će se primjerice pomoću njih razlikovati vremenski prilog *в'овремя* i složeni prijedlog *во вр'емя* (Mulić 1974: 135). Razlog očuvanja proklize kao stare naglasne crte u priložnim konstrukcijama mogla bi biti u njihovoj okamenjenosti i strukturnoj stabilnosti. Naime u slobodnoj je distribuciji moguće proizvesti ogroman broj prijedložno-padežnih izraza kombinacijom različitih prijedloga i padežnih oblika imenica, no neki su prijedlozi i imenice zbog frekventnosti zajedničke uporabe postali strukturno koherentniji (tj. veze su među njima ojačale) te su oni kao posljedica leksikalizacije dobili status vezanoga skupa riječi uz potencijalne semantičke transformacije tako ustrojene cjelovite konstrukcije. Na taj se način razvilo i jedinstveno priložno značenje. S obzirom na to Zaliznjak (1985: 21–22) razlikuje dva osnovna tipa naglasaka na proklitičkome prijedlogu: za onaj u neleksikaliziranim ili slabo leksikaliziranim spojevima riječi karakteristična je nedosljedna i u većini slučajeva fakultativna prokliza (npr. *надеть шляпу н'а голову*), dok je kod vezanih skupova s visokim stupnjem leksikalizacije (npr. *д'о смерти*, *бок 'о бок*) naglasak na

prijedlogu moguć u točno određenim sintaktičkim i semantičkim okolnostima, a ponekad i obvezan. Potonje su veze riječi nerijetko adverbijalizirane, a mogu biti i čisti prilozima s obveznim naglaskom na prefiksu (nekadašnjemu prijedlogu) (npr. *н'абок, з'амуж*).

Ustaljenošću se odlikuju i frazemi. Jedan smo frazem priložna kategorijalnog značenja već naveli govoreći o leksikaliziranim spojevima riječi (*бок 'о бок*). Sičinava (2018: 334) ističe da je prokliza u suvremenome ruskom zastupljena poglavito u frazemima, pa i uklopljenost prijedložno-padežnoga izraza u frazemski sklop također valja razmotriti kao olakotnu okolnost za pomicanje naglaska. Uistinu, prokliza je posvjedočena u nizu suvremenih frazema, i to kod različitih (jednosložnih) prijedloga (npr. *зуб н'а зуб не попадает, б'ез году неделя, водить з'а нос, ходить н'о миру*). S druge strane u obzir treba uzeti i primjedbu R. F. Kasatkine (2008), koja bilježi i odustajanje od proklize u nekim frazemima, tj. pomicanje naglaska na bazu (*без з'оду / з'ода неделя, зуб на з'уб не попадает*). Frazemima je, kao što je poznato, svojstvena cjelovitost, ustaljenost i čvrsta struktura. Oni u govoru ne nastaju spontano proizvoljnim kombiniranjem jezičnih jedinica, nego se izvlače iz uma (mentalnoga leksikona) i reproduciraju kao stabilna cjelina (Fink-Arsovski 2002). Stoga oni nerijetko sadržavaju arhaične i zaboravljene lekseme (npr. *бить баклуши*) ili gramatičke oblike (npr. *темна вода в облацех*), ali, kada je riječ o prozodijskoj razini, dakako, i arhaična akcenatska obilježja kao što je prokliza jer se „okamenjeni“ naglasak na prijedlogu čuva u svijesti govornika (psiholingvistički aspekt). Slično je, kako potvrđuje Kasatkina (2008: 379), s književnim citatima (i ostalim krilaticama), poslovicama, izrekama, narodnim tekstovima, zagonetkama i sl. – zahvaljujući mnogima od njih, koji kao zasebne jedinice postaju dijelom mentalnoga leksikona, prokliza opstaje u svijesti govornika te se reproducira (uz moguće promjene izazvane analogijama i inovacijama). Konzerviranju proklize pogoduje i činjenica da je ona bila karakteristična za razne jezične slojeve i duboko ukorijenjena kako u književnome jeziku, tako i u narodnim govorima. Upravo je zbog tradicijskih razloga preskakanje naglaska preživjelo i staroruske naglasne promjene koje su negativno utjecale na enklinomene – oni su se svejedno održali kao tradicijska pojava.

Osim toga zanimljivi su i slučajevi proklize koja je posvjedočena samo u izrazito frekventnim izrazima i frazemima, o čemu govori Šapiro (1967: 60) – on je uočio da su neki slučajevi proklize ograničeni samo na frazeme te su ondje ostali fiksirani nevjerovatnije pod utjecajem ponavljanja (iako postavke naglasnoga sustava to nisu zahtijevale). To bi moglo upućivati i na stilski potencijal proklize. Naime uz ustaljenost frazemima je svojstvena i konotativnost i ekspresivnost (Fink-Arsovski 2002), pa i modalno značenje, odnosno kodiranje

subjektivnoga odnosa govornika prema temi, što njegov govor odmiče od neutralnoga i denotativnoga. U tome kontekstu svoje mjesto nalazi i prokliza kao arhaična, a time i stilski obilježena pojava koju govornici na temelju iskustva vezuju upravo uz frazemske izraze.

O povezanosti vezanih spojeva riječi i proklize praktično svjedoči istraživanje provedeno na ruskoj studentskoj mladeži 50-ih godina 20. stoljeća koje je pokazalo da mladi govornici ruskoga jezika u slobodnim vezama riječi većinski preferiraju naglasak na imenici (bazi), dok u šire rasprostranjenim okamenjenim izrazima prevladava naglasak na prijedlogu, a u određenome broju slučajeva primjetno je kolebanje (detaljnije u Суперанская 1959; v. i Шапиро 1967: 62–63). Ono je još jedan dokaz živosti promjena koje zahvaćaju pitanje proklize u suvremenome jeziku.

Nadalje prema literaturi (Морозова 2005: 37; Шапиро 1967: 56; Зализняк 2007) u obzir ne treba uzeti samo izdvojen prijedložno-padežni izraz i njegove značajke već i njegov sintaktički položaj (a i širi kontekst). Zaliznjak (2007) primjećuje da proklize obično nema kada iza prijedložno-padežnoga izraza slijedi riječ (ili više riječi) koja je s njim povezana, dodatno ga određuje, konkretizira njegovo značenje i sl.⁵⁹ Proširujući tu tvrdnju, zapravo možemo reći da je prokliza vjerojatnija na kraju fraze, rečenice ili njezina dijela iza kojega dolazi govorna pauza, odnosno na mjestu na kojemu je prisutan svojevrsan dojam završenosti. Prema tome izgledno bi bilo sljedeće stanje: *взобратъся н'а гору* – *взобратъся на г'ору Урал, держатъся з'а руку* – *держатъся за р'уку товарища, уцепитъся з'а плечи* – *уцепитъся за пл'ечи отца*.⁶⁰ Isto bi se moglo primijeniti na složene rečenice, npr. kao početnu možemo uzeti jednostavnu rečenicu⁶¹ s prijedložno-padežnim izrazom u službi neizravnoga objekta koji se nalazi na kraju rečenice:

Они посмотрели н'а стену.⁶²

⁵⁹ Ipak, od toga je pravila (a vjerojatno i od većine ostalih) jači logički naglasak rečenice/fraze. Ako on pada na imenicu, na njoj će se očitovati i udar pripadajuće naglasne cjeline (bez obzira na to što uz nju ne dolaze odredbeni elementi).

⁶⁰ Raspravljajući o proklizi i njezinim dosezima u okviru onodobne hrvatsko-srpske ortoepske norme, I. Brabec (1958) navodi sintaktički ekvivalentne primjere u hrvatskome jeziku te se njima koristi kao argumentom pri dokazivanju nedosljednosti i sintaktičke obilježenosti proklize, time zagovarajući kodifikaciju naglasnih dubleta te „organske spontanosti i inovativnosti“ govora. Više o primjerima i njihovim semantičko-sintaktičkim obilježjima v. u 7.3.

⁶¹ Primjeri rečenica preuzeti su iz Шапиро 1967: 66 te pojednostavljeni radi zornosti.

⁶² Hrv. *Pogledali su na zid*.

Toj bismo rečenici, po uzoru na Šapira (1967), mogli dodati zavisnu atributnu surečenicu koja će opisati predmet izrečen imenicom u službi objekta, ali zbog njezina će uvođenja prokliza biti manje izgledna jer se prijedložno-padežni izraz više neće nalaziti na kraju rečenice te će biti pobliže definiran, slično kao u ranije navedenim odredbenim sintagmama (riječ je zapravo o njihovu značenjskom ekvivalentu na višoj sintaktičkoj razini):

*Они посмотрели на ст'ену, где висели большие часы.*⁶³

Ipak, ovaj se uvjet, koji je prvi uočio i opisao Vostokov, pokazao prilično nepouzdanim, pa Morozova (2005) i Šapiro (1967) govore o nedosljednosti i nizu protuprimjera.

Dosad smo govoreći o vanjskim i unutarnjim značajkama prijedložno-padežnih izraza nastojali navesti i objasniti njihova obilježja koja utječu na realizaciju proklize. Iz analize je vidljivo da je u određenim okolnostima prokliza manje ili više vjerojatna te u velikoj većini slučajeva fakultativna, tj. i jedna i druga opcija (s proklizom i bez nje) jesu prihvatljive te semantički ravnopravne. Doduše, valja istaknuti i rjeđe primjere kod kojih je semantika gotovo isključivo podložna naglasku (i kontekstu). Promotrimo sljedeće primjere skovane prema Zaliznjakovu (2007) modelu:

(a) *Птичка села на д'ом.*⁶⁴

(b) *Мы вызвали врача н'а дом. / Это задание н'а дом.*⁶⁵

(a) *Я этого не забуду до см'ерти.*⁶⁶

(b) *Здесь мне д'о смерти скучно.*⁶⁷

Iz prijevoda je vidljivo da se značenja ortografski identičnih prijedložno-padežnih izraza pod (a) i (b) razlikuju ovisno o kontekstu i položaju naglaska. U rečenicama pod (a) naglasak je ostao na bazi, dok je u primjerima pod (b) preskočio na proklitiku. Također detaljnijom semantičkom analizom izražā razvidno je da primjeri bez proklize uglavnom imaju konkretnije, „doslovnije“, „netransformirano“ značenje koje u većoj mjeri odgovara polaznomu (primarnomu) značenju prijedloga i imenice. Primjeri pod (b) zapravo su ustaljeni (leksikalizirani) izrazi s cjelovitim značenjem (ovdje priložno ili atributno kategorijalno

⁶³ Hrv. *Pogledali su na zid gdje je visio veliki sat.*

⁶⁴ Hrv. *Ptičica je sjela na kuću.*

⁶⁵ Hrv. *Pozvali smo liječnika kući (u kućni posjet). / To je zadatak za domaći rad (domaću zadaću).*

⁶⁶ Hrv. *To neću zaboraviti do smrti.*

⁶⁷ Hrv. *Ovdje mi je užasno (nasmrt) dosadno.*

značenje) koje proizlazi iz deaktualizacije i transformacije primarnoga leksičkog značenja komponenata, pa primjerice *до смерти* više ne znači ‘do smrti, do kraja života’ nego ‘jako, krajnje’. Time se ponovno potvrđuje veza između proklize i ustaljenosti karakteristične za vezane spojeve riječi i frazeme.

Sumirajući sve dosad rečeno, iznova se oslanjamo na uvide suvremenih lingvista (Шапиро 1967; Шведова et al. 1980; Алтайская 2022): preskakanje naglasaka na proklitiku u ruskome jeziku moguće je promatrati iz pozicije različitih formalnih, sintaktičkih i semantičkih obilježja prijedložno-padežnoga izraza kao što su leksikaliziranost, adverbijalnost, svojstva prijedloga i imenica na različitim razinama, sintaktički položaj izraza i kontekst. Pritom, koliko god objašnjenja ponudili, vraćamo se istomu problemu – živoj, neuhvatljivoj i nestabilnoj jezičnoj praksi popraćenoj labavim i manjkavim načinima njezina opisa.

Na kraju ovoga potpoglavlja posebno ćemo istaknuti zanimljive zaključke najnovijega istraživanja ruske proklize koje je provela E. M. Altajskaja (2022) ponudivši neke nove aspekte njezina shvaćanja. Altajskaja je istraživala odnos između ruske naglasne norme i prakse uspoređujući podatke iz relevantnih rječnika sa živim govorom izvornih govornika, a pritom se služila bogatim korpusom filmova te televizijskih i radijskih emisija nastalih od sredine 20. do prvoga desetljeća 21. stoljeća. Primijetila je da prokliza ovisi o sociolingvističkim faktorima, odnosno što se više prijedložno-padežni izraz rabi u svakodnevnome govoru, veća je vjerojatnost da prijedlog bude naglašen.⁶⁸ Prema tome promjena društveno-povijesne situacije i ljudske svakodnevice može utjecati na frekventnost imenica koje su sposobne „odbacivati“ naglasak (enklina). Altajskaja (2022: 7–8) kao važan kriterij uzima leksičko-semantičke osobitosti enklina (odnosno njihovo značenje, pripadnost semantičkomu polju) te ih na toj osnovi dijeli u više grupa. Prema njezinoj analizi imenice koje gube naglasak uglavnom se odnose na: dijelove ljudskoga tijela (*бок, глаз, голова*), vrijeme (*вечер, год, лето*), elemente

⁶⁸ Kontradiktornom se može učiniti tvrdnja da je prokliza arhaična pojava, a pritom zastupljena u leksema koji se aktivno koriste. Sustavno gledano, u kontekstu naglasnih tendencija ruskoga jezika ona uistinu jest arhaična (pa ju često i pronalazimo u okamenjenim izrazima i konstrukcijama), no njezin opstanak u jeziku upravo omogućuje aktivno reproduciranje u govoru (iako u smanjenome obimu), kao i poneki slučajevi analoškoga razvoja proklize u novih leksema posvjedočeni u povijesti. Altajskaja (2022: 10) tvrdi da prelazak riječi u pasivni leksik (ili rjeđa aktivna uporaba) potiče „zaboravljanje“ naglasne varijante s proklizom. Kako se odustajanje od proklize može shvatiti kao analoška pojava, to je moguće povezati i s općim zakonima jezične analogije – vrlo česte riječi i izrazi otporniji su na analogiju jer su duboko ukorijenjeni u pamćenju te ih nije lako zamijeniti novim oblicima (Mihaljević 2002: 28).

prirode i prirodne pojave (*берег, ветер, вода, река*), prostore, građevine i njihove dijelove (*дом, стена, угол, мост*), govor, komuniciranje i izražavanje emocija (*весь, слово, смех*), stvari i predmete u čovjekovu okruženju (*кол, стол, пояс*), čovjekov unutarnji svijet (*дух, душа, сердце*). Pripadnost enklinomena (koji su u osnovi vrlo frekventne, jednostavne i svakodnevne riječi) spomenutim grupama svjedoči o izraženome antropocentrizmu jezika. Osim toga u radu se navode i imenice koje se ne uklapaju ni u jednu od navedenih grupa, a posebno je interesantan leksem *фиг*, koji u ruskome označuje figu (u značenju ‘pokazati figu (šipak) komu’), ali kao vulgarizam i muški spolni organ, čime je izrazito stilski obilježen te konotativan. Altajskaja navodi kako se dodavanjem prijedloga ispred toga leksema naglasak praktički u sto posto slučajeva pomiče s baze, a pod utjecajem takve govorne prakse riječi poput *н'афиг* i *н'офиг* (također elementi „nižega“ stila) često se pišu sastavljeno (usp. i vulgarizam *послать нахуй*). Prokliza je očito ponovno u službi stilskoga markera, tj. element emfatičkoga govora. Štoviše, ona je prema Altajskoj najizraženija upravo u navedenoga leksema te u imenica prve semantičke grupe, a određena je ponajprije frekventnošću imenice i njezinim značenjem.

Iako podosta originalno i inovativno, istraživanje koje smo upravo predstavili zapravo dobro potvrđuje teze kojima smo se prije služili – popratni primjeri enklinomena upućuju na to da je uglavnom riječ o kratkim (jednosložnim i dvosložnim) imenicama koje su domaćega (slavenskoga) porijekla, neproizvedene i frekventne u uporabi. Usto prokliza kao naglasna pojava nalazi mjesto u emfatičkome govoru (modalnim izrazima), a kao njezin važan izvor, podcrtava Altajskaja (2022), nameću se frazemi. Zbog toga ne možemo govoriti o njezinu apsolutnom istiskivanju i nestanku iz jezika.

6.2. Prokliza i suvremena naglasna pomičnost

Kao jednu od akcenatskih značajki suvremenih ruskih enklinomena Morozova (2005: 29) sporadično spominje i naglasnu pomičnost odnosno nestabilnost naglasnoga mjesta u paradigmi. Veza između pomičnosti (promjenjivosti) naglasaka i proklize seže u praslavenski kontekst ili, točnije, još dalje u povijest – u baltoslavenski jezik i njegovu drugu (pomičnu) paradigmu, čiji je izravan nasljednik praslavenska n. p. c. Iako određene veze između suvremene i praslavenske proklize te suvremene i praslavenske naglasne pomičnosti zasigurno postoje, zbog specifičnosti razvoja ruskoga jezika ne možemo govoriti o izravnome preslikavanju i podudaranju drevnoga i suvremenoga stanja. Očit je razlog činjenica što u

suvremenome ruskom naglasnom sustavu, koji ne poznaje tonske i kvantitativne opreke, nije moguće uspostaviti praslavenske tonske odnose karakteristične za n. p. *c* (recesivni cirkumfleks na početku naglasne cjeline i pokraćeni naglasak na kraju riječi), pa govorimo tek o pomičnosti, tj. promjeni mjesta udara (ne tona), koja je karakteristična za imenice naglasnoga obrasca *c* (prema Федянина 1976: 22). Ostala su dva suvremena tipa naglasno nepomična – sa stalnim udarom na osnovi (*a*) ili gramatičkome nastavku (*b*) (usp. sa staroruskim paradigmama u 4.2.). Većina imenica pripada upravo nepomičnim tipovima (najviše tipu *a*), a onih je imenica kod kojih se izmjenjuju naglasak na osnovi i naglasak na nastavku vrlo malo – prema Novikovu et al. (2001: 107) svega oko 2 %, a prema Fedjaninoj (1976: 14–15) oko 4 % (postotak djelomično ovisi i o kriterijima svrstavanja riječi u pojedine tipove te samome poimanju pomičnosti).

Pri usporedbi praslavenskoga i suvremenoga stanja na umu treba imati još dvije bitne činjenice na koje smo upozorili i u četvrtome poglavlju: u praslavenskome prokliza doista jest bila povezana isključivo s pomičnim naglasnim tipom, no u (staro)ruskome su jeziku tijekom vremena enklinomenima postale i neke imenice koje to izvorno nisu bile (*n'o двору*), kao i neke kasnije nastale riječi te poneka posuđena (*n'a порт*). S druge strane nije svaka naglasna pomičnost rezultat praslavenskoga stanja (kao npr. *рук'a – р'уки, голов'a – з'оловы*), nego se ona mogla razviti i naknadno (npr. *жен'a – жёны, зерн'o – зёрна, д'ело – дел'a*),⁶⁹ neki su tipovi pomičnosti (naglasne opozicije) nestali ili su svedeni na mali broj primjera (osobito oni u poluparadigmama), a u nekih je imenica i danas vidljivo kolebanje između očuvanja stare pomičnosti i inovativne unifikacije. Upravo je na primjerima prikazana naglasna dihotomija između nominativa jednine i množine najzastupljeniji suvremeni tip pomičnosti (Федянина 1976).

Unatoč mnogim promjenama zanimljivo je i korisno usporediti značajke imenica pomične paradigme s ranije pobrojanim obilježjima ruskih enklinomena. Iako je pomičnost naglasaka u ukupnome inventaru imenica ruskoga jezika vrlo ograničena pojava, Novikov et al. (2001) ističu da je ona većinom zastupljena kod čestih, frekventnih riječi prisutnih u općoj uporabi (isto je Altajskaja (2022) potvrdila za enklinomene). Usto u tu zatvorenu grupu imenica ulaze uglavnom one koje zadovoljavaju određena ograničenja pragmatičke, semantičke,

⁶⁹ U pomični su naglasni tip ušle i mnoge imenice koje su posuđene u kasnijim fazama poput *'адрес, д'октор*. Te i slične imenice u jednini imaju naglasak na osnovi, a u nominativu množine dobivaju naglašeno dočetno *-a*, nastavak porijeklom iz praslavenske dvojinske paradigme *o*-osnove koji imaju i neke iskonske imenice, npr. *без'а, зород'a*. Taj je vokal najvjerojatnije utjecao i na mjesto udara u svim ostalim padežnim oblicima množinske poluparadigme, koji isto imaju naglasak na nastavku (*адрес'ов, адрес'ам, адрес'ах, адрес'ами*).

morfološke (tvorbene), sintaktičke, stilističke i fonološke naravi (Новиков et al. 2001: 107–109): te riječi većinom su dijelom drevnoga (praslavenskog) leksičkog sloja, označuju konkretne predmete (kod apstraktnih imenica pomičnost nije toliko česta), one su tvorbeno nemotivirane (neproizvedene), uglavnom jednosložne i dvosložne (za višesložne je pomičnost netipična), a u nekim oblicima mogu imati umetnuti (tzv. nepostojani) vokal (rus. *белый гласный*) (npr. *'угол – угла*). Vidljivo je da se generalni opis enklinomena i imenica s pomičnim naglaskom u mnogim segmentima podudara.

Iako mnoga pitanja i dalje ostaju otvorena, vjerujemo da je ovo poglavlje ponudilo sažet pregled specifičnih jezičnih tendencija i fenomena vezanih uz pitanje ruske proklize te znanstvenoga promišljanja o njoj, ali zasigurno i rasvijetlilo kompleksnost tematike. Možemo utvrditi da su različita tumačenja (često nedovoljno osnovana, a i međusobno nesuglasna) tijekom ovoga i prošloga stoljeća uzrokovala zbrku u izučavanju proklize, pa time i potvrdila problem neuhvatljivosti adekvatnoga opisa te pojave, u srži nedosljedne, impulzivne, individualno obilježene. S druge strane „ispod radara“ nam ipak nisu prošle relevantne i temeljne tendencije njezina djelovanja, pa znamo primjerice kako je izrazito mala mogućnost da ćemo proklizu danas pronaći u prijedložno-padežnome izrazu s višesložnom bazom stranoga porijekla, pogotovo ako je ispred nje prijedlog duži od jednoga sloga.

7. Prokliza u suvremenome hrvatskom jeziku

Pod suvremenim hrvatskim jezikom podrazumijevamo razdoblje jezičnoga razvoja koje je započelo standardizacijom (na novoštokavskoj osnovici), a ono je, nasreću, podosta bolje popraćeno lingvističkim istraživanjima i opisima u odnosu na raniju povijest. Poglavlje posvećeno pomicanju naglasaka na proklitiku u hrvatskome jeziku od druge polovine 19. stoljeća naovamo započet ćemo kratkim sažimanjem najvažnijih dijakronijskih uvida (v. poglavlje 5) koji su oblikovali sinkronijsko stanje.

Pojednostavljeno, za hrvatsku je suvremenu proklizu ključan silazni ton na bazi koja stoji u naglasnoj cjelini s proklitikom (Jelaska 2004: 200). Taj silazni ton može se nalaziti na kratkome ili dugome vokalu (kratkosilazni i dugosilazni naglasak) te se na prijedlog može pomicati neoslabljeno (kao kratkosilazni) ili oslabljeno (kao kratkouzlazni). Ako je pritom vokal s kojega je naglasak pomaknut dug, na njemu se javlja zanaglasna dužina (Vukušić et al. 2007: 29). Tip pomicanja uvjetovan je dijakronijskim razvojem o kojemu smo govorili prije, pa će se u pravilu (koje, dakako, podrazumijeva i neke iznimke) neoslabljeno pomicati onaj silazni naglasak koji je izravan refleks praslavenskoga cirkumfleksa, a oslabljeno onaj koji je izveden sekundarno (iz akuta), što je prvi opisao S. Ivšić početkom 20. stoljeća (Ivšić 1911; v. i Martinović 2014: 99; usp. Moguš 2010: 104, 112). Preneseno na naglasne paradigme, praslavensko pomicanje u pravilu zahvaća n. p. *c*, točnije njezine oblike s bivšim recesivnim nastavkom, dok novoštokavsko zadire u one oblike imenica koji su naknadno, starohrvatskom pretvorbom akuta u cirkumflekse, dobili silazni ton na početnome slogu, a to se poglavito odnosi na neke imenice fiksne paradigme *a* (rjeđe na neke oblike imenica u n. p. *b*, npr. A jd. *pūt* < *pūt* < **pōtʹb*, nà *pūt*, usp. G jd. *pūta*, I jd. *pútom*, N mn. *pútovi*, G mn. *pútōvā* itd.). Oslanjajući se na Užarevićevu (2015) hijerarhiju naglasnoga kretanja u štokavštini, novoštokavsku proklizu možemo opisati kao retrakcijsko međuslogovno pomicanje za jednu moru (s prve/lijeve more sloga na drugu/desnu moru prethodnoga sloga), dok kod praslavenske proklize govorimo o pravome „preskakanju“ udara jer se on pomiče na prvu moru naglasne cjeline neovisno o broju mora (slogova) između nje i staroga mjesta udara, pa je takav tip pomicanja poznat kao izrazito „prodoran“. Na osnovi toga Užarević (2016a) će akut (od kojega je nastao sekundarni cirkumfleks) nazvati „jakim“ jer dopušta samo jednomorno pomicanje, a cirkumfleks „slabim“ jer mu udar „bježi“ na početak fonetske riječi. Napominjemo da Užarević

(2015) novoštokavsko pomicanje naziva *prebacivanjem*, dok se ovdje po uzoru na Kapovića (2015: 24–25) koristimo terminom *prenošenje*.⁷⁰

Iako je prokliza pojava koja nadilazi prijedložno-padežne izraze te se pojavljuje i u naglasnim cjelinama drukčijega sastava, čini se da je zbog svoje intrigantne prirode (nedosljednosti i znanstvene problematičnosti) najviše pozornosti posvećeno upravo proučavanju pomicanja naglasaka s imenica (Николић 1970: 35). Vjerujemo da će kompleksnost teme pokazati i ovo poglavlje, u kojemu ćemo najprije uputiti na izdanke praslavenskoga utjecaja i veze proklize s naglasnom promjenjivošću u paradigmi imenica, a potom istražiti odnos jezične norme i prakse u pogledu njezina (ne)provođenja te dati sažet pregled ishoda i dosega popratne jezične politike s osvrtom na jezično-teritorijalne podjele hrvatskoga i srpskoga područja.

7.1. Prokliza i promjenjivi naglasni tip

Već smo u više navrata utvrdili da je izvor praslavenske proklize, koja se u hrvatskome odražava kao neoslabljeno pomicanje naglasaka na proklitiku, tj. silazni ton na njoj, nekadašnja promjenjiva naglasna paradigma *c*. Nasljednica je te praslavenske paradigme suvremena *n. p. c*,⁷¹ koja je u nekim segmentima izmijenjena u odnosu na svoju prethodnicu (Kapović 2007: 71–72). U srži je izmijenjen i inventar (iskonskih, općeslavenskih) imenica koje se svrstavaju u tu naglasnu paradigmu jer su neke od njih tijekom vremena ulazile u nju ili izlazile iz nje, tj. poprimale i gubile neka njezina obilježja (a ponekad bile i sjecištem akcenatskih osobitosti dviju paradigmi), što dokazuju primjeri imenica različitih osnova. Primjerice u imenica *o-*

⁷⁰ Još jedan od mogućih načina teorijskoga razlikovanja novoštokavskoga prenošenja u odnosu na praslavensko preskakanje pruža tzv. *ovisak* (¹) (prema Kapović 2007: 72). Pomoću pravila bilježenja oviska, koji zapravo stoji na mjestu naglasaka u arhaičnim govorima bez novoštokavske retrakcije te pomaže pri opisu štokavskih naglasnih sustava, lako se prikazuje razlika između čeonoga i nečeonoga silaznog naglasaka, tj. onoga koji preskače i onoga koji se prenosi – kod čeonoga se ovisak stavlja na sam početak riječi, a kod nečeonoga (sekundarnoga) neposredno ispred naglašenoga samoglasnika (npr. ¹*nòci* > *dò noći* vs. *sm¹rti* > *dò smrti*).

⁷¹ Kapović se u svojim radovima radi preciznijega razlikovanja općih praslavenskih paradigmi i sinkronijskih paradigmi u pojedinim slavenskim jezicima služi malim i velikim slovima (npr. *n. p. c* vs. *n. p. C*). Iako je takav oblik preciznosti, dakako, potreban, ovdje ne provodimo spomenutu grafičku diferencijaciju zbog kontekstne zalihosti. U *Slavenskoj poredbenoj gramatici* M. Mihaljevića postoje oba načina bilježenja, no čini se da oni nisu razlikovni, tj. najvjerojatnije je riječ o nedosljednosti. U prvoj knjizi (2002: 176) nalazimo velika slova (npr. *naglasna paradigma A*), a u drugoj (2014: 199 i dalje) mala (npr. *naglasna paradigma a*).

osnove muškoga roda u nekim se slučajevima može govoriti o (djelomičnome ili potpunome) izjednačivanju n. p. *b* i n. p. *c* u tzv. dugoj množini, pa ćemo umjesto očekivanoga kratkog cirkumfleksa imati uzlazni naglasak karakterističan za n. p. *b* (*bròdovi* > *bròdovi*) (Kapović 2006a). Također u nekih imenica *a*-osnove s dugim korijenskim vokalom u štokavštini i standardu moguća je pojava miješane naglasne paradigme, koja u jednini ima uzlazne naglaske prema *b*-tipu, a u množini silazne naglaske *c*-tipa (npr. *svínja* – *svînje*, *óvca* – *ôvce*) (Kapović 2011a: 157). Niz je sustavnih i nesustavnih promjena zahvatio i imenice *i*-osnove. Kapović (2007), među ostalim, izdvaja prelaske iz jedne naglasne paradigme u drugu, potpunu eliminaciju *b*-paradigme, sekundarne promjene naglaske i promjene u kvantiteti vokala te niz analogija i ujednačivanja. Važna je činjenica da su u n. p. *c* naknadno mogle ući imenice koje su prije pripadale nepromjenjivim tipovima, a to se obično događalo zahvaljujući analogiji sa sličnim imenicama u *c*-paradigmi (Isto: 75), npr. imenica *pàmēt* u praslavenskome je bila akutirana (**pāmēto*), tj. njezini su oblici bili naglašeni prema *a*-tipu, no ona je u međuvremenu prešla u *c*-tip (najvjerojatnije po uzoru na *c*-paradigmu imenica poput *pòvijēst*). Prema očekivanomu razvoju praslavenski se akut trebao zamijeniti hrvatskim (sekundarnim) kratkosilaznim naglaskom, no on se zapravo ponaša kao iskonski praslavenski cirkumfleks iz n. p. *c*, pa umjesto prenošenja imamo preskakanje (*nà pamēt*, usp. i prilog *nàpamēt*). Slični su slučajevi prelaska u n. p. *c* zabilježeni u *o*-osnovi (npr. *jàblān* < **jābolnъ* po uzoru na npr. *kòrāk* < **kòrākъ*; za imenice srednjega roda prototipan je primjer imenice *břdo* > *òd brda* umjesto očekivanoga *òd brda*) (Isto; Kapović 2011b: 113; v. i Kapović 2015). Jednostavnije rečeno, osim dominantnih slučajeva preskakanja naglaske izravno uvjetovanih praslavenskim nasljeđem, moguće su i rjeđe iznimke nastale analogijom. Toga je svjestan i B. Nikolić (1970) pri usustavljanju poznate (uglavnom Daničićeve) građe vezane uz problematiku proklize u hrvatskosrpskome jeziku. Njegov pregled zorno prikazuje da u hrvatskome i srpskome jeziku (tj. u novoštokavštini) naglasak može preskakati na prijedlog sa silazno naglašenih imenica *a*-osnove (*ù vodu*, *nà glāvu*), *o*-osnove muškoga roda (*iz grāda*, *zà boga*, *ù mēd*; analoški slučajevi: *ò kamēn*, *ù vjetar*) i srednjega roda (*òd zlāta*, *ù mēso*, *ù mōre*; analoški slučajevi: *zà*

srce,⁷² *zà grlo*, *nà ljeto*⁷³) te imenica *i*-osnove (*pòd nòc*, *zà rijēč*, *bèz soli*; analoški slučajeви: *nà pamēt*, *òd žalosti*). Od preskakanja jasno razlučuje novoštokavsko oslabljeno pomicanje u slučajevima kada porijeklo silaznoga naglasaka nije praslavensko, npr. *bèz mājke* (usp. *mājka* – dugosilazni naglasak nastao od akuta uz sonantno duljenje), *prèd smrt*, *òd gljīvā* itd.⁷⁴ Martinović (2014: 99) spominje primjer imenice *jèzero* koji pokazuje da analogija može djelovati i u suprotnome smjeru, tj. izvorna silazno naglašena imenica može prenositi naglasak (*ù jezero*). Prema tome podjela cirkumfleksā na primarne i sekundarne nije baš u svim slučajevima vjerodostojan pokazatelj tipa proklize.

Iako suvremeno hrvatsko stanje doista nije preslika praslavenskoga, i dalje su vidljive veze između (praslavenske) proklize i akcenatske pomičnosti i promjenjivosti. Tomu u prilog ide situacija na terenu: ona novoštokavska područja za koje je, općenito govoreći, prokliza karakterističnija uglavnom se ističu i bolje očuvanom paradigmatskom naglasnom pomičnošću (iako se to ponajprije odnosi na seoske govore) (Kapović 2015: 35). Vezom naglasnih preinaka i proklize koristi se, među ostalim, i Daničić (1913), koji prvi sustavno pristupa fenomenu očitovanja naglasaka na prijedlogu u sastavu prijedložno-padežnoga izraza. U jednome od prvih

⁷² Iako Nikolić (1970) o neoslabljenome pomicanju kod imenice *sŕce* govori kao o iznimci, Kapović (2015: 245) pretpostavlja polazni praoblik s cirkumfleksom, čime kratkosilazni naglasak na proklitici ispred te imenice zapravo ne bi bio sekundaran. Ipak, dopušta i mogućnost rekonstrukcije praoblika s akutom (koji pripada n. p. *a*, ne n. p. *c*) uz napomenu kako bi se u tome slučaju trebalo pretpostaviti da je i rusko pomicanje na prijedlog (*н'а сердце*) sekundarno, analoško. To izvođenje može se potkrijepiti i Zaliznjakovom (1985) tvrdnjom o naknadnome staroruskom približavanju imenice *сердце* n. p. *c* (ta je imenica i suvremeni enklinomen koji navodi Altajskaja (2022) u jednoj od svojih semantičkih skupina). Ako se priklonimo tomu objašnjenju, i dalje kao problem ostaje bugarski refleks, koji je teško izvesti iz praslavenske akutirane osnove. Taj primjer svjedoči o tome da je ponekad prilično teško doprijeti do praoblika, pa time i detaljnije objasniti razvoj i suvremeno stanje.

⁷³ Imenica *ljèto* pripada n. p. *a* (fiksni kratkosilazni naglasak na osnovi od praslavenskoga akuta) (Kapović 2011b: 112), no kod proklize se ponaša kao imenica n. p. *c*. Ekvivalentna imenica u ruskome jeziku (*л'ето*) također može prebacivati naglasak na proklitiku (*н'а лето*), što se isto objašnjava kao sekundarna pojava (Зализняк 1985; v. 4.3.), a usto razvija i sekundarnu pomičnost u množini (*лем'а*) u značenju ‘godina’ (danas arhaično osim G mn., usp. *10 лет* ‘10 godina’). Očito je riječ o zanimljivome slučaju u kojemu imenice iz istoga izvora u dvama zasebnim jezicima pokazuju slične tendencije razvoja neuvjetovane zajedničkom praslavenskom osnovom.

⁷⁴ Podjelu je moguće prikazati u okviru gramatičkih kategorija u suvremenim priručnicima te reći da je i preskakanje i prenošenje naglasaka na prijedlog zastupljeno kod imenica svih triju glavnih deklinacijskih tipova: *a*-deklinacija (*nà brijēg*, *ù grād*, *pòd zūb*; *ù grob*, *pò groš*, *pòd lākat*), *e*-deklinacija (*ù glāvu*, *nà vōjsku*; *pòd jabuku*, *ù jagodi*), *i*-deklinacija (*ù jesēn*, *pò zōb*; *prèd smrt*) (prema Ćorluka 2020: 9–10; v. i Vukušić et al. 2007).

poglavlja svojih *Akcentata u imenica i pridjeva* opisujući imenice *a*-osnove⁷⁵ razlučuje dva tipa proklize upravo prema kretanju tona u paradigmi jedninskih oblika. Zaključuje da je naglasak na prijedlogu drukčiji kada se prijedlog nalazi ispred silazno naglašene imenice u akuzativu koja ima silazni naglasak i u nominativu od slučaja kada naglasak stoji na prijedlogu ispred imenice koja u nominativu ima uzlazni naglasak što u akuzativu prelazi u silazni (*vàtra – vàtru, nà vātru* vs. *vòda – vòdu, nà vodu*). To se, uočava, odnosi i na imenice dugoga i kratkoga korijenskog sloga, a u svim ostalim slučajevima (kada naglasak na bazi nije silazan) prijedlog nije naglašen (npr. *po ròsi, za žènu*).

Promjenjivomu je naglasnom tipu u hrvatskome jeziku suprotstavljen nepromjenjivi, tj. onaj u kojemu ne nalazimo naglasnih preinaka (mjesto i vrsta naglasaka jesu paradigmatski nepromjenjivi). Zbog novoštokavskoga širenja akcentatske mobilnosti oba su naglasna tipa relevantna za proklizu.⁷⁶ Prema Vukušiću et al. (2007: 204) nepromjenjivi se tip dijeli na dva podtipa: podtip s uzlaznim i podtip s neuzlaznim tonom. Naglasak se pomiče samo u imenica koje pripadaju potonjemu tipu neovisno o kvantiteti naglašenoga sloga (npr. *blāgo, smřt*). Mnogo je složenija klasifikacija jedinica unutar promjenjivoga tipa, koji podrazumijeva paradigmatske preinake u prozodijskim obilježjima tona i trajanja unutar istoga sloga (metatonija) ili pak promjenu mjesta naglasaka (udarnoga sloga) (metataksa) (v. Martinović 2014: 103–104). Preinake mogu obuhvaćati samo jedno naglasno obilježje (promjena tona: *vòda – vòdu*; promjena trajanja: *dijéte – djèteta*; promjena mjesta naglasaka: *život – živòta*) ili više njih istovremeno (promjena tona i trajanja: *rôg – ròga – u rògu*; promjena mjesta i tona: *rāme – N mn. ramèna*; promjena mjesta i trajanja: *jùnāk – junáka*; promjena mjesta, tona i trajanja: *vrijéme – vrèmena – N mn. vremèna*) (Vukušić et al 2007: 207 i dalje). Leksema koji pripadaju tom tipu relativno je malo (dvjestotinjak), a prokliza se i ovdje može provesti samo u onim padežnim oblicima koji su silazno naglašeni, pri čemu se nerijetko radi o neoslabljenoj pomicanju, posebice kod imenica čija promjenjivost seže u praslavenski.⁷⁷

⁷⁵ Podrazumijeva se činjenica da se Daničić ne koristi konceptima i terminima poput naglasnih paradigmi jer su one uspostavljene tek u Stangovim radovima početkom druge polovine 20. stoljeća.

⁷⁶ Poveznice pojedinih hrvatskih naglasnih uzoraka s praslavenskim i novoštokavskim tipom proklize proučavao je B. Klaić (1958a, 1958b, 1958c, 1958d) (v. i Martinović 2014: 99).

⁷⁷ Promjenjivošću se bavio i Daničić, koji je u svojim studijama zabilježio više naglasnih uzoraka nego što ih je posvjedočeno u suvremenome hrvatskom jeziku (neki su postali neaktivni ili jednostavno ostali izvan hrvatskoga standarda, npr. *čòvjek – čovjèka*). Naglasnim se preinakama u novije vrijeme bavila B. Martinović, koja naglasnu tipologiju V. Karadžića i njegovih sljedbenika donosi u novome ruhu (v. Martinović 2014: 105), ali nudi i vlastitu

Ponovno se okrećući glavnomu pitanju potpoglavlja, vraćamo se misli o tome kako ne možemo govoriti o izravnoj i jednoznačnoj povezanosti naglasnih preinaka i proklize u praslavenskome i suvremenome hrvatskom. Više smo puta uputili na to da je suvremena prokliza moguća i u naglasno nepromjenjivih imenica, a mnogo je promjena u ishodišni sustav (osim novoštokavskoga razvoja) unijela i analogija. S druge strane posve je jasna i činjenica da nije svaka naglasna promjenjivost u hrvatskome vezana uz praslavensku promjenjivu paradigmu i njezine naglasne odnose. Štoviše, brojne se naglasne alternacije odnose na prototipne imenice n. p. *a* i *b* (one su u pravilu objašnjive općim paradigmatskim pravilima te uvjetovane pojedinim gramatičkim oblicima). Tako će imenice poput *ri̇ba* i *đjèlo* (n. p. *a*) gotovo u svim padežima zadržati kratkosilazni naglasak (refleks staroga akuta), no u genitivu množine kvantiteta će se sloga promijeniti (odraz neocirkumfleksa nastaloga od staroga akuta), pa ćemo imati *ri̇bā* i *đjèlā* (Benić 2007: 2). U n. p. *b* kratki će se slog u genitivu množine isto duljiti pred nastavkom *-ā* (usp. *žèna* – *žénā*), a u vokativu jednine promijenit će se ton (*žèna* – *žèno*, *trāva* – *trāvo*) (usp. i promjene tipa *pūt* – *pūta*). Takve i slične imenice, kod kojih su naglasne preinake predvidljive na sinkronijskoj razini, Martinović (2014) svrstava u posebnu kategoriju koju naziva *predvidljivo promjenljivi naglasni tip*. Uz imenice s vokativnim čeonim cirkumfleksom (npr. *òtac* – *òče*, *kòza* – *kòzo*) te imenice sa sonantnim duljenjima (npr. *pālca* – *pālca*) tu smješta primjerice i imenicu *grād* iz *c*-tipa (usp. *ù grād*), koju obilježava predvidljiva lokativna promjena tona (*u grādu*) te predvidljiva pokraćena trosložna množina (*grādovi*). Dakako, jedno je od pitanja što se sve može smatrati sinkronijski predvidljivim, tj. u kojemu vremenskom odsječku promatramo naglasne paradigme.

I konačno, vezu između praslavenskih i suvremenih naglasnih preinaka te njihovih veza s proklizom manje vidljivom čine tendencije ujednačivanja unutar naglasnih paradigmi, tj. svojevrsna težnja za eliminacijom promjenjivosti, npr. jednačenje prema nominativu (*bân* – G *bāna* > *bāna*) ili općenito većini ostalih padežnih oblika (D *vòdi* > *vòdi*, A *plāninu* > *planinu*). Praćenje i opis naglasnih tipova dodatno usložnjavaju i prelasci iz jednoga tipa u drugi, kao i sveprisutne naglasne dublete (istovremena pripadnost različitim tipovima) (Martinović 2014: 107), koje svjedoče o živosti naglasnih mijena.

shemu naglasnih preinaka (Isto: 131–134) u kojoj izostavlja one koje su sinkronijski predvidljive iz općih paradigmatskih pravila i one koje nisu potvrđene u uporabi ili su korpusno izrazito ograničene. U konačnici razlikuje 6 podtipova odnosno 17 uzoraka koji pripadaju tzv. „pravomu“ *promjenljivoj tipu*.

7.2. (Ne)provođenje proklize – suvremena norma i praksa

Jedno je od ključnih pitanja i odnos hrvatske standardne ortoepske norme i prakse u pogledu proklize. Interesantno je da su ta dva aspekta jezika – norma („ideal“) i praksa (stvarna realizacija) – često predstavljena kao suprotnosti, a tako se djelomično sugerira i našim podnaslovom. Martinović (2017: 96) tomu problemu pristupa razlikovanjem tzv. visokoga varijeteta (kodificiranoga, zastupljenoga u normativnim priručnicima i govoru filološke akademske zajednice, artificijelnoga) i tzv. niskoga varijeteta (uobičajenoga, uprosječenoga, „neutralnoga“) hrvatskoga standardnog jezika (riječ je o sociolingvističkim terminima koje je razvio i definirao niz autora). Visoki varijetet (norma zabilježena u priručnicima), smatra, nerijetko nije ovjeren, a posebno je problematična ortoepska (u užemu smislu akcenatska) norma. Na sličnomu je tragu i Pranjeković (2001: 304) kada ortoepsku normu naziva izrazito konzervativnom i udaljenom od realnoga govora, tj. stranom mnogim izvornim govornicima. Štoviše, Mićanović (2004: 122) će reći da od svih normi opravo ortoepska najlakše izmiče standardizaciji i čvrstomu normiranju (jer je govoreni jezik teže normirati od pisanoga). Prema Martinović (2017: 100–101) dosadašnji jezični priručnici zbog raskoraka s govornom praksom ne mogu biti oslonac „neutralnoga“ naglasaka, odnosno nisu komunikacijski orijentirani (nećemo ulaziti u pitanje trebaju li doista biti takvima i što ustvari jest „neutralno“ naglašavanje, tj. tko je realna referentna točka).⁷⁸ Opisana problematika zahvaća i pomicanje naglasaka na proklitiku kao akcentuacijsku činjenicu čija raširenost opada, a obično se spominje kao obilježje visokoga varijeteta (Isto: 97).

Problem je i dubletnost u naglasnome normiranju, odnosno raznovrsnost (počesto i kontradiktornost) pravila i informacija koje se nude u različitim jezičnim priručnicima.⁷⁹ Tomu ne izmiče ni pitanje proklize, koja se opisuje i propisuje na različite načine (Martinović 2017: 100): Barić et al. (2005) propisuju obvezno očitovanje naglasaka na proklitici u trima slučajevima, od kojih se nijedan ne odnosi na spoj prijedloga i imenice, Raguž (1997: 450) navodi da naglasna norma zahtijeva provođenje proklize (tj. načelno ne dopušta njezin izostanak) uz napomenu kako je odmicanje od toga pravila u suvremenome jeziku sve češće (v. i Peić 2021: 22), Težak i Babić (2003) u gramatici govore o pomicanju silaznih naglasaka kao

⁷⁸ O odnosu neistovjetnosti između kodificiranih jezičnih činjenica i njihovih stvarnih ostvaraja v. i Bagdasarov 2023: 140.

⁷⁹ Treba primijetiti i kako zaseban priručnik koji se bavi ortoepskom normom hrvatskoga jezika jednostavno ne postoji, nego se ona djelomično i uglavnom nesustavno posreduje u rječnicima, pravopisima, gramatikama, jezičnim savjetnicima i sl. Podlogu za izradu takva priručnika nudi istraživanje M. Matešić (2018).

moгуćnosti, u *Povijesnome pregledu* S. Babića i suradnika (1991: 324) elaborira se tendencija izostanka proklize (osobito oslabljenoga pomicanja) (v. i Peić 2021: 22), a slično potvrđuju i Vukušić et al. (2007). Samardžija i Selak (2001: 439) zaključuju da je prokliza rijetka i neobvezna, ali i regionalno obilježena (v. i Peić 2021: 23; o regionalnoj obilježenosti v. i Ćorluka 2020: 7; Martinović 2014: 99–100; Milas 2014: 135). U gramatici J. Silića i I. Pranjkovića (2007) prokliza se posebno ne obrađuje (prema Ćorluka 2020: 7) (u užemu smislu ona i nije gramatičko pitanje), no kao primjer izgovora proklitike s toničkom riječju navodi se i *pred kùcōm* i *prèd kućōm*. Gubljenje proklize ističe i Matešić (2018: 141) pozivajući se na niz drugih autora (Pranjkovića, Škarića, Kalogjeru, Delaš itd.).⁸⁰ U nastavku se, neopterećeni normativnim odrednicama i po uzoru na poglavlje o suvremenoj ruskoj proklizi, okrećemo opisu suvremene izgovorne prakse i onih obilježja prijedložno-padežnih izraza i njihovih sastavnica koja se potencijalno mogu uzeti relevantnima pri procjeni vjerojatnosti (ne)provođenja proklize. Vidjet ćemo da su čimbenici koji utječu na proklizu (bilo pozitivno, bilo negativno) slični onima u ruskome jeziku.

Prvi je čimbenik prijedlog, tj. njegove tvorbene značajke i, najvažnije, broj slogova. Martinović (2014: 102) navodi da je prokliza u praksi najstabilnija kod jednosložnih prijedloga, manje stabilna kod većine dvosložnih, a prilično nestabilna kod višesložnih i proizvedenih (npr. *između*, *unatoč*, *nasuprot*) te nekih dvosložnih (*preko*, *pokraj*). Na važnost duljine proklitike pri pomicanju naglasaka upućuje i Rajle (2020: 82) ističući da priručnici nisu posve dosljedni kada je riječ o podjeli dvosložnih i trosložnih prijedloga na toničke i atoničke. Poziva se i na T. Maretića (Isto: 83), koji neke prijedloge (npr. *pòslije*, *prìje*, *pròtiv*, *nasùprot*, *òkolo*, *unàtoč*) opisuje kao naglasno samostalne, zbog čega oni ni ne mogu biti proklitikama. Provedši fonetičko istraživanje o naglašavanju spojeva prijedloga i zamjenica, zaključuje da se na dvosložne i trosložne prijedloge naglasak u pravilu ne pomiče, a neki se prijedlozi (npr. tvoreni prefiksom *iz-*), štoviše, izgovaraju sa samostalnim naglaskom. S druge strane bilježi pomicanje na jednosložne prijedloge približno u polovini slučajeva.

Drugi je čimbenik imenica, u prvome redu ton njezina korijenskog sloga – naglasak se pomiče samo s imenica sa silaznim tonom. U literaturi (Jelaska 2004: 200; Vukušić et al. 2007: 29; Kapović 2015: 32–33; Martinović 2006; Martinović 2014: 100) općenito je zastupljena teza

⁸⁰ Od nabrojanih su suvremenih priručnika, koje u većoj mjeri karakterizira neodređenost pristupa proklizi i njezinoj obveznosti, kudikamo drastičniji radovi istaknutih hrvatskih jezikoslovaca objavljeni sredinom 20. stoljeća, o kojima ćemo govoriti u sljedećemu potpoglavlju (v. 7.3.).

da se enklinomenski ponašaju uglavnom kraće (jednosložne i dvosložne) imenice neovisno o gramatičkome rodu (*ù grād, ù kuću, nà mōre, nà glāvu*), tj. odustajanje je od proklize izraženije što je riječ duža (npr. kod trosložnih i višesložnih riječi: *u vlākovima*). Opisujući gramatičko-prozodijske kategorije imenica koje češće provode proklizu, Martinović (2006) u imenica ženskoga roda kao važno obilježje dodatno spominje i naglasne preinake u paradigmi (smjenu uzlaznoga i silaznoga naglaska), a neobičnom drži proklizu u imenica muškoga i ženskoga roda s umetnutim vokalom te kratkosilaznim naglaskom i zanaglasnom dužinom. Raguž (1997) ističe moguću poveznicu s porijeklom riječi te funkcionalnim registrom smatrajući kako se enklinomenskomu statusu više odupiru posuđene riječi i riječi administrativnoga i terminološkoga područja (v. i Peić 2021: 22). Barić et al. (2005: 92–93) navode leksičke razloge neoslavljenoga pomicanja, odnosno povezuju ga s točno određenim imenicama i gramatičkim kategorijama (iz primjerā je ponovno vidljivo da su one većinski jednosložne i dvosložne, eventualno trosložne). Usto Kapović (2015) iznosi zanimljivu tvrdnju da je prenošenje (*ù godini, ù godinama*) manje osjetljivo na dužinu riječi od preskakanja (*na dārove*). Razlog bi mogao biti u održavanju uravnoteženih intervala između visokih tonova – u slučaju prenošenja visoki ton ostaje na bazi, tj. nalazi se bliže sredini (i kraju) naglasne cjeline.

Promatrajući prijedložno-padežni izraz u cjelini, valja istaknuti njegov stupanj adverbijalnosti (popriloženja). Martinović (2014: 101) navodi da je popriloženje povezano s pomicanjem naglaska, a nerijetko rezultira i srastanjem sastavnica, tj. ortografskim objedinjavanjem u jednu pravopisnu riječ (*ù vjetar > ùvjetar, nà smrt > nàsmrt*). Drugim riječima, hoće li doći do srastanja, često ovisi upravo o (priložnome) značenju, koje se na prozodijskoj razini može signalizirati pomicanjem (silaznoga) naglaska, pa razlikujemo sljedeće slučajeve (preuzeto iz Badurina et. al. 2008: 166 uz vlastitu akcentuaciju):

On jako pazi na izgled. / On je samo nàizgled nespretan.

Već sproljeća valja misliti na jēsēn. / Nàjesēn ćemo misliti o cijepanju drva.

Prema tome u nekim slučajevima radi diferenciranja priloga i prijedložno-padežnoga izraza nepriložne funkcije s istim glasovnim sastavom prokliza se može ne ostvariti (*na izgled, na jēsēn, usp. i na trāg* u odnosu na *nātrāg*).⁸¹ Pisanje priloga i prijedložno-padežnih izraza u

⁸¹ Na to je ukazao i B. Klaić (1954) u članku o kazališnome govoru, no naišao je na Mulićevo (1954) neodobravanje i tvrdnju kako svako neprovođenje proklize nije u skladu s „dobrim“ naglašavanjem. Matešić (2018: 141) pojašnjava da je akcenatsko razlikovanje tih dvaju slučajeva ortoepski nadomjestak onoga što se u pisanoj komunikaciji jasno diferencira ortografskim pravilom (npr. *naizgled, na izgled*). Štoviše, radi uspostavljanja

hrvatskome uvelike ovisi o odabranome ortografskom uzusu. U Matičinu se pravopisu (Badurina et al. 2008: 165) navode mogući čimbenici koji utječu na srastanje ili nesrastanje. Među njima je, uz čestoću uporabe, pragmatiku izraza, razvoj novoga značenja, broj slogova, padež imenice te jednostavno pravopisnu tradiciju, i pomicanje naglaska na prijedlog (v. i Matešić 2018: 100). Očito postoji određena svijest o tome da pomicanje naglaska zapravo objedinjuje prijedlog (prefiks) s imenicom u cjelinu (iako znamo da i bez pomicanja oni čine izgovornu cjelinu). Prožimanje ortoepske i ortografske sfere ističe i Matešić (2018: 141, 158) tvrdeći da je akcenatski kriterij unatoč svojoj nedostatnosti pri određivanju ortografskih pravila snažno uvjetovao formiranje hrvatske tradicije sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja. U pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (HP 2013) načelno se preporučuje sastavljeno pisanje priloga nastalih od prijedloga (ili prefiksa) i imenice, no uz primjere *navrijeme, odsrca, naprimjer* dopuštaju se i nesastavljene varijante: *na primjer, na vrijeme, od srca* (v. <http://pravopis.hr/pravilo/jednorjecnice/36/>). Badurina et al. (2008: 166) također naglašavaju da se srastanju odupiru izrazi koji čuvaju svoje doslovno značenje, čime se s druge strane potvrđuje veza srastanja i semantičke transformacije, ali posredno i povezanost promjene značenja s proklizom (usp. ruske primjere *н'а дом, д'о см'ерту* u odnosu na *на д'ом, до см'ерту*).

Popriloženjem izraza prijedlog i imenica postaju jednom riječju. U istome smjeru djeluje i jačanje leksičkih veza unutar sastavnica prijedložno-padežnoga izraza, što uvjetuje njegovu ustaljenost i okamenjenost, koja je također povezana s proklizom. O očuvanju proklize u okamenjenim izrazima i frazemima govorio je još A. Belić (prema Николић 1970: 36), a obrađuje ga i B. Martinović (2014: 101). Navodi da pomicanje naglaska omogućuje lakše raspoznavanje ustaljene fraze (npr. *ko zà vrāga, poznavati koga ù dūšu, dò đavola, nà vijēke* itd.) u odnosu na slobodnu vezu riječi (v. i Ćorluka 2020: 12). Usto, kao što već spomenusmo (v. 6.1.), frazemi su jedinice koje se reproduciraju u gotovu obliku te sadržavaju jezične (pa i prozodijske) osobitosti koje iz jezika nestaju. Kapović (2015) napominje da je u nekim govorima preskakanje i prenošenje naglaska svedivo samo na ustaljene fraze.

Važnu ulogu ima i frekventnost prijedložno-padežnoga izraza. Govoreći o šumadijsko-voždanskim (istočnonovoštokavskim) govorima, Nikolić (1970) uočava izuzetnu nedosljednost proklize u odnosu na proučavanu Daničićevu građu, a jedan je od glavnih razloga

opozicije prema prijedložno-padežnim izrazima bez provedene proklize u nekih su priloga zabilježeni i primjeri naglasnoga pomicanja na mjestima gdje za to nema naglasnoga opravdanja.

odustajanja od pomicanja naglaska kod nekih izraza, smatra, njihova rjeđa uporaba, koja pogoduje „gubljenju svijesti“ o nužnosti pomicanja. To odgovara Kapovićevu (2015) opažanju da se u nekim govorima prokliza može događati praktički uvijek u frekventnim primjerima, dok varira ili potpuno izostaje u rjeđe korištenim izrazima.

Posljedica je fakultativnosti prijedložno-padežne proklize u suvremenome jeziku njezina stilogenost, stilski potencijal. Njezino (ne)provođenje često je uvjetovano isticanjem određenoga elementa u rečenici. S jedne strane potreba za isticanjem imenice (njezino logičko naglašavanje), primjećuje Nikolić (1970), koči pomicanje naglaska. S druge strane Martinović (2014: 100) ističe ekspresivnost izraza s provedenom proklizom (npr. *ì mī ì vī*) za ne(novo)štokavce, tj. one govornike hrvatskoga u čijemu idiomu ona nije zastupljena. Na tome je tragu i Kapović (2006b) kada govori o emfatičkome povlačenju naglaska na prijedlog u općezagrebačkome govoru⁸² razlikujući prijedložno-padežni izraz *na kùrac (na k'urac)* s doslovnim značenjem od izraza *nà kurac (n'a kurac)*, u kojega je značenje transformirano, preneseno ('na živce'). Akcentuaciju potonjega objašnjava štokavskim posuđivanjem, koje se percipira ekspresivnim, čime dobro odgovara upisanim konotacijama. Osim toga bilježi i povlačenje naglaska u prefigiranome glagolskom vulgarizmu *zàjebat (z'ajebat)*, koje se ne može objasniti izravnim preuzimanjem iz štokavštine (ondje nema takva prenošenja zbog uzlaznosti korijena). Poznato je da se pod utjecajem hiperkorektnosti nerijetko mogu čuti naglasci poput *pròčitati (pr'očitati) < pročitati*. Slično je s primjerom *zàjebat*, samo prenošenje nije motivirano željom za standardnim naglašavanjem (po uzoru na glagole koji doista imaju naglašen prefiks), nego postizanjem ekspresivnosti. Na primjeru *na kùrac / nà kurac*, kao i u ruskim primjerima (v. 6.1.), zamjećujemo da prokliza ima tendenciju ostvariti se u resemantiziranome izrazu. Usto, općenito govoreći, isticanje imenice u rečenici u pravilu priječi proklizu, dok joj emfatičko potenciranje i isticanje cijele cjeline (izraza) pogoduje.⁸³ To pak nije moguće u sustavima u kojima je prokliza uobičajena i široko rasprostranjena, što se odnosi na neka područja hrvatskoga jezika gdje ju ne možemo nazvati stilskom rezervom.

⁸² Prema Kapoviću (2006b) riječ je o miješanome urbanom idiomu kojim se služe poglavito mlađi naraštaji Zagrepčana. Taj idiom „ima središnje i najvitalnije mjesto“ u kompleksnoj sociolingvističkoj slici zagrebačkoga područja ulazeći u odnos s konzervativnom kajkavštinom i štokavštinom doseljenikā.

⁸³ Poseban bi slučaj bio isticanje samoga prijedloga radi točnijega prijenosa informacije u onim kontekstima u kojima je padežni oblik imenice semantički nedostatan. Ipak, takvo naglašavanje prijedloga nema veze s proklizom jer on pod utjecajem logičkoga naglaska iskaza postaje zasebnom naglasnom cjelinom te gubi status proklitike (v. Matešić 2018: 39). Riječ je o obilježjenome govoru koji se kosi s temeljnim pravilima hrvatske akcentuacije.

Najveći je „neprijatelj“ proklize analogija, koja je u jeziku općenito usmjerena na gospodarnost sustava i manje opterećivanje govornikova pamćenja (Mihaljević 2002: 27). Analogija je prema Vukušiću et al. (2007: 29) uzrokom postupnoga napuštanja tzv. neistoslogovnih preinaka, tj. utječe na ujednačivanje mjesta naglaska u paradigmi leksema. Pomicanje je naglaska naime preinaka kao i akcenatska mobilnost unutar samoga leksema. Kapović (2015: 28) plastično objašnjava spomenutu analogiju na primjeru prenošenja: u leksemima u kojima je došlo do novoštokavske retrakcije poput *čovjek* > *čovjek* novi se naglasak više ne može zamijeniti starim, tj. vratiti na staro mjesto, jer je promjena zahvatila sve oblike. S druge strane *u kuću* vrlo lako može postati *u kùću* pod utjecajem oblika *kùću* (besprijedložnoga akuzativa odnosno osnovne riječi koja nije u dodiru s prijedlogom). Štoviše, Kapović dopušta mogućnost da u nekim govorima (u Slavoniji i Vojvodini) do novoštokavske proklize nikad nije ni došlo jer ju je analogija prema osnovnim riječima sasjekla u korijenu (Isto: 29).⁸⁴

Dakle na temelju analize hrvatske stručne literature zaključujemo slično što i pri analizi ruske literature: prokliza se u suvremenome hrvatskom doživljava kao fakultativna pojava čije je ostvarivanje u praksi uvjetovano mnogim čimbenicima koji se mogu ispreplitati i nisu nužno primjenjivi na sve kontekste. Među ostalim, kao glavne čimbenike treba istaknuti duljinu i neke druge značajke baza i proklitika te obilježja prijedložno-padežnih izraza kao što su okamenjenost, adverbijalnost, frekventnost i ekspresivnost.

Uvid u govornu realnost nasuprot kodificiranoj normi pružaju nam ortoepska i akcentološka istraživanja. Neka od njih završavaju sljedećim zaključcima: u suvremenome hrvatskom općeprihvaćenom izgovoru pomicanje naglaska nije poželjno (čak ni s jednosložnih i dvosložnih riječi) (Varošaneć-Škarić 2003; v. i Peić 2021: 23–24); većina govornika rijetko pomiče naglasak na proklitiku (čak i s kratkih riječi) (Škarić et al. 1996; v. i Margeta 2018: 10); silazni naglasak u većini slučajeva ostaje u nepočetnome položaju bez obzira na normativne smjernice (Runjić-Stoilova i Bartulović 2009–2010: 164). Posljedično istraživanje o mjerenju ishoda učenja standardnoga naglaska (Martinović et al. 2019) te istraživanje naučljivosti standardnoga naglasnog sustava (Pletikos Olof et al. 2016) sugeriraju da postoji evidentna tolerancija prema nepomicanju naglaska (za razliku od nepoštivanja nekih drugih obilježja standardne prozodije). Pogreške (i njihova „ozbiljnost“) rangiraju se sljedećim redoslijedom:

⁸⁴ S tim se ipak ne slaže Mihaljevićeva (2002: 26) tvrdnja da analogija ne može jednostavno spriječiti djelovanje neke sile, nego tek nakon izvršene promjene uspostaviti prijašnje stanje.

mjesto naglaska – trajanje – ton – zanaglasne dužine – **prokliza** (ako neprovođenje proklize više uopće možemo uzeti kao ortoepsku pogrešku).⁸⁵

Očigledno je da se pomicanje naglaska na proklitiku u svakodnevnoj uporabi ostvaruje sve rjeđe (iznimku čine neki novoštokavski govori), a katkad se percipira kao arhaično, stilski ili regionalno obilježeno (Peić 2021: 24). Regionalna obilježenost pritom nosi potencijal društvenoga značenja, tj. može kodirati podatke o porijeklu i identitetu govornika. Proklizu nikako ne treba potpuno zanemariti, ali joj ni nepromišljeno pristupati – novija ortoepska norma vrlo ju labavo ili gotovo nikako definira, a u povijesti se, kao što ćemo pokazati u 7.3., pri normiranju često nije vodilo računa o raskoraku s izgovornom praksom (Delaš 2003; Delaš 2021). U suvremenome hrvatskom jeziku prokliza je i dalje obvezna u nekim spojevima riječi (npr. niječna čestica *ne* ispred silazno naglašenoga glagola: *nè pjevām, nè rādīm*), no nijedan se takav slučaj ne odnosi na prijedložno-padežne izraze, u kojima do pomicanja dolazi eventualno zbog automatske reprodukcije stabilne i ustaljene strukture.

7.3. Prokliza u kontekstu jezične politike 20. stoljeća

Jezična politika jest politika određene zajednice (društva) u sferi jezika, odnosno skup nastojanja u kojima se odražava odnos te zajednice prema jeziku i njegovim sastavnicama. Ona podrazumijeva i postupke kojima se na jezik utječe te je uvjetovana nizom izvanjezičnih, socijalnih faktora koji modeliraju unutarnje jezične strukture (Škiljan 1988). Objekt je jezične politike jezična djelatnost, i to u prvome redu jezik javne komunikacije, dakle standardni, a ne zasebni idiolekti. Kao takva ona se isprepliće s jezičnim planiranjem te je povezana s pitanjem standardizacije, kodifikacije i normiranja (Isto). Imajući to na umu, zanimljivo je promotriti na koji je način specifična jezična politika utjecala na izgled hrvatskoga jezika tijekom 20. stoljeća (s posebnim obzirom na društveno-povijesni kontekst), osobito kada je riječ o ortoepskoj normi, koja je, tvrdi Mićanović (2004: 122), već dugo najproblematičnija norma hrvatskoga standardnog jezika te najlakše izmiče standardizaciji. Taj problem zasigurno se odnosi i na pomicanje naglaska kao nadasve nestabilnu prozodijsku crtu koja ne samo da nije zajednička svim trima hrvatskim narječjima (u čakavštini, kao i staroštokavštini, nalazimo samo pomicanje praslavenskoga porijekla, u kajkavštini je prokliza gotovo potpuno nestala) nego pokazuje

⁸⁵ To se zasigurno ne bi svidjelo M. Muliću (1954), učeniku S. Ivšića i pravovjernomu novoštokavcu koji je aktivno upozoravao na nekorektno poučavanje naglascima u onodobnim školama, a „lošim“ je govorom držao i izostanak proklize.

izrazita odstupanja i uporabnu raznolikost u novoštokavštini, tj. sustavima koji čine (prozodijsku) bazu standardnoga jezika. Prije pogleda u povijest potrebno je stoga uputiti na neke osobitosti jezično-teritorijalne raslojenosti novoštokavštine, što će, dakako, obuhvaćati i govore današnjega srpskog jezika.

Prokliza nije jednako dosljedna na svim novoštokavskim prostorima – najbolje se očuvala u Dalmatinskoj zagori i Bosni i Hercegovini, dok je primjerice u središnjoj i sjevernoj Slavoniji te Vojvodini gotovo potpuno nestala (Kapović 2008: 32; Kapović 2015: 29). U zapadnoj se novoštokavštini općenito preskakanje i pomicanje naglasaka bolje čuva. S akcentološke strane riječ je o govorima za koje je karakterističnija stara (paradigmatska) naglasna pomičnost, a preskakanje je povezano i s čuvanjem duljina. Za razliku od zapadnih novoštokavskih govora, u kojima je prema Kapoviću (2006a: 167) odstupanje od proklize u jednosložnih i dvosložnih riječi raritet, kretanjem prema istoku ona postaje sve nedosljednija te više iznimka nego pravilo. U istočnim je govorima pomicanje svedeno na ostatke (često je ograničeno samo na stalne fraze), što uočava i Nikolić (1970: 35) pri podjeli novoštokavskih govora na dvije zone – (jugo)zapadnu i sjeveroistočnu. Ovdje ponajprije mislimo na proklizu u prijedložno-padežnim izrazima jer je obuhvaćanje niječne čestice naglaskom relativno dosljedno na svim područjima. Prijedložno-padežna je prokliza, jednostavnije govoreći, karakterističnija za hrvatske (zapadnoštokavske) govore nego srpske (istočnoštokavske). Ta se činjenica odrazila i kao niz nesuglasica u okviru rasprave o formiranju i normiranju jedinstvenoga hrvatskosrpskog (ili srpskohrvatskog) jezika tijekom prošloga stoljeća.⁸⁶

Raspravu o proklizi potrebno je smjestiti u širi kontekst pokušaja ujednačivanja akcentuacije hrvatskoga i srpskoga (hrvatskosrpskoga) književnog jezika koji je započeo u 19. stoljeću na osnovi (istočno)hercegovačke akcentuacije (Hraste 1964). Svaki pregled naglasnoga normiranja nepotpun je bez V. S. Karadžića i njegovih sljedbenika, poglavito Đ. Daničića, koji je u nizu rasprava krajem 19. i početkom 20. stoljeća sistematizirao naglasne značajke (uključujući naglašavanje imenica te pomicanje naglasaka s njih) te razradio tipološku klasifikaciju tzv. klasičnoga srpskohrvatskog jezika. Uslijedila su posebna izdanja M. Rešetara,

⁸⁶ Sastavni je dio jezične politike i etnojezična politika, koja uređuje etničke odnose u zajednici s obzirom na supostojanje i suodnos pojedinih jezika. Ta se politika može ostvarivati na demokratski ili „manje demokratski“ (nedemokratski) način, pri čemu je potonji uglavnom naklonjen interesima političke elite ili dominantnoga etnosa. Kada govorimo o dodirima hrvatskoga i srpskoga jezika te etnojezičnoj politici u nekadašnjoj jedinstvenoj državnoj tvorevini, na umu treba imati pokušaj ostvarivanja jugoslavenstva u sveopćemu ujednačivanju prema dominantnomu jeziku, ali i ideju integralnoga jugoslavenstva koja je tomu prethodila (Bagdasarov 2023: 9).

a važna je uloga u naglasnome normiranju na osnovi Karadžić-Daničićeva modela pripadala i hrvatskim vukovcima (Maretić, Broz, Iveković), kojima su hrvatske političko-društvene prilike bile naklonjene. Vukovci su u sustav uključivali opće novoštokavske naglasne značajke, ali i ono što je više istočnoštokavsko (Martinović 2014: 14), pa će Vukušić et al. (2007) reći da je Karadžićev jezik s istočnim novoštokavskim obilježjima nametljivo potisnuo ostatak štokavštine. Zbog toga se početkom 20. stoljeća javlja svojevrsna kritička struja, koja se tijekom stoljeća razvijala i obogaćivala novim imenima, a jedan joj je od ciljeva bio upozoriti na one hrvatske jezične posebnosti koje nisu registrirane u Karadžića. Činili su ju, među ostalima, G. Tomljenović, M. Japunčić, J. Gopić, N. Andrić, S. Ivšić, B. Klaić i dr.⁸⁷ Posebno se istaknuo i Lj. Jonke, koji je jasno razlučujući zapadno od istočnoga zagovarao dublete (uz ostalo i kod pitanja proklize) (Martinović 2014: 15; Delaš 2021). Na tragu su te jezične politike i članci D. Brozovića, S. Vukušića i S. Babića 1970-ih godina. Oni hrvatsko standardno naglašavanje usmjeravaju prema zapadnim novoštokavskim govorima, koji danas nedvojbeno čine osnovu hrvatske standardne prozodije. Usporedno u drugoj polovini stoljeća sve više slabi oslanjanje na tradiciju hrvatskih vukovaca. Naročito su osjetljivim razdobljem bile 50-e godine 20. stoljeća, kada se povela rasprava o proklizi, potrebi njezina normiranja i učvršćivanja u okviru hrvatskosrpske akcentuacije.

Buru su izazvale naglasne smjernice o provođenju proklize koje je donijela Pravopisna komisija 1955. kako bi se naglasna teorija i praksa usuglasile. Pravilo je nalagalo da se prokliza obvezno treba provoditi kod jednosložnih (*ù mēd*) i dvosložnih baza (*ù vodu, isprèd kućē*), dok je kod trosložnih i višesložnih neobvezna (fakultativna). Duljina proklitike nije uzeta u obzir. To je, razumljivo, naišlo na odupiranje sa srpske strane jer je u srpskim govorima pomicanje rijetka pojava. S hrvatske se strane pak na različite načine upozoravalo na važnost očuvanja proklize. Dok su jedni eksplicitno pozivali na poštivanje pravila i nužnost pomicanja (S. Ivšić, M. Kravar, M. Mulić, M. Hraste, B. Klaić) time zapravo slijedeći Karadžić-Daničićeve postavke, neki su upućivali na njegovu neadekvatnost i neprimjenjivost. Pravilo se ponekad čak uzimalo kao samorazumljivo uz nedovoljno uzimanje u obzir stvarne izgovorne prakse (ne samo srpske nego i hrvatske) te teze da je negiranje proklize odstupanje od neutralnoga i „dobroga“ govora. Očekivano, najviše se sporilo o proklizi u prijedloga i veznika, dok je dosljedno prenošenje s glagola na niječnicu *ne* (kao i danas) bilo bespredmetno. U nastavku

⁸⁷ Svojevrsan je preteča te struje u drugoj polovini 19. stoljeća V. Pacel koji Karadžićevu akcentuaciju naziva „jednostranom“ te se od nje odmiče u svojoj gramatici (1860) (v. Martinović 2014: 14).

ćemo predstaviti tri argumentacijske točke: zagovaranje obvezne proklize u M. Hraste i B. Klaića te zagovaranje fakultativne proklize u I. Brabeca.

Klaić i Hraste vode se istim ciljem (obranom proklize), no problemu pristupaju različito. Klaić (1957, 1958a, 1958b, 1958c, 1958d, 1959) se ponajprije oslanja na metričke (književne, dramske i umjetničke) razloge. Izravno prozivajući beogradsku kazališnu scenu, navodi da bismo u slučaju potpunoga zapostavljanja proklize bili lišeni važnoga sredstva za gradnju stiha (što opširno potkrepljuje citatima iz prijevoda *Ilijade* i *Odiseje*). S druge strane to bi značilo i udaljavanje od narodnoga govora, tj. prokliza bi se počela percipirati kao arhaizam i regionalizam. Ovdje je opravdano pitati se imali li prijevod starogrčkoga epa u heksametrima ikakve veze s hrvatskim i srpskim živim govorom te dokazuje li išta osim činjenice da je prokliza korisna u književno-umjetničkome smislu. Hraste (1964) se pak poziva na analogiju novoštokavske retrakcije, koja je ušla u osnovu standarda, i prenošenja naglasaka na prijedlog, što je uvjerljivo i opravdano jer je tehnički riječ o istoj pojavi (*ženà – žèna, u kùću – ù kuću*). Pomicanje je, smatra, nužno radi poštivanja temeljnih naglasnih pravila. Iako je svjestan da se akcenatska mobilnost unutar riječi ponekad razlikuje od pomicanja na proklitiku (jer se naglasak na proklitici može odraziti i kao silazni), zauzima se za beziznimno slijedenje pravila Pravopisne komisije. Pretjerana otvorenost inovacijama mogla bi dovesti do daljnjih odstupanja i urušavanja sustava, a negiranjem proklize, ističe, naš bi jezik i novoštokavština izgubili važnu naglasnu odliku u odnosu na druge hrvatske dijalekte i slavenske jezike (znamo da je to samo djelomično točno jer preskakanja ima i u neštokavskim dijalektima i primjerice u ruskome). Važna je i njegova napomena da bi nastavnici kao ortoepski uzori trebali usađivati „pravilan“ izgovor učenicima te „ispravljati“ neprovođenje proklize.

Suprotnoga je usmjerenja izlaganje I. Brabeca (1958) koji, treba reći, ne istupa protiv same proklize nego protiv donesenoga pravila jer drži da bi adekvatno rješenje bila sloboda odabira jedne ili druge naglasne varijante (iako otkriva svoj negativan stav prema dubletama, navodi da su u naglasnome sustavu one neizbježne). Tvrdi kako je pravilo u nekim segmentima nelogično jer ne vodi računa o kontekstu (točnije, mjerodavnim se ne uzima ništa doli duljine baze). Uz primjer iz Vidrićeve poezije u kojemu prokliza zapravo šteti ritmu, ističe nekoliko uže jezičnih i naglasnih problema. Prvo, neuobičajenim smatra što se u obzir ne uzima duljina proklitike nego samo baze, pa naglašavanje poput *od Cìgānkē* (trosložna baza) prolazi pod „točno“, dok *ispod mòsta* ne prolazi (zbog dvosložne baze trebalo bi biti *ispod mosta*). Prisjetimo se, na dvosložne se prijedloge u praksi naglasak rjeđe pomiče. Drugo, takvo pravilo navodi nas na besmisleno brojenje slogova, pričem različite varijante istoga oblika mogu

provoditi ili ne provoditi proklizu (npr. pridjevi s naveskom ili bez njega). Izrazito je interesantan treći argument – ovisnost proklize o kontekstu i sintaktičkome položaju prijedložno-padežnoga izraza (usp. s uvidima A. A. Zaliznjaka u 6.1.). Parafraziramo Brabecove riječi: za realizaciju proklize nije svejedno stoji li riječ u rečenici sama ili je u vezi s drugim riječima. U potonjemu slučaju pomicanje naglaska naziva neobičnim, „usiljenim“. Stoga sintaktički i prozodijski razlikuje sljedeće slučajeve:

(a) *Otišli su **ù** dom.*

(a) *Bio sam **ù** kući.*

(b) *Delegacija je otišla **u dòm** sindikata.*

(b) ***U kùći** moga dobrog prijatelja vidio sam čudan prozor.*

U primjerima pod (b) podebljane su imenice dijelom odredbenih spojeva riječi, točnije njihovi su glavni članovi. Zavisni članovi u postpoziciji određuju ih po kojemu relevantnom obilježju te, sintaktički gledano, imaju ulogu nesamostalnih članova ustroja – nekongruentnih atributa (s pripadajućim kongruentnim atributima ili bez njih), pri čemu je takav spoj riječi rezultat gramatičkoga odnosa rekcije kao jednoga od načina izražavanja kategorijalnoga značenja identifikacije i atribucije u hrvatskome jeziku (Vasilj et al. 2022: 41; o odredbenim sintagmama v. i Silić i Pranjković 2007). U primjerima pod (a) imenice ne realiziraju takvu vrstu veze jer nisu pobliže određene. Imajući to na umu, Brabecovu zamjedbu mogli bismo objasniti ovako: imenica u svojstvu glavne sastavnice spoja riječi očito kodira važnu (dapače, ključnu) informaciju koja se potom dopunjuje zavisnim članom, stoga potencijalno postoji potreba za njezinim logičkim isticanjem (očitovanjem udara na njoj samoj), uslijed čega prokliza izostaje.

Trudeći se razraditi Brabecove uvide, tek smo naznačili smjer kojim je moguće poći u rasvjetljavanje složenoga fenomena proklize, tj. pojedinih njegovih aspekata. Ujedno smo dokazali da se prokliza ne može uspješno regulirati kakvim pojednostavljenim pravilom. Na tome tragu Brabec zaključuje članak tvrdnjom da nas takav oblik preskriptivnosti dovodi u loš položaj te udaljava od otvorenosti inovacijama koje se javljaju organski te „ne nagrđuju“ jezik.

Istaknimo nakraju da je prozivanja i složenih odnosa bilo i unutar istih „tabora“ (npr. Mulić (1954) predbacuje Klaiću dopuštanje „neknjiževnoga naglašavanja za volju publike i kritike“ u kazalištu, točnije poticanje neprovođenja proklize radi diferenciranja nekih priloga i prijedložno-padežnih izraza), čime se potvrđuje pluralitet stavova, ideja i pristupa pomicanju naglaska. Usto neizbježan je korak u svakome procesu jezičnoga normiranja test prihvatljivosti

kodifikatorskih odluka u jezičnoj zajednici (Mićanović 2004: 123). Današnje stanje svjedoči o rezultatima toga testa.

8. Hrvatska i ruska prokliza u sinkronijskoj perspektivi – sinteza i noviji pristupi

Nakon pregleda sinkronijske situacije pomicanja naglaska u hrvatskome i ruskome jeziku predstoji nam sinteza i usporedba (raznovrsnih) podataka koji se nude u kroatističkoj i rusističkoj literaturi. U završnome poglavlju pozornost ćemo usmjeriti ka dvama aspektima proklize. Prvi se odnosi na višestruko spominjane uvjete ili kriterije vjerojatnosti njezina (ne)provođenja, koje smo detaljnije opisali i razjasnili u prethodnim poglavljima. Budući da se ti kriteriji u hrvatskome i ruskome u mnogočemu podudaraju, ovdje ćemo ih sustavno navesti kao potencijalne smjerove i pristupe teorijskoga opisa suvremene proklize koje je u budućnosti potrebno i praktično izučiti. Poseban naglasak bit će na stilogenosti proklize, njezinoj stilskoj obilježenosti, svojevrsnome statusu stilske rezerve, što je vjerojatno njezina najistaknutija odrednica u suvremenim jezicima. U drugome dijelu poglavlja, posvećenome isključivo hrvatskoj proklizi, još ćemo jednom podcrtati temeljne razlike između oslabljenoga i neoslabljenoga pomicanja naglaska kao, dijakronijski (ali i sinkronijski) gledano, dviju neistovjetnih pojava koje se često, pa i u okvirima ovoga rada, podvode pod jedno, dijeleći isti hiperonim (prokliza). Pritom će nam od pomoći biti shematski prikazi osnovani na novijim fonološkim i akcentološkim metodama i teorijama.

8.1. Kriteriji (ne)provođenja proklize u hrvatskome i ruskome jeziku

Kada govorimo o kriterijima (ne)provođenja proklize, prvo je i osnovno uputiti na njihovu relativnost. U radu smo na mnoštvu (i hrvatskih i ruskih) primjera dokazali nestabilnost proklize u prijedložno-padežnim izrazima (za razliku od nekih naglasnih cjelina drukčijega gramatičkog sastava, npr. *nè pjevām, nè rādīm*, usp. sa stabilnom ruskom proklizom kod oblika glagola *быть* u prošleme vremenu: *н'е был, н'е было, н'е были*), pa je poprilično nezahvalno predviđati (i sa sigurnošću tvrditi) kada i u kojemu će se postotku slučajeva ona dogoditi. Kako je prokliza regionalno (i individualno) obilježena, stupanj vjerojatnosti (ne)provođenja najviše ovisi o samome govorniku, njegovu materinskom idiomu, porijeklu, iskustvu, obrazovanju, profesiji i statusu te pripadajućoj govornoj sredini i socijalnome kontekstu. Zbog toga možemo reći da prokliza nerijetko sadržava podatke o društvenome i jezičnome identitetu osobe te ga potencijalno razotkriva. To podlogu nalazi u Mićanovićevoj (2004: 121–122) tezi da jezične varijacije iskorištavamo kako bismo poslali niz („skrivenih“, latentnih) poruka o sebi, pričem posebno akcent nosi „teret“ društvenoga značenja. Jasno je stoga da su kriteriji koje navodimo podređeni iskustvima pojedinačnih govornika i njihovoj imanentnoj akcentuaciji. Takvo stanje

otežava razvijanje adekvatne metodologije praktičnoga ispitivanja proklize, što potvrđuje Bašić (2008: 13) govoreći o proklizi u crikveničkome govoru – konačni će podaci uvelike ovisiti o odabranome ispitaniku i njegovu govoru, ali i načinu na koji se prikupljaju jezične činjenice, pa je upitna reprezentativnost rezultata.

Kriteriji realizacije proklize utvrđeni su s obzirom na spoznaje o uobičajenim kontekstima i okolnostima pomicanja naglaska. Sumirajući informacije iz dostupne literature (Martinović 2014; Martinović 2006; Kapović 2015; Kapović 2006b; Peić 2021; Raguž 1997; Delaš 2003; Delaš 2013; Ćorluka 2020; Rajle 2020; Brabec 1958; Касаткина 2008; Морозова 2005; Зализняк 1985; Зализняк 2007; Алтайская 2022; Николић 1970; Новиков et al. 2001 itd.), možemo reći da su suvremena hrvatska i ruska prijedložno-padežna prokliza djelomično uvjetovane sljedećim čimbenicima:

- stupnjem **adverbijalnosti** prijedložno-padežnoga izraza;
- **frekventnošću** i **aktualnošću** imenice i prijedložno-padežnoga izraza u recentnoj govornoj praksi;
- **okamenjenošću** i stabilnošću prijedložno-padežnoga izraza te stupnjem povezanosti (**leksikaliziranosti**) njegovih sastavnica (što se posebno odražava u frazemima i sličnim ekspresivnim jedinicama, okamenjenim izrazima i cjelinama sa statusom stalnoga izričaja uz moguću prisutnost resemantizacije i prenesenoga značenja);
- **porijeklom** imenice (njezina korijena);
- **duljinom** imenice (ukupnim brojem slogova);
- **tvorbenom (ne)motiviranošću** imenice (pripadnošću drevnomu leksičkom sloju, pri čemu neproizvedenost podrazumijeva i manji broj slogova);
- **duljinom** prijedloga (ukupnim brojem slogova uz obvezan atonički status);
- **sintaktičkim položajem** i sintaktičkim vezama prijedložno-padežnoga izraza;
- **logičkim naglaskom** cijele rečenice te informativnom intencijom govornika;
- stupnjem **stilske obilježenosti** prijedložno-padežnoga izraza u danome kontekstu (ako u obzir uzmemo „prosječnoga“ govornika hrvatskoga jezika, tj. ako govorimo o „neutralnome“ standardu).

Stilsku obilježenost proklize vrijedi detaljnije komentirati. Iako ne postoje podaci o stilskoj vrijednosti (ne)pomicanja naglaska (Delaš 2003: 25), poprilično je razvidno da se u hrvatskome jeziku (a i u ruskome) njegovo (ne)provođenje u uvjetima fakultativnosti tretira kao stilaska mogućnost (npr. Jelaska 2004: 200). Pritom, naglašavamo, u vidu imamo hrvatski

standardni jezik koji je, za razliku od nekih novoštokavskih govora, u većoj mjeri eliminirao obvezu provođenja (prijedložno-padežne) proklize iz sustava. To je uostalom i dalo pomicanju naglasaka na prijedlog izražen stilski potencijal, što je u skladu s logikom jezičnoga razvoja: akcentuacija se tijekom vremena mijenja, pa arhaična i inovativna naglasna obilježja supostoje, a potom stara bivaju istisnuta u stilsku pričuvu (Vukušić et al. 2007: 25). Proklizu je uz ostala prozodijska i akcenatska obilježja moguće promatrati kao element neverbalne komunikacije. Vuletić (2007: 24–25) govori o posebnoj vrsti paralingvističkih znakova koje naziva prozodijskima usko ih vezujući uz govorno oblikovanje jezične poruke. Riječ je o elementima koji oblikuju rečenicu kao cjelovitu misao te mogu isticati informativnost nekih njezinih elemenata, a ujedno otkrivaju govornikov stav prema sugovorniku ili sadržaju poruke. Potonje nedvojbeno čini i prokliza, posebice u konotativnim, afektivnim i ekspresivnim izrazima, a efekt pojačava intonacija cijeloga izraza (Новиков et al. 2001: 129). Samim time prokliza može kodirati emociju (ili pripomoći u njezinu kodiraju). Utvrdivši da jezikom možemo i opisivati i iskazivati emocije, Stanojević (2020: 195–196) naglašava da će pri iskazivanju primarnu ulogu imati neverbalna i nejezična sredstva, ali ponekad i određene gramatičke konstrukcije kao nositelji afektivnoga potencijala. Riječ je o jedinicama s evaluativnim i emocionalnim značenjem koje je više od zbroja značenja pojedinih elemenata. Spomenuti se sustav evaluacije u prvome redu oslanja na prozodijske faktore (Isto: 211), a kao jedno od mogućih sredstava evaluacije vrijedi navesti i proklizu.

Zaključujemo da je zacijelo jedna od temeljnih odrednica suvremene proklize njezina stilska obojenost. Ona je izrazito ograničene uporabe, no može funkcionirati kao upečatljiv fonostilem te se kao takva zadržava u jeziku. Prema tome posebno je korisna u književno-umjetničkome stilu kao sredstvo za gradnju pjesničkoga metra (o čemu svjedoče Puškinova poezija i Maretićev prijevod *Ilijade*) te nalazi mjesto u pjesničkim, recitativnim, kazališnim i drugim umjetničkim izvedbama.

8.2. Novije metode opisa neoslabljenoga i oslabljenoga pomicanja

Kohiponimski ustrojeni termini u naslovu ovoga potpoglavlja upućuju na povezanost dvaju tipova proklize, odnosno postojanje određenih dodirnih točaka između njih. Dijakronijski nam je pregled ipak pokazao da se ne radi o usko povezanim pojavama, koje se svode pod isti nazivnik uglavnom zahvaljujući sinkronijskomu gledištu. Neoslabljeno i oslabljeno pomicanje razlikuju se, među ostalim, porijeklom, akcentuacijskom motiviranošću, načinom realizacije i rezultatom: neoslabljeno je pomicanje praslavenskoga postanja, oslabljeno novoštokavskoga; neoslabljeno je nastalo automatizmom kao rezultat recesivnosti svih morfema unutar naglasne cjeline, oslabljeno je nastalo uslijed novoštokavske naglasne retrakcije; neoslabljeno je pomicanje funkcioniralo kao beziznimno pravilo praslavenskoga naglasnog sustava izvedeno iz temeljnoga pravila o raspodjeli i akcentuaciji dominantnih i recesivnih morfema te je počelo nestajati uslijed eliminacije toga pravila, dok je oslabljeno pomicanje prema Kapoviću (2015) otpočetak pokazivalo nedosljednosti; kratki je naglasak na proklitici kod oslabljenoga pomicanja rezultat prelaska udara na kratki slog, dok je kratki naglasak na proklitici kod neoslabljenoga pomicanja rezultat automatskoga silaznog naglašavanja izvorno kratkoga vokala, ali i naknadnoga pokraćivanja cirkumfleksa. Nakon odbacivanja Šahmatovljeva zakona, koji je opisivao praslavensko očitovanje naglasaka na prijedlogu kao retrakciju, iz dijakronijske je perspektive posebno upitan termin *preskakanje naglasaka* jer je postalo jasno da se u praslavenskome on uopće nije pomicao. Taj je termin stoga prihvatljiv i koristan samo iz sinkronijske perspektive, koja je obilježena sviješću o naglasku na bazi kao primarnome te naglasku na prijedlogu kao sekundarnome, dopunskome, kao otklonu od norme. Zanimljiva je i pomalo paradoksalna činjenica da je temelj poimanja praslavenske proklize u suvremenome jeziku upravo njezina nedosljednost koja je omogućila pojavu naglasaka na bazi. Drugim riječima, suvremeni naglasak na nekadašnjim nenaglašenim enklinomenskim imenicama dobiven zapostavljanjem proklize zapravo je osnova suvremenoga koncepta o pomicanju naglasaka s tih imenica.

Važne razlike između neoslabljenoga i oslabljenoga pomicanja moguće je prikazati u okvirima autosegmentne fonologije, koja jezične prikaze promatra kao višedimenzionalne, višerazinske, pa je određene jedinice (npr. glasove, more, slogove) moguće razmatrati odvojeno od ostatka iskaza (Mandić 2005: 189). Hrvatski se standardni naglasci ovisno o položaju visokoga tona (H) na shemama prikazuju prema ustaljenim pravilima: ako je visoki ton pridružen kojemu od nepočetnih slogova, na prethodnome se slogu očituje uzlazni ton

(naglasak), a u slučaju visokoga tona na početnome slogu uzlaznost se nema gdje ostvariti, pa je taj slog obilježen silaznim naglaskom (Isto: 183–184).

PRIKAZ PROZODIJSKE STRUKTURE PRIJEDLOŽNO-PADEŽNIH IZRAZA
 AUTOSEGMENTNOM METODOM: neoslabljeno i oslabljeno pomicanje
 (način bilježenja prema Josipović Smojver 2022)⁸⁸

ω – stopa / naglasna cjelina

σ – slog

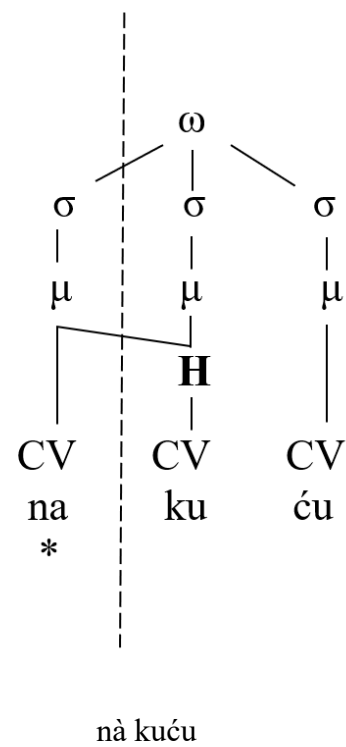
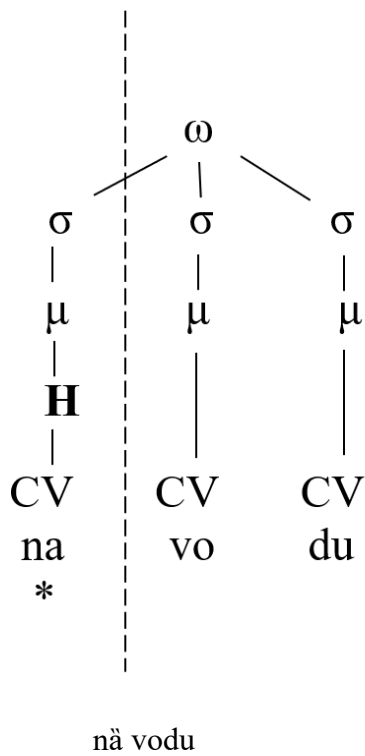
μ – mora

H – visoki ton

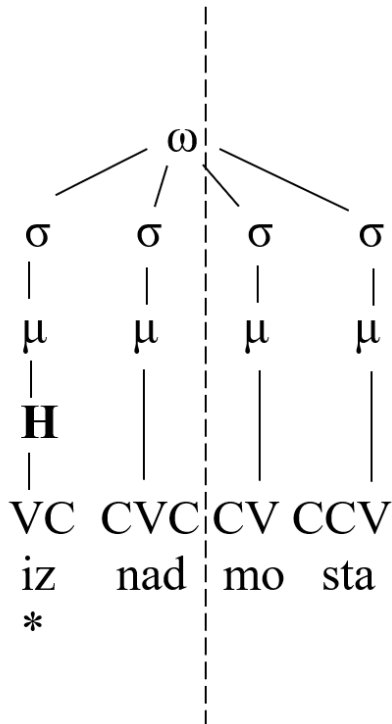
V – vokal

C – konsonant

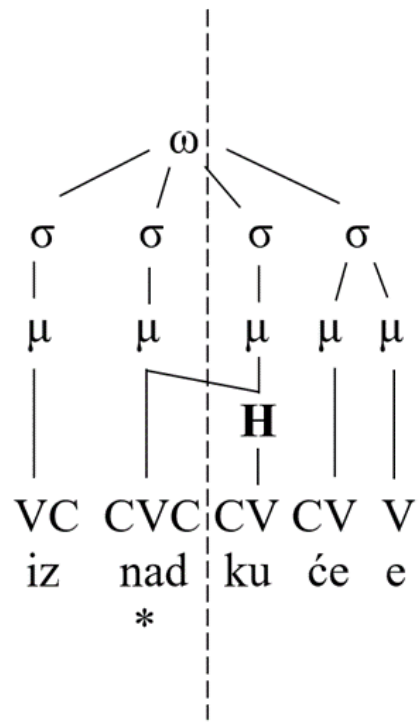
* – udar

⁸⁸ O notaciji autosegmentne i nelinearne fonologije v. i Marković 2012: 383–384. Na shemama smo izdvojili samo one razine koje su relevantne za naš opis.

iznad mosta

iznad kuće

Sheme načinjene prema prototipnim primjerima neoslabljenoga (*nà vodu, iznad mosta*) i oslabljenoga pomicanja (*nà kuću, iznad kuće*) pokazuju da praslavenska prokliza neovisno o jednosložnosti i dvosložnosti prijedloga rezultira silaznim naglaskom na krajnjemu početku naglasne cjeline, zbog čega se visoki ton nužno realizira na prijedlogu (i to njegovu prvom slogu). Mandić (2005) će u skladu s praslavenskim pravilom reći da u takvoj naglasnoj cjelini nijedan morfem nema temeljni visoki ton te se on automatski pridružuje prvoj mori početnoga sloga. S druge strane, iako kod novoštokavske proklize udar prelazi na prijedlog (njegov zadnji slog), visoki ton uvijek ostaje na bazi (njezinu prvom slogu), predstavljajući trag bivšega naglaska. Očito je da se pri oslabljenome pomicanju visoki ton ostvaruje bliže sredini (i kraju) naglasne cjeline.

Neoslabljeno se pomicanje od oslabljenoga lako može razlučiti i u okviru teorijskoga konstrukta tzv. nulte more, koji smo spominjali i prije (v. 5.2.). Prema teoriji nulte more svaki samoglasnik u načelu ima dvije more, pri čemu se u dugome slogu aktiviraju obje, a u kratkome samo jedna – prva ako je ton silazan, a druga ako je uzlazan (v. Lukežić 2012: 117; Užarević 2015: 52–53). Užarević (2015: 54) se tom teorijom koristi i kako bi dokazao da između dviju temeljnih naglasnih promjena – metatakse i metatonije – zapravo nema bitne razlike: pomicanje

udara s jedne more na drugu unutar istoga sloga rezultirat će promjenom tona, a slično pomicanje s more jednoga sloga na moru drugoga sloga promjenom mjesta udara.

PRIKAZ NEOSLABLJENOGA I OSLABLJENOGA POMICANJA NAGLASKA NA
PROKLITIKU PREMA TEORIJI NULTE MORE
(način bilježenja nulte more preuzet iz Užarević 2015)

' – udar

∅ – nulta mora

* – udarna mora (*₁ – prije proklize; *₂ – poslije proklize)

proklitika				baza			
				vòdu			
				vò-		-du	
				v'ò	∅	du	∅
nà				vodu			
nà-				-vo-		-du	
n'a	∅	vo	∅	du	∅		
* ₂		* ₁					

proklitika				baza			
				kùću			
				kù-		-ću	
				k'u	∅	ću	∅
nà				kuću			
nà-				-ku-		-ću	
nø	'a	ku	∅	ću	∅		
	* ₂	* ₁					

proklitika				baza			
				mòsta			
				mò-		-sta	
				m'ò	∅	sta	∅
ìznad				mosta			
ìz-		-nad-		-mo-		-sta	
'i	øz	na	ød	mo	∅	sta	∅
* ₂				* ₁			

proklitika				baza			
				kùćē			
				kù-		-ćē	
				k'u	∅	će	e
iznàd				kućē			
iz-		-nàd-		-ku-		-ćē	
∅	iz	n∅	'ad	ku	∅	će	e
			* ₂	* ₁			

Vidljivo je da se pri oslabljenome (novoštokavskome) pomicanju udar s prve more silazno naglašenoga sloga povlači prema početku riječi za samo jednu moru, a time ujedno prelazi na drugu moru prethodnoga sloga uzrokujući pretvorbu silaznoga tona u uzlazni. Ta se pojava prema Užareviću (2016b) uklapa u evolucijsku tendenciju novoštokavskih naglasnih sustava koja podrazumijeva postupnu retrakciju udara (siline) za jednu moru. Kako je riječ o pomicanju za jednu moru, promjena je tona sasvim očekivana – silazni naglasak nužno postaje uzlaznim. S druge strane pogledom na praslavenski tip pomicanja na proklitiku odmah je jasno da imamo posla s drukčijom pojavom koja izmiče zakonima jednomornoga pomicanja – ondje ne dolazi do promjene tona (naime pomicanjem za jednu moru po novoštokavskome principu cirkumfleks više ne bi mogao ostati cirkumfleksom). Tu se, kako prikazuje shema, radi o preskakanju na početnu moru naglasne cjeline neovisno o broju mora (i slogova) između staroga i novoga naglasaka. Prema tome novoštokavska prokliza rezultira udarom na zadnjoj mori zadnjega sloga proklitike, a praslavenska na prvoj mori njezina prvog sloga neovisno o duljini prijedloga. Zaključak je sličan kao i u prijašnjim prikazima: neoslabljeno pomicanje „prodire“ do samoga početka naglasne cjeline, a oslabljeno ostaje na graničnome prostoru baze i proklitike. Autosegmentne sheme i sheme utemeljene na teoriji nulte more iznova potvrđuju istu misao – praslavenska i novoštokavska prokliza jesu, kako tvrdi Užarević (2016b), „dvije nesumjerljive vrste naglasne dinamike“.

Kada se u obzir uzme novoštokavsko povlačenje naglasaka prema početku riječi, prokliza se uistinu čini logičnom i očekivanom pojavom karakterističnom za hrvatsku standardnu akcentuaciju. Ipak, uvidjevši njezinu nedosljednost i suvremeni status stilske pričuve, ne bismo mogli ni htjeli predviđati tako daleku budućnost naglasnoga sustava kao što to čini Užarević (2016b). Pozivajući se na proklizu, pomicanje udara prema početku riječi i tendenciju pokrate zanaglasnih duljina, on predviđa svođenje četiriju hrvatskih naglasaka na dva: kratkosilazni i kratkouzlazni, koji su zapravo rezultatom pomicanja na proklitiku. Sljedeći bi korak bio

eliminacija kratkouzlaznoga naglaska te razvoj jednonaglasnoga sustava kakav je suvremeni ruski. Iako se prokliza višekratno pokazala kao relevantan fenomen za naglasni sustav u cjelini, sumnjamo da bi isključivo ona mogla pokrenuti tako drastične naglasne mijene, posebice uzimajući u obzir njezin današnji položaj.

9. Zaključak

U radu je dan dijakronijski i sinkronijski pregled pojave pomicanja naglasaka s imenice na prijedlog u hrvatskome i ruskome jeziku s težištem na općim evolucijskim tendencijama te naglasne pojave, čiji korijeni sežu u njihov jezik predak – praslavenski. Cilj nam je, među ostalim, bio sustavno uputiti na zajednički izvor hrvatske i ruske proklize, potom na najznačajnije dijakronijske promjene u vremenu nakon raspada praslavenskoga jedinstva (osobito one vezane uz n. p. c) te pobliže odrediti položaj proklize u suvremenim jezicima.⁸⁹ Najbolji uvid u problematiku pružilo nam je spajanje dijakronije i sinkronije prema poststrukturalističkome uzoru. Iako su pojedina poglavlja više usmjerena na jedan od tih dvaju aspekata, zamjetno je njihovo stalno ispreplitanje i prožimanje radi što preciznijega opisa i preispitivanja uvriježenih obrazaca.

Naglašavamo da ovaj rad, iako dijelom zadire u pitanja kodifikacije, nije preskriptivistički orijentiran, nego je cilj bio opisati povijesno i suvremeno stanje tek usputno zadirući u njihov odnos s normativnim praksama (i jezičnom politikom u širem smislu). Nadamo se i da taj opis može poslužiti podlogom za buduća praktična istraživanja proklize koja bi, među ostalim, mogla ići u smjeru dokazivanja ili opovrgavanja kriterija vjerojatnosti njezina (ne)provođenja. Problematičnim će zasigurno biti razvijanje dobre metodologije, a kada se u obzir uzme jezična pluralnost hrvatskoga područja te suvremena zastupljenost proklize, i pitanje koga bi trebalo uzeti kao „idealnoga“, relevantnoga i reprezentativnoga govornika/ispitanika. Riječ je uostalom o općim problemima istraživanja hrvatske ortoepije (v. Matešić 2018: 10). U teorijskome smislu dobrodošlo bi bilo buduće usustavljanje opisā slavenske proklize u naglasnim cjelinama drukčijega sastava, kojih smo se ovdje tek usputno doticali. S obzirom na društveno značenje koje je u određenim kontekstima pridruženo proklizi, naodmet ne bi bila ni sociolingvistička ispitivanja njezinih sociokulturnih aspekata u pripadajućim jezičnim zajednicama, a sliku bi svakako upotpunila i različita dijalektološka istraživanja o teritorijalnoj zastupljenosti proklize u suvremenim mjesnim govorima. Imajući na umu usku povezanost proklize s temeljnim razvojnim tendencijama slavenskih akcentuacija (poput ruske reakcentuacije i novoštokavske naglasne retrakcije), jasno je da takva i slična istraživanja ne bi bila korisna samo u kontekstu detaljnijega rasvjetljavanja zakonitosti pomicanja naglasaka na

⁸⁹ Radi zornosti i konciznosti u radu smo se uglavnom koristili prototipnim primjerima, a na dodatne informacije koje nisu usko vezane uz temu upućivali smo u fusnotama. Sporedne se informacije posreduju i referiranjem na relevantnu literaturu.

proklitiku kao zasebnoga fenomena već bi pružila bolji uvid u cjelovito funkcioniranje povijesnih i suvremenih naglasnih sustava.

Prema B. Lászlóu (1996: 353) u jeziku djeluju dvije protuteže: *mjenljivost* i *obstoynost*. Tim se dvjema protutežama jezik „izgrađuje i razgrađuje“, što pokazuje i fenomen proklize u povijesti slavenskih jezika – današnja situacija potvrđuje da je ona kao prepoznatljiva pojava opstala u jeziku, no zadobivši pritom nov, izmijenjen status na koji je tijekom povijesti utjecao niz čimbenika (za nju i „pozitivnih“ i „negativnih“), uključujući i one izvanjezične. Kada je riječ o prijedložno-padežnim izrazima u suvremenome hrvatskom i ruskom jeziku, njezin se (marginalizirani) položaj uglavnom svodi na stilsku pričuvu i pojedine tradicionalne kontekste, no i kao takvu nije ju moguće jednostavno ignorirati i odbaciti jer se zadržava u jezičnoj svijesti govornikā te unatoč analogijskim i unifikacijskim nastojanjima pronalazi vlastitu sferu jezične (i stilističke) primjene.

10. Sažetak / Резюме

Preskakanje i prenošenje naglasaka na proklitiku u prijedložno-padežnim izrazima u hrvatskome i ruskome jeziku – sinkronijski i dijakronijski aspekt

U radu se obrađuje problematika pomicanja naglasaka na proklitiku (proklize) u prijedložno-padežnim izrazima u hrvatskome i ruskome jeziku. Glavni je cilj bio prikupljanjem i analizom podataka iz slavističke akcentološke literature dati sustavan pregled funkcioniranja toga specifičnog naglasnog mehanizma u dvama srodnim jezicima te spajanjem dijakronijske i sinkronijske perspektive postojeće uvide prikazati u novome svjetlu i po potrebi ih revidirati. Pritom treba imati u vidu kako prokliza potječe iz praslavenskoga jezika, zajedničkoga pretka hrvatskoga i ruskoga, ali i razgraničiti iskonsku praslavensku proklizu (preskakanje naglasaka, neoslabljeno pomicanje) (npr. *nǎ vodu, n'a vody*) od novoštokavske (prenošenje naglasaka, oslabljeno pomicanje) (npr. *nà kuću*). U uvodnome se poglavlju definiraju temeljni (naslovni) termini, upućuje se na glavne značajke hrvatskoga i ruskoga naglasnog sustava te na osnove hrvatsko-ruske poredbene akcentologije. Potom se rasvjetljava praslavenski kontekst nastanka proklize koji se obično objašnjava tzv. teorijom valentnosti i automatskim čeonim cirkumfleksom u nekim padežnim oblicima naglasne paradigme *c*. U nastavku pozornost se usmjerava na odraz praslavenskoga naglasnog sustava u starohrvatskome i staroruskome jeziku te na njihov daljnji razvoj: na proklizu u staroruskome utjecala je refonologizacija politonskoga naglasaka u dinamički, dok se u hrvatskome zbog nastanka novih silaznih tonova na nepočetnim slogovima i novoštokavskih promjena ostvaruju uvjeti za širenje proklize izvan okvira *n. p. c*. Šesto i sedmo poglavlje bave se proklizom u sinkronijskome aspektu, poglavito razlozima i uvjetima njezine nedosljednosti u suvremenim jezicima, pričem se opis temelji na relevantnim preskriptivnim i deskriptivnim studijama o proklizi od 19. stoljeća do danas. Rad završava sintezom i usporedbom suvremene ruske i hrvatske proklize, tj. razradom (uvjetnih) kriterija vjerojatnosti njezina (ne)provođenja. Osim toga u okviru novijih pristupa rasvjetljavaju se problematična mjesta uvriježenoga opisa njezinih dvaju tipova. Svrha je rada temeljem usporedbe srodnih jezika na prototipnim i frekventnim primjerima (ali i istaknutim iznimkama) uočiti i propitati određene opće tendencije razvoja slavenske proklize. Time se ujedno daje podloga za buduća praktična istraživanja te pokušava predvidjeti daljnji razvoj te naglasne pojave koja je obilježila povijest hrvatskoga i ruskoga jezika.

Ključne riječi: prokliza (pomicanje naglasaka), prijedložno-padežni izraz, hrvatski jezik, ruski jezik, poredbena akcentologija.

Акцентная мобильность в предложно-падежных сочетаниях в хорватском и русском языках – синхронический и диахронический аспекты

В настоящей работе рассматривается проблема переноса ударения на проклитики в предложно-падежных сочетаниях в хорватском и русском языках. Основная цель — дать систематический обзор функционирования этого специфического акцентуационного механизма в двух родственных языках путем анализа славистической акцентологической литературы и, объединив диахроническую и синхроническую точки зрения, представить существующие взгляды на тему в новом виде, а также при необходимости пересмотреть их. При этом надо иметь в виду, что акцентная мобильность берет свое начало от праславянского языка, общего предка хорватского и русского языков, а также четко разграничить исконную праславянскую мобильность (напр., *nà vodu*, *n'a vodu*) от новоштокавской (напр., *nà kići*). Во вводной главе трактуются основные (заглавные) термины, рассматриваются главные характеристики хорватской и русской акцентных систем, и основы хорватско-русской сопоставительной акцентологии. Затем указывается на праславянский контекст возникновения акцентной мобильности, который обычно объясняется так называемой теорией валентности и автоматическим начальным циркумфлексом в некоторых падежных формах акцентной парадигмы *s*. Потом внимание уделяется отражению праславянской акцентной системы в древнехорватском и древнерусском языках и их дальнейшему развитию: на акцентную мобильность в древнерусском языке повлияла замена политонического ударения монотоническим (динамическим), в то время как в хорватском языке за счет появления новых нисходящих интонаций на неначальных слогах и новоштокавских изменений выполняются условия для распространения акцентной мобильности за пределы а. п. *s*. Шестая и седьмая главы посвящены акцентной мобильности в синхроническом аспекте, особенно причинам и условиям ее непоследовательности в современных языках, причем описание основывается на релевантных прескриптивных и дескриптивных исследованиях, предпринятых с XIX в. по наше время. Работа заканчивается синтезом и сопоставлением современного русского и хорватского переноса ударения, т. е. разработкой (условных) критериев вероятности его (не)осуществления. Кроме того, в рамках новейших подходов освещаются проблемные места традиционного описания двух типов мобильности. Задача работы состояла в том, чтобы путем сопоставления родственных языков на самых частых примерах (а также на ярких исключениях) обнаружить и пересмотреть некоторые общие исторические тенденции славянского

переноса ударения на предлог. Этим обеспечивается основа для будущих практических исследований и предсказывается потенциальная судьба данного акцентуационного явления, ознаменовавшего историю хорватского и русского языков.

Ключевые слова: акцентная мобильность, предложно-падежное сочетание, хорватский язык, русский язык, сопоставительная акцентология.

11. Literatura

- Babić, Stjepan – Dalibor Brozović – Milan Moguš – Slavko Pavešić – Ivo Škarić – Stjepko Težak. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: NZ Globus – HAZU.
- Badurina, Lada – Ivan Marković – Krešimir Mićanović. 2008. *Hrvatski pravopis*. Drugo izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bagdasarov, Artur. 2023. *Hrvatski iz drugoga kuta*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika. 2005. *Hrvatska gramatika*. Četvrto izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, Martina. 2008. Pomicanje naglasaka na prednaglasnicu u imenskih riječi u mjesnome govoru Crikvenice. *Rasprave* 34: 1–14.
- Benić, Mislav. 2007. Osnovni podaci o osječkoj akcentuaciji. *Filologija* 48: 1–28.
- Brabec, Ivan. 1958. O akcenatskim reformama. *Jezik* 6, 2: 56–59.
- Celinić, Anita – Mira Menac-Mihalić. 2017. Izoglosa progresivnoga pomaka starih praslavenskih cirkumfleksa na području hrvatskoga jezika. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 21, 91–110.
- Čelić, Željka – Kristian Lewis. 2016. Многоаспектний анализ проблем изучения русского языка хорватами. U: Željka Čelić – Tetyana Fuderer (ur.) 2016. *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*. Zagreb: FF press, 187–198.
- Ćorluka, Barbara. 2020. *Prenošenje naglasaka na prednaglasnicu*. Završni rad. Osijek: Filozofski fakultet Osijek.
- Ćurković, Dijana. 2016. Naglasne paradigme imenica a-osnova u novoštokavskom govoru Bitelića. U: Михаил Владимирович Ослон (ur.) 2016. *Балто-славянская акцентология. Baltoslavenska akcentologija. Balto-Slavic Accentology*. Москва: Языки славянской культуры, 187–199.
- Daničić, Đuro. 1913. *Akcenti u imenica i pridjeva*. Drugo izdanje. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Delaš, Helena. 2003. Naglasak na proklitici. *Rasprave* 29, 1: 21–31.
- Delaš, Helena. 2013. *Hrvatska preskriptivna akcentologija*. Zagreb: Pergamena.
- Delaš, Helena. 2021. Naglasna norma 1950-ih u teoriji i praksi. U: Krešimir Bagić (ur.) *Hrvatski jezik 1950-ih. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održanoga 13. prosinca 2019.* Zagreb: Odsjek za kroatistiku, 171–182, https://stilistika.org/images/pdf/Hrvatski_jezik_1950-ih.pdf [pregled 6. 11. 2022].
- Fink-Arsovski, Željka. 2002. *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*. Zagreb: FF press.
- Garde, Paul. 1976. *Histoire de l'accentuation slave*. Tom 1. Paris: Institut d'Études slaves.

- HP = *Hrvatski pravopis*. 2013. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, <http://pravopis.hr/> [pregled 16. 10. 2023].
- Hraste, Mate. 1964. O potrebi prenošenja akcenta na prijedlog. *Jezik* 11, 5: 141–143.
- Ivšić, Stjepan. 1911. Prilog za slavenski akcenat. U: *Rad JAZU* 187: 133–208.
- Ivšić, Stjepan. 1912. Akcenat u gramatici Ignata Alojzije Brlića. U: *Rad JAZU* 194: 16–155.
- Jakobson, Roman. 1962. Contributions to the Study of Czech Accent. U: *Selected Writings I: Phonological Studies*. The Hague: Mouton, 614–625.
- Jelaska, Zrinka. 2004. *Fonološki opisi hrvatskoga jezika. Glasovi, slogovi, naglasci*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jonke, Ljudevit. 1958. Pravopisna komisija o akcentima. *Jezik* 6, 2: 33–37.
- Junković, Zvonimir. 1970. Naglasak na proklitici. *Jezik* 18, 1: 4–14.
- Josipović Smojver, Višnja. 2022. Što smo to dobro napisali, a krivo izgovorili? Analiza hrvatske prozodije. U: Ivan Marković – Iva Nazalević Čučević – Igor Marko Gligorić (ur.) 2022. *Riječi o riječi i Riječi. Zbornik u čast Zrinki Jelaska*. Zagreb: Disput, 79–97.
- Kapović, Mate. 2006a. Naglasne paradigme o-osnovâ muškoga roda u hrvatskom. *Rasprave* 32, 1: 159–172.
- Kapović, Mate. 2006b. Najnovije jezične promjene u zagrebačkom govoru. *Kolo* 4, <https://www.matica.hr/kolo/301/najnovije-jezicne-promjene-u-zagrebackom-govoru-20382/> [pregled 23. 10. 2022].
- Kapović, Mate. 2007. Naglasne paradigme imeničnih i-osnovâ u hrvatskom. *Croatica et Slavica Iadertina* 3, 3: 71–79.
- Kapović, Mate. 2008. Razvoj hrvatske akcentuacije. *Filologija* 51: 1–39.
- Kapović, Mate. 2011a. Naglasak ā-osnova u hrvatskom – povijesni razvoj. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 17, 147–172.
- Kapović, Mate. 2011b. Naglasak imenica srednjega roda u hrvatskom – povijesni razvoj. U: *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 17, 109–146.
- Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije: fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Klaić, Bratoljub. 1954. Iz bilježnice kazališnog lektora. *Jezik* 3, 1: 1–6.
- Klaić, Bratoljub. 1957. Varijacije na temu o prenošenju akcenata na proklitiku. *Jezik* 6, 2: 53–56.
- Klaić, Bratoljub. 1958a. Varijacije na temu o prenošenju akcenata na proklitiku. *Jezik* 6, 3: 85–88.
- Klaić, Bratoljub. 1958b. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku. *Jezik* 6, 4: 124–125.
- Klaić, Bratoljub. 1958c. Varijacije na temu o prenošenju akcenata. *Jezik* 6, 5: 154–155.

- Klaić, Bratoljub. 1958d. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku. *Jezik* 7, 1: 24–28.
- Klaić, Bratoljub. 1959. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku (Svršetak). *Jezik* 7, 3: 92–94.
- László, Bulcsú. 1996. Bilješka o književnome naglasku hrvatskome. *Suvremena lingvistika* 41–42, 1–2: 333–391.
- Lehfeldt, Werner. 1993. *Einführung in die morphologische Konzeption der slavischen Akzentologie*. München: Verlag Otto Sagner.
- Lukežić, Iva. 2012. *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 1. Fonologija*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci, Grobnik, Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine.
- Majić, Ana. 2021. *Povijesni razvoj akuta*. Završni rad. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Mandić, David. 2005. Autosegmentna fonologija i naglasak. *Jezikoslovlje* 6, 2: 171–193.
- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Naklada Jugoslavenskog nakladnog d. d. Obnova.
- Margeta, Vanja. 2018. *Odstupanja od naglasne norme u informativnim emisijama Hrvatske televizije*. Diplomski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.
- Martinović, Blaženka. 2006. Odmaci od preskriptivne naglasne norme u hrvatskome standardnom jeziku. U: Silvana Vranić – Ines Srdoč-Konestra (ur.) 2006. *Riječki filološki dani 6, Zbornik radova*. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 247–259.
- Martinović, Blaženka. 2014. *Na putu do náglasnē nŏrmē: oprímjereno ìmenicama*. Zagreb – Pula: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Martinović, Blaženka. 2017. Kodifikacija hrvatske naglasne norme (ili kako naši priručnici govore). *Rasprave* 43, 1: 95–106.
- Martinović, Blaženka – Elenmari Pletikos Olof – Jelena Vlašić Duić. 2019. Kiša, sunce, trava, rosa – o učenju i poučavanju naglasaka hrvatskoga jezika. U: Vesna Požgaj Hadži – Marko Ljubešić – Jerica Zihlerl (ur.) 2019. *Ususret dijalogu – zbornik posvećen Mirjani Benjak*. Novigrad – Pula – Ljubljana, 146–165.
- Matasović, Ranko. 2008. *Poredbenopovijesna gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matešić, Mihaela. 2018. *Pravogovor i pravopis. Izazovi suvremene hrvatske standardologije*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Mićanović, Krešimir. 2004. Hrvatski s naglaskom. *Rasprave* 30, 1: 121–130.
- Mihaljević, Milan. 2002. *Slavenska poredbena gramatika. 1. dio: Uvod i fonologija*. Zagreb: Školska knjiga.

- Mihaljević, Milan. 2014. *Slavenska poredbena gramatika. 2. dio: Morfologija, Prozodija, Slavenska pradomovina*. Zagreb: Školska knjiga.
- Milas, Mate. 2014. Prenošenje silaznoga naglasaka na prednaglasnicu. Je li ispravno Radim u škōli. ili Radim u škōli.?. *Jezik* 61, 4–5: 131–139.
- Moguš, Milan. 2010. *Povijesna fonologija hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Mulić, Malik. 1954. Na trag pravilnom naglašavanju. *Jezik* 3, 5: 141–143.
- Mulić, Malik. 1974. *Osnove ruske akcentologije za studente slavistike. Prvi dio (Akcentat riječi sa deklinacijom)*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Nedeljković, Olga. 1970. Problem istorije južnoslavenskog akcenta. *Filologija* 6: 113–129.
- Peić, Ivona. 2021. *Odmaci od naglasne norme hrvatskoga jezika*. Diplomski rad. Osijek: Filozofski fakultet Osijek.
- Pletikos Olof, Elenmari – Jelena Vlašić Duić – Blaženka Martinović. 2016. Metode mjerenja naglasnih kompetencija. U: Sanda Lucija Udier – Kristina Cergol Kovačević (ur.) 2016. *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja*. Zagreb: Srednja Europa, 293–307.
- Pranjković, Ivo. 2001. Za demokratizaciju hrvatske ortoepske norme. U: Svein Mønnesland (ur.) 2001. *Jezik i demokratizacija (zbornik radova). Language and democratization (proceedings)*. Posebna izdanja, knj. 12. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 299–306.
- Pranjković, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.
- Rajle, Lorna. 2020. Dvosložni i trosložni prijedlozi kao toničke riječi u osječkom govoru. *Jezikoslovlje* 21, 1: 81–92.
- Reindl, Donald Francis – Steven Franks. 2000. Metrical constraints on the pronunciation of clitics in the Srpske narodne pjesme. U: Birgit Gerlach – Janet Grijzenhout (ur.) 2000. *Clitics in phonology, morphology and syntax*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 325–354.
- Runjić-Stoilova, Anita – Ivana Bartulović. 2009–2010. Odstupanja od standardnog naglasnog sustava u govoru profesionalnih govornika na HTV-u. U: *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta u Splitu*, br. 2/3, 153–168.
- Samardžija, Marko – Ante Selak. 2001. *Leksikon hrvatskog jezika i književnosti*. Zagreb: Pergamena.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2007. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Drugo izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- Stang, Christian Schweigaard. 1957. *Slavonic accentuation*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Stanojević, Mateusz-Milan. 2020. Gdje se u gramatici javljaju osjećaji? U: Lana Molvarec – Tatjana Pišković (ur.) 2020. *Emocije u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi: Zbornik radova 48. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola, 195–215.

- Šajkevič, Anatolij Janovič. 2020. *Uvod u lingvistiku*. Prev. Petar Vuković. Zagreb: Disput.
- Šejčić, Rafaela. 2000. Mjesto akcenta u ruskom i čakavskom (čakavština srednjodalmatinskih otoka). U: *Radovi. Razdio filoloških znanosti* 38 (28). Zadar: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, 217–265.
- Škarić, Ivo – Đurđa Škavić – Gordana Varošaneć-Škarić. 1996. Kako se naglašavaju posuđenice. *Jezik* 43: 129–138.
- Škiljan, Dubravko. 1988. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- Težak, Stjepko – Stjepan Babić. 2003. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Užarević, Josip. 2015. Nulta mora i pravilo pomicanja siline za jednu moru. *Jezik* 62, 2–3: 52–58.
- Užarević, Josip. 2016a. Punoglasje i praslavenski neoakut. O nekim hrvatsko-ruskim naglasnim paralelama. U: Željka Čelić – Tetyana Fuderer (ur.) 2016. *Slavenska filologija. Prilozi jubileju prof. em. Milenka Popovića*. Zagreb: FF press, 41–49.
- Užarević, Josip. 2016b. Od stare do nove štokavštine (Problemi evolucije naglasnih sustava). U: Anica Belić (ur.) 2016. *Šokačka rič 10*. Vinkovci: Zajednica amaterskih kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 7–30.
- Varošaneć-Škarić, Gordana. 2003. Prenošenje silaznih naglasaka na proklitiku u općem prihvaćenom hrvatskom izgovoru. *Govor* XX, 1–2: 469–489.
- Vasilj, Darko – Ana Žagmešter – Iva Nazalević Čučević. 2022. Identifikacija i atribucija na (supra)sintaktičkoj razini u hrvatskome jeziku. U: Gjoko Nikolovski – Natalija Ulčnik (ur.) 2022. *Slavistična prepletanja 1*. Maribor: Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru, 37–57.
- Vukša Nahod, Perina. 2013. Naglasak o-osnovâ muškoga roda u govoru Komazina. *Rasprave* 39, 1: 175–186.
- Vukušić, Stjepan – Ivan Zoričić – Marija Grasselli-Vukušić. 2007. *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*. Zagreb: Globus.
- Vuletić, Branko. 2007. *Lingvistika govora*. Zagreb: FF press.
- Аванесов, Рубен Иванович. 1956. *Фонетика современного русского литературного языка*. Москва: Издательство московского университета.
- Алтайская, Екатерина Михайловна. 2022. Некоторые лексические закономерности переноса ударения на предлог в сочетаниях «предлог плюс существительное». *Филологические науки. Вопросы теории и практики* 15, 1: 6–12.
- Бондарко, Лия Васильевна. 1997. Ударение. U: Юрий Николаевич Караулов (ur.) 1997. *Русский язык. Энциклопедия*. 2-е издание, переработанное и дополненное. Москва: Большая Российская энциклопедия, Издательский дом Дрофа, 574–575.
- Борковский, Виктор Иванович – Петр Саввич Кузнецов. 2006. *Историческая грамматика русского языка*. 3-е издание. Москва: КомКнига.

Виноградов, Виктор Алексеевич. 1990. Ударение. У: Виктория Николаевна Ярцева (ur.) 1990. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, <http://tapemark.narod.ru/les/530b.html> [pregled 5. 11. 2022].

Виноградов, Виктор Владимирович. 1972. *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Высшая школа.

Дыбо, Владимир Антонович. 1971. Закон Васильева – Долобко и акцентуация форм глагола в древнерусском и среднеболгарском. *Вопросы языкознания*, Москва, 2: 93–114.

Дыбо, Владимир Антонович. 1981. *Славянская акцентология. Опыт реконструкции системы акцентных парадигм в праславянском*. Москва: Наука.

Дыбо, Владимир Антонович. 1990. Шахматова закон. У: Виктория Николаевна Ярцева (ur.) 1990. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, <http://tapemark.narod.ru/les/587c.html> [pregled 16. 12. 2022].

Дыбо, Владимир Антонович. 1995. Акцентуационные процессы в языках теда-канури и проблема происхождения парадигматических акцентных систем. У: Сергей Анатольевич Старостин (ur.) 1995. *Московский лингвистический журнал*. Том 1. Москва: Российский государственный университет, 236–279.

Дыбо, Владимир Антонович. 1999. Праславянская акцентная система как отображение индоевропейской системы тонов. *Slavia* 68: 115–120.

Дыбо, Владимир Антонович. 2000. *Морфологизованные парадигматические акцентные системы. Типология и генезис*. Том 1. Москва: Языки русской культуры.

Дыбо, Владимир Антонович – Галина Игоревна Замятина – Сергей Львович Николаев. 1993. *Основы славянской акцентологии. Словарь. Непроизводные основы мужского рода*. Выпуск 1. Москва: Наука.

Еськова, Наталья Александровна. 1994. *Краткий словарь трудностей русского языка: грамматические формы. Ударение: около 12000 слов*. Москва: Русский язык.

Зализняк, Андрей Анатольевич. 1985. *От праславянской акцентуации к русской*. Москва: Наука.

Зализняк, Андрей Анатольевич. 2003. *Грамматический словарь русского языка. Словоизменение*. 4-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Русские словари.

Зализняк, Андрей Анатольевич. 2007. *Грамматический словарь русского языка. Словоизменение*. Москва: Русские словари, https://gramdict.ru/declension/stressed_preposition [pregled 21. 10. 2022].

Зализняк, Андрей Анатольевич. 2008. *Древнерусские энклитики*. Москва: Языки славянских культур.

Зализняк, Андрей Анатольевич. 2019. *Древнерусское ударение: Общие сведения и словарь*. 2-е издание. Москва: Издательский дом ЯСК.

Иллич-Свитыч, Владислав Маркович. 1963. *Именная акцентуация в балтийском и славянском. Судьба акцентуационных парадигм*. Москва: Издательство Академии наук СССР.

Касаткин, Леонид Леонидович – Евгений Васильевич Клобуков – Леонид Петрович Крысин – Михаил Ростиславович Львов – Галина Михайловна Ставская – Михаил Юрьевич Федосюк. 2001. *Русский язык: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений*. Уг. Леонид Леонидович Касаткин. Москва: Academia.

Касаткина, Розалия Францевна. 2008. Изменения в просодической системе русского литературного языка. У: Леонид Петрович Крысин (уг.) 2008. *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XX–XXI веков*. Москва: Языки славянских культур, 375–398.

Кедрова, Галина Евгеньевна – Всеволод Викторович Потапов – Е. Б. Омельянова – Анатолий Михайлович Егоров – Мария Владимировна Волкова. 2002. *Русская фонетика. Учебные материалы*. Москва: Филологический факультет МГУ.

Колесов, Владимир Викторович. 1972. *История русского ударения. Именная акцентуация в древнерусском языке*. Ленинград: Издательство ленинградского университета.

Морозова, Галина. 2005. Напредложное ударение в поэтическом языке А. Майкова. *Opera Slavica* XV, 4: 28–39.

Мохаммадиан Суте, Мохаммад. 2014. *Предложно-надежные конструкции с предлогом «от» в современном русском языке: структурно-семантический аспект*. Диссертация. Нижний Новгород: Нижегородский государственный университет им. Н. И. Лобачевского.

Николић, Берислав М. 1970. *Основи млађе новоштокавске акцентуације*. Уг. Михаило Стевановић. Београд: Институт за српскохрватски језик.

Новиков, Лев Алексеевич – Людмила Георгиевна Зубкова – Валерий Васильевич Иванов и др. 2001. *Современный русский язык. Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис*. 3-е издание. Уг. Лев Алексеевич Новиков. Санкт-Петербург: Лань.

Потебня, Александр Афанасьевич. 1973. *Ударение*. Ргіг. Віра Юріївна Франчук. Киев: Наукова думка.

Репина, Тамара Александровна. 1990. Предлог. У: Виктория Николаевна Ярцева (уг.) 1990. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, <http://tapemark.narod.ru/les/394a.html> [pregled 5. 11. 2022].

Сичинава, Дмитрий Владимирович. 2018. Предлоги. У: Владимир Александрович Плунгян – Наталья Марковна Стойнова (уг.) 2018. *Материалы к корпусной грамматике русского языка. Выпуск III: Части речи и лексико-грамматические классы*. Санкт-Петербург: Нестор-История, 329–373.

Суперанская, Александра Васильевна. 1959. О произношении современной студенческой молодежи. У: Сергей Иванович Ожегов (уг.) 1959. *Вопросы культуры речи*, Москва, 2, 157–162.

Федянина, Нина Архиповна. 1976. *Ударение в современном русском языке*. Москва: Русский язык.

Циммерлинг, Антон Владимирович. 2013. *Системы порядка славянских языков в типологическом аспекте*. Москва: Языки славянской культуры.

Челич, Желька / Čelić, Željka. 2012. *Сопоставительная фонетика русского и хорватского языков / Poredbena fonetika ruskoga i hrvatskoga jezika*. Zagreb: FF press.

Шапиро, Михаил. 1967. К вопросу о месте ударения в сочетаниях типа на руку. *Русский язык* 21, 79: 53–67.

Шведова, Наталия Юльевна – Нина Давидовна Арутюнова – Александр Владимирович Бондарко и др. (ur.) 1980. *Русская грамматика. Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва: Наука.

12. Životopis autora

Darko Vasilj rođen je u Požegi 3. veljače 2000. Osnovnu je školu završio u Kutjevu, a opću gimnaziju u Požegi. Od 2018. do 2022. na Filozofskome je fakultetu Sveučilišta u Zagrebu pohađao Prijediplomski studij kroatistike i Prijediplomski studij ruskoga jezika i književnosti. Dvopredmetni studij završio je obranom rada *Oppozicija kratkih i polnih prilagatel'nyh v svjazi s evolucijej primarnoj (ne)opredelënnosti v (drevne)russkom i horvatskom jazykah* s prosječkom ocjena 5,00 (*summa cum laude*). Godine 2022. upisao je diplomsku razinu studija na istome Fakultetu (nastavnički i prevoditeljski smjer).

Redoviti je član Kluba studenata rusistike *Puškin* te je tijekom studija sudjelovao u organizaciji i provedbi različitih projekata i aktivnosti. Ističu se organizacija slavističke konferencije *PhiloSlavicon* (2023), rad na programima usmjerenima na brucoše i njihovo upoznavanje sa studijem te višegodišnje lektoriranje studentskih časopisa (*Pro tempore*, *Antropološki almanah*). Dvaput je obnašao dužnost zamjenika predstavnika u Vijeću studenata Filozofskoga fakulteta. Objavio je 10-ak znanstvenih i stručnih radova u domaćim i inozemnim časopisima, zbornicima radova i na internetskim portalima te uredio knjižicu sažetaka studentske konferencije, a autor je i niza osvrti na znanstvena izlaganja iz područja slavistike. Izlagao je na nekoliko znanstvenih konferencija u Hrvatskoj i inozemstvu (Zagreb, Rijeka, Maribor, Tomsk), sudjelovao je u organizaciji i provedbi dviju izložaba (*Dostoevskij na Filozofskom*, *Predmet: Hrvatski*), dvije je godine radio kao novinar na seminarima Zagrebačke slavističke škole, radio je na digitalnoj obradi tekstova i pripremi izdanja edicije *Stoljeća hrvatske književnosti*, volonterski prevodio stručne posjete itd. Član je Odjela za jezikoslovlje Matice hrvatske i povremeni honorarni suradnik u časopisu *Vijenac* te član međunarodnoga studentskog uredništva portala *SlavicumPress* Slavističkoga seminara Sveučilišta u Zürichu. Trenutno drži tečaj hrvatskoga kao drugoga i stranoga jezika polaznicima s ruskoga govornog područja.

U akademskoj godini 2019/2020. dodijeljena mu je Rektorova nagrada u kategoriji *b*, a tijekom 2021. i 2022. dobio je tri Nagrade za izvrsnost u studiju Dekana Filozofskoga fakulteta na prijedlog Odsjeka za kroatistiku i Odsjeka za istočnoslavenske jezike i književnosti. Dobitnik je Plakete *Josip Badalić* za najboljega studenta rusistike u 2023. Ističu se i zapaženi uspjesi na međunarodnoj mrežnoj olimpijadi iz ruskoga jezika te natječaju kreativnih uradaka za strane studente u Ruskoj Federaciji.